

СТРАТЕГІЧНЕ БАЧЕННЯ

АМЕРИКА І
КРИЗА СВІТОВОЇ ВЛАДИ

ЗБІГНЄВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ

© Emilie Brzezinski

ЗБІГНЄВ БЖЕЗІНСЬКИЙ –

колишній радник президента США Джиммі Картера з питань національної безпеки, а нині радник і член правління Центру міжнародних і стратегічних досліджень, професор зовнішньої політики США у Школі поглиблених міжнародних досліджень при Університеті Джонса Гопкінса. Найвідоміші книжки: бестселер за рейтингом газети “Нью-Йорк Таймс” “Другий шанс: три президенти і криза американської супердержави”, “Вибір: світове панування чи світове лідерство” і “Велика шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи”. Мешкає у Вашингтоні.

Zbigniew Brzezinski

Strategic Vision:

America and the Crisis of Global Power

Збігнєв Бжезінський

Стратегічне бачення:

Америка і криза глобальної влади

Переклад з англійської

Ганни Лелів

ЛІТОПИС
ЛЬВІВ, 2012

УДК 328.16 (7+4)
ББК 66.042 (7+4)
Б 58

Бжезінський Збігнєв. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / Пер. з англійської Ганни Лелів. — Львів : Літопис, 2012. — 168 с.

Збігнєв Бжезінський — колишній радник президента США Джиммі Картера з питань національної безпеки, а нині член правління і радник Центру міжнародних і стратегічних досліджень. У своїй найновішій книжці він аналізує глобальну кризу влади, яку спричинили зміщення центру тяжіння із Заходу на Схід, масове політичне пробудження народів світу і погіршення внутрішнього та зовнішнього становища Америки, а також пропонує концепцію “Великого Заходу”, до якого має увійти й Україна.

Автор бестселера “Велика шахівниця” Збігнєв Бжезінський пропонує Америці стратегічну програму, яка допоможе їй відновити своє місце на міжнародній арені та гарантувати мир у ХХІ столітті.

Для широкого кола читачів.

Керівник проекту
Михайло М. Комарницький

Редактор
Мирослава Прихода

Видання здійснено за сприяння відділу преси, освіти і культури
Посольства США в Україні

Серія “Глобальний розвиток”

Copyright © 2012 by Zbigniew Brzezinski
First published in the United States by Basic Books,
a member of the Perseus Books Group

Фото на суперобкладинці © Emilie Brzezinski

© Ганна Лелів, український переклад, 2012
© Анна Ладик, обкладинка, 2012
© Літопис, 2012

ISBN 978-966-8853-24-1

Зміст

Перелік карт і таблиць 7

ВСТУП 9

ЧАСТИНА 1

Захід втрачає позиції 13

1. Поява глобальної сили 14
2. Поступ Азії та розосередження світової влади 20
3. Вплив глобального політичного пробудження 27

ЧАСТИНА 2

Згасання американської мрії 36

1. Спільна американська мрія 36
2. Без самообману 42
3. Переваги, що залишилися в Америки 50
4. Тривала імперіалістична війна Америки 57

ЧАСТИНА 3

Світ після Америки:

після 2025 року під владою не Китаю, а хаосу 65

1. Боротьба без Америки 65
2. Держави, які перебувають у найбільш загрозливому геополітичному становищі 76
3. Кінець добросусідства 86
4. Загальне надбання людства, що належить не всім 91

ЧАСТИНА 4

Після 2025: новий геополітичний баланс 99

1. Геополітичний баланс Євразії 100
2. Більший та активний Захід 107
3. Стабільний та об'єднаний Схід 123

ВИСНОВОК

Подвійна роль Америки 145

Подяки 152

Примітки 154

Показчик 156

Перелік карт, таблиць і графіків

Таблиці, графіки

1. Скорочення періоду існування імперій 27
- 2.1. Нерівномірний розподіл доходів 46
- 2.2. Частка сукупного національного багатства 46
- 2.3. Частка світового ВВП 51
- 2.4. Прогнозований ВВП і рівень ВВП на душу населення 51
- 2.5. Якісна оцінка Сполучених Штатів і нових держав 53
- 2.6. Прогнозована кількість жителів 55
- 2.7. Старіння населення. Особи віком за 65 років 55
- 3.1. Прогнозована кількість жителів 69
- 3.2. Старіння населення. Особи віком за 65 років 69
- 3.3. Прогнозований ВВП і рівень ВВП на душу населення 69
- 4.1. Глобальні показники успішності Туреччини і Росії 114
- 4.2. Глобальні демографічні показники Туреччини та Росії 115
- 4.3. Непередбачуваність історичних змін між 1970 і 2010 роками 121
- 4.4. Глобальні показники успішності Китаю та Індії 134
- 4.5. Показники розвитку Китаю та Індії 135

Карти

- 1.1. Земля вночі 14
- 1.2. Члени НАТО, 2010 рік 17
- 3.1. “Оточення” Китаю 73
- 4.1. Після 2025: більший Захід –
основа світової стабільності 124
- 4.2. Можливі конфлікти в Азії 128

ВСТУП

Сучасний світ взаємодійний і взаємозалежний. До того ж, уперше за всю історію у цьому світі звичні міжнародні конфлікти затьмарюють проблеми людського виживання. На жаль, великі держави лишень готуються спільно відреагувати на виклики, які постали перед людством, пов’язані з довкіллям, зміною клімату, соціально-економічним становищем, браком харчів, демографічною ситуацією. До слова, розв’язати ці глобальні проблеми неможливо, якщо нема елементарної геополітичної стабільності.

Міжнародні відносини непостійні з огляду на зміни в розподілі світової влади та новітнє явище масового політичного пробудження. Вплив Китаю зростає, інші нові світові держави, – скажімо, Росія, Індія чи Бразилія – борються за ресурси, безпеку та економічні переваги, тому існує висока ймовірність того, що будь-якої миті може виникнути конфлікт. Ось чому Сполученим Штатам варто створити ширше геополітичне підґрунтя для продуктивної співпраці на світовій арені, зважаючи на думку найвразливішої когорти людей.

Ця книжка дасть відповідь читачеві на чотири головні запитання:

1. Які наслідки матимуть зміни в розподілі світової влади від Заходу до Сходу, і як на це впливає нова реальність політично свідомого людства?

2. Чому Америка поволі перестає бути глобальним гравцем на політичній карті світу, які ознаки погіршення становища всередині цієї країни та на міжнародній арені, і чому вона змарнувала свій шанс після того, як мирно закінчилася холодна війна? І з другого боку – що допоможе Америці відновити сили, та за яких геополітичних умов Сполучені Штати повернуть свої втрачені позиції у світі?

3. Якщо Америка втратить своє провідне становище, то якими будуть геополітичні наслідки, хто стане першою геополітичною жертвою у такому разі,

як це вплине на глобальні проблеми XXI століття, і чи зможе Китай до 2025 року посісти місце Америки у світі?

4. Що ж нас очікує після 2025 року: як відроджена Америка повинна визначити далекосяжні геополітичні цілі, і як вона – із традиційними європейськими союзниками – зможе залучити до свого кола Туреччину та Росію, щоб разом збудувати ще більший і сильніший Захід? Водночас, як Америка має досягти рівноваги на Сході – між потребою тісно співпрацювати з Китаєм і розумінням, що на теренах Азії їй не варто зосереджуватися довкола Китаю, а також вплутуватися у внутрішні азійські суперечки?

Невдовзі ми зможемо переконатися у тому, що Америка відіграватиме у світі важливу роль. Звичайно, за теперішнього розподілу світової влади та загострення ситуації у світі, важливо, щоб США не поводитися на міжнародній арені як воєнний диктатор чи насолоджувалися самовдоволенням культурним гедонізмом. Така Америка затьмарить геополітичне майбутнє країн, що розвиваються, серед яких центр тяжіння зміщується із Заходу на Схід. Світові потрібна економічно розвинена, соціально приваблива, відповідально могутня, далекоглядна, всіма шанована, історично обізнана Америка, що на світовому рівні співпрацюватиме з новим Сходом.

Які шанси на існування має така глобально важлива Америка? Сьогодні їй пророчать тривожне майбутнє, а припущення щодо її історично неминучого занепаду популярні серед інтелектуалів. Проте періодичний песимізм є ані чимось новим, ані самоздійснюваним. Після Другої світової війни багато хто стверджував, що XX століття – це “століття Америки”. Утім це переконання не вгамувало побоювань щодо далекого майбутнього цієї країни.

Коли Радянський Союз запустив перший штучний супутник Землі за часів правління Ейзенгавера, американці занепокоїлися своїми перспективами у мирному суперництві та стратегічній боротьбі. І знову ж таки, коли Сполучені Штати не змогли здобути вирішальної перемоги у В'єтнамі за часів Ніксона, керівники Радянського Союзу впевнено пророкували занепад Америки, тоді як традиційно песимістичні американські політики прагнули послаблення міжнародної напруги в обмін на статус-кво у розділеній Європі. Проте Америка виявилася стійкішою, а радянська система врешті-решт зазнала краху.

До 1991 року, після розпаду радянського блоку, а згодом і самого Радянського Союзу, Сполучені Штати залишилися єдиною світовою наддержавою. Здавалося, що не лише XX, а й XXI століття приречені стати століттями Америки. Про це заявляли президенти Білл Клінтон і Джордж Буш-молодший. Учені повторювали їхні слова та стверджували, що кінець холодної війни насправді означав “кінець історії”, тобто закінчення доктринальних суперечок

про те, яка соціальна система відносно краща. Перемогу ліберальної демократії проголосили вирішальною й остаточною. Оскільки ліберальна демократія розквітла спочатку на Заході, було само собою зрозуміло, що надалі Захід стане взірцем для всього світу.

Проте цей надмірний оптимізм невдовзі згас. Держава почала потурати власним забаганкам, провадила необдуману економічну політику за часів президентства Клінтона та Джорджа Буша-молодшого. Як наслідок – на початку століття луснула бульбашка фондового ринку, а менш ніж через десятиліття вибухнула грандіозна фінансова криза. Одностороннє ухвалення рішень за часів Буша-молодшого дорого коштувало і призвело до десятилітньої війни на Близькому Сході та загальної поразки зовнішньої політики США. Фінансова катастрофа 2008 року спричинила згубну економічну кризу, змусивши Америку та більшість країн Заходу нарешті усвідомити, що неконтрольована жадібність є їхнім уразливим місцем. Утім у Китаї та інших азійських державах економічний лібералізм у поєднанні з державним капіталізмом дали неочікуваний поштовх економічному зростанню і технологічним інноваціям. І знову виникли занепокоєння щодо майбутнього Америки як провідної світової держави.

Сьогодні Америка чимось схожа на Радянський Союз за кілька років до занепаду. Із безнадійно паралізованою системою державного управління, нездатною переглянути власну політику, Радянський Союз, по суті, сам себе знищив, витративши надмірну частку ВВП на десятилітнє військове протистояння зі Сполученими Штатами. А тоді ще підкинув хмизу до вогню, взявши на себе додаткові витрати на десятилітню спробу підкорити Афганістан. Не дивно, що він уже не міг змагатися з Америкою у галузі новітніх технологій і тому відстав ще більше. Радянський Союз зазнав економічних труднощів, а рівень життя порівняно із Заходом суттєво погіршився. Керівний комуністичний клас не зважав на соціальну нерівність, лукаво приховуючи власний привілейований спосіб життя. Насамкінець, він дедалі більше самоізолювався на міжнародній арені і почав вороже ставитися до колишнього головного євразійського союзника – комуністичного Китаю, що мало руйнівні геополітичні наслідки.

Можливо, ці паралелі дещо перебільшені, але вони підтверджують, що Америка повинна оновитися і дотримуватися всебічної, довгострокової геополітичної концепції, що реагуватиме на виклики мінливих історичних умов. Лише динамічна, стратегічно мисляча Америка разом із об'єднаною Європою зможе збудувати більший і життєздатніший Захід, який стане відповідальним партнером дедалі могутнішого і впевненішого у собі Сходу. Інакше, дбаючи про свої інтереси, геополітично розділений Захід поступово занепаде, як і Ки-

тай у ХІХ столітті. Тоді як Схід відчує спокусу наслідувати саморуйнівних суперників, що існували в Європі у ХХ столітті.

Одним словом, криза світової влади є сукупним наслідком невинного зміщення світового центру тяжіння із Заходу на Схід, а також вона засвідчила глобальну політичну свідомість і невдачі Америки у внутрішній і зовнішній політиці з 1990 року, коли вона залишилася єдиною наддержавою у світі. У подальшому це серйозно загрожуватиме окремим державам, безпеці глобального надбання людства і світовій стабільності загалом. Ця книжка прагне окреслити стратегічне бачення світу після 2025 року.

Збігнєв Бжезінський
Березень 2011

ЧАСТИНА 1

Захід втрачає позиції

“Вреши-реши, глобальну політику обов’язково визначатиме одна держава у світі, так би мовити, світова гегемонія США. Отже, Америка – не тільки перша і єдина справді глобальна надвлада, а, можливо, навіть і остання.

*Економічна сила також, очевидно, стане визначальним чинником глобальної політики. Виглядає на те, що в майбутньому жодна влада не досягне рівня 30 % чи близько того у світовому ВВП, що його Америка втримувала протягом більшої частини цього століття, не кажучи вже про 50 %, яких вона сягнула 1945 року”.**

Уже кілька десятиліть поспіль Захід втрачає глобальне політичне верховенство у світі. У 90-х роках здавалося, що він зможе повернути втрачені позиції у світі, попри спроби колективного самогубства в Європі в першій половині ХХ століття. Мирне закінчення холодної війни, кульмінацією якої став розпад Радянського Союзу, посприяло останньому стрімкому сходженню на п’єдесталі Сполучених Штатів як першої справді глобальної наддержави. Виявилося, що ця панівна у світі держава, разом зі своїм політично зацікавленим й економічно активним партнером – Європейським Союзом, змогла не тільки відновити глобальну перевагу Заходу, а й визначити для себе надважливу роль.

Ще двадцять років тому мало хто сподівався, що Європейський Союз стане політично вагомим глобальним гравцем у той час, коли чільне становище Америки у світі ослабло. Оскільки Захід як одне ціле тепер менш спроможний діяти одностайно, його традиційна політична система викликає ще більші сумніви. Колись, хоча й на мить, таки здавалося, що всесвітня демократія, міжнародний

* Zbigniew Brzezinski. *The Grand Chessboard*. – New York, 1998. – P. 210.

Пер з англ. перекладача видання.

мир, і навіть зручний суспільний договір стануть даром для людства від Заходу. Проте основні зміни в розподілі світової влади, вплив новітнього явища – глобального політичного пробудження – на здійснення цієї влади, а також несприятливі наслідки сучасної зовнішньої політики США та дедалі більших сумнівів щодо життєздатності американської системи кидають тінь на той дарунок Заходу.

1. Поява глобальної сили

Поняття панівної глобальної сили виникло в історії нещодавно. Тисячоліттями люди жили в ізольованих спільнотах, не здогадуючись про існування далеких сусідів. Вони мігрували та час до часу зустрічали чужинців, не маючи жодного уявлення про світ. Лише в останні вісімсот років людина почала не виразно усвідомлювати, що існують далекі “інші” народи. Спершу цьому посприяли експедиції і те, що на карті з’явилися невідомі місця, а вже згодом колонізація та масове переселення. Врешті-решт, була посіяна ворожнеча між імперіями, що призвело до двох руйнівних воєн за панування у світі, а тоді до глобального системного протистояння – холодної війни. Останні дослідження космосу засвідчили, наскільки відносно “малою” є Земля, тоді як нічні світляни з відкритого космосу показали яскравий контраст між освітленими осередками урбанізованого людства – особливо в місцях, що їх зазвичай називають Заходом – і темнішими, менш технологічно розвиненими, проте дедалі густіше заселеними районами решти світу.

Карта 1.1. Земля вночі

Держави на західноєвропейському узбережжі північної частини Атлантичного океану перші свідомо та рішуче вирушили у великий світ. Їх штовхали вперед морський технологічний поступ, запал до навернення чужинців у свою віру, мрії про уславлення монарха та особисту славу, а також невгамовна жадоба до наживи. Деякою мірою такий сильний порив дав їм змогу півтисячоліття контролювати території далеко від своєї домівки. Отож, географічний простір Заходу розширився – спочатку через завоювання, згодом через поселення – від європейського узбережжя Атлантики до Західної півкулі. Португалія та Іспанія завоювали й колонізували Південну Америку, тоді як Британія і Франція вчинили те ж саме в Північній Америці. Коли обидві Америки здобули остаточну політичну незалежність від Європи, європейці почали масово емігрувати до Західної півкулі. Тим часом західноєвропейські морські держави, що мали вихід до Атлантики, дісталися Індійського і Тихого океанів, захопили владу в сучасній Індії та Індонезії, взяли під свою протекцію окремі райони Китаю, переділили більшість територій Африки та Близького Сходу і загарбали десятки островів у Тихому та Індійському океанах, а також у Карибському морі.

Імперії у своїх найширших межах

1. Британська імперія (1920)	34 млн км ²
2. Монгольська імперія (1309)	24 млн км ²
3. Російська імперія (1905)	23 млн км ²
4. Друга французька колоніальна імперія (1920)	15 млн км ²
5. Династія Манчу-Цін, Китай (1800)	15 млн км ²
6. Іспанська імперія (1800)	14 млн км ²
7. Халіфат Омеядів (720)	11 млн км ²
8. Династія Юань, Китай (1320)	11 млн км ²
9. Аббасидський халіфат (750)	11 млн км ²
10. Португальська імперія (1815)	10 млн км ²
11. Імперія Ахеменідів, Персія (480 до н. е.)	8 млн км ²
12. Римська імперія (117)	6,5 млн км ²

Від XVI і до середини XX століття завдяки поширенню культурних і політичних ідей європейські держави Північної Атлантики здобули політичне верховенство у різних куточках світу. (З цього погляду їхні імперські володіння дуже відрізнялися від колишніх ізольованих, регіонально близьких імперій – Римської, Перської, Великих Моголів, Монгольської, Китайської чи Інкської – кожна з яких вважала себе центром світу, проте небагато знала про географію поза своїми кор-

донами). З XVII по XIX століття царська Росія значно розширила свої володіння на суходолі, загарбавши також прилеглі землі, окрім Аляски. Те саме стосується розширення Османської імперії на Близький Схід і південно-східну Європу.

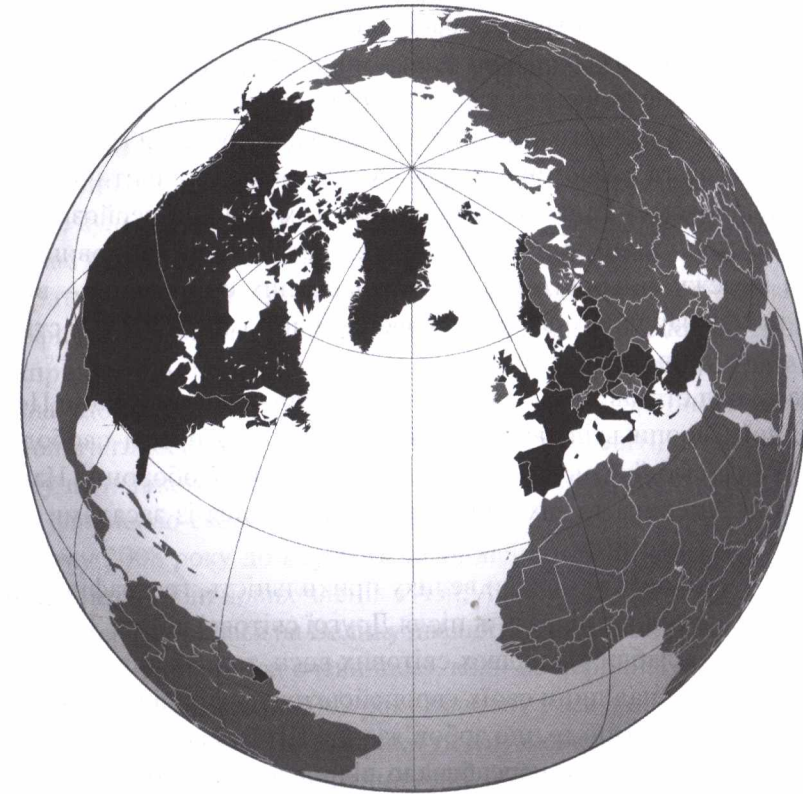
Тоді як європейські морські держави захоплювали владу над світом, постійні конфлікти між ними послаблювали їхнє геополітичне становище серед нових світових держав в Європі та Північній Америці. Матеріальні й стратегічні витрати на затяжну війну в Нідерландах і німецьких провінціях у XVI–XVII століттях виснажили Іберію, а Голландія зовсім знемоглася наприкінці XVII століття через зростання морської могутності Британії і настирливість Франції зі суходолу. Коли в середині XVIII століття ситуація прояснилася, Великобританія і Франція залишилися єдиними суперниками у боротьбі за імперське панування.

Протягом XIX століття заокеанське суперництво цих країн за колоніальні багатства переросло в боротьбу за панування у самій Європі, а на початку XX століття вони об'єдналися проти новітньої держави на європейському континенті – Німеччини, що не випадково боролася за колонії. З подальших двох світових воєн Європа вийшла спустошеною, роз'єднаною і деморалізованою. Звісно, після 1945 року величезна держава на євразійському просторі – Радянський Союз – як переможець розташувалася у географічному центрі Європи (як Монгольська імперія сімсот років перед тим) і здавалося, що вона була готова вирушити ще далі на Захід.

А тим часом по той бік Північної Атлантики Сполучені Штати впродовж XIX століття нарощували свою промислову та військову могутність, вдало відгородившись від руйнівної континентальної та імперської боротьби в Європі. Їхнє втручання у дві світові війни першої половини XX століття відіграло вирішальну роль, завадивши Німеччині здобути перевагу над Європою. Водночас країні не загрожували небачене досі руйнування і кривава різанина, що їх спричинили воєнні конфлікти. До того ж, вигідне економічне та геополітичне становище Америки наприкінці Другої світової війни посприяло тому, що вона здобула новий статус – статус верховного правителя у світі. Із припиненням холодної війни між Америкою і Радянським Союзом на політичній мапі постала нова Західна Європа обабіч Атлантики, яка підтримувала Сполучені Штати Америки.

Америка та окремі незалежні країни Західної Європи стали геополітичним осердям перерозподіленої Атлантики, якій загрожував транс'євразійський китайсько-радянський блок. Їх об'єднувало спільне бажання стримати агресію радянської Росії, а також те, що вони мають схожі політичні та економічні системи, а отже, й ідеологічні засади. Щоб гарантувати собі безпеку у світі, вони створили Північноатлантичний альянс (НАТО), тоді як Західна Європа, намагаючись пришвидшити післявоєнне відродження, заснувала економічне об'єднання – Європейську економічну спільноту, яка згодом переросла в Єв-

Карта 1.2. Члени НАТО, 2010 рік

ропейський Союз. Незахищена від радянської влади Західна Європа майже офіційно перейшла під протекторат Америки, а неофіційно – стала залежати від неї економічно та фінансово.

Проте не минуло й чотири десятиліття, як той самий обережний Захід обабіч Атлантики раптом став глобальною силою Заходу. Крах Радянського Союзу 1991 року – слідом за розпадом радянського блоку в Східній Європі два роки перед тим – відбувся через утому населення, політичну неспроможність, ідеологічні та економічні невдачі марксизму й успішну зовнішню політику Заходу – доктрину стримування і поширення ідеології мирним шляхом. Коли закінчився поділ Європи, який тривав близько півстоліття, Радянський Союз розпався. У світовому масштабі він також привернув увагу до появи Європейського Союзу – могутнього самостійного фінансового та економічного (і, ймовірно, навіть військового та політичного) центру. Об'єднана Європа була все ще нерозривно геополітично пов'язана зі Сполученими Штатами – на той час єдиною у світі

не тільки військовою наддержавою, а й країною з найпрогресивнішою та найбагатшою економікою. Отож, здавалося, що напередодні XXI століття Захід по обидва боки Атлантики готовий до нової ери світового панування.

Існували фінансові та економічні передумови для такого світового панування. Навіть під час холодної війни капіталістична система та незвична динамічність американської економіки дали змогу Заходові зберегти обабіч Атлантики чітку фінансову та економічну перевагу над своїм геополітичним та ідеологічним суперником – Радянським Союзом. Тому, попри серйозні військові загрози, Атлантичні сили змогли закріпити своє панівне становище у світі, заснувавши мережу співробітницьких міжнародних організацій – від Світового банку та Міжнародного валютного фонду і до самого ООН – і створивши умови для свого тривалого панування.

У цей час Захід ставав також ідеологічно привабливішим. Країни Центральної та Східної Європи втілювали у життя концепцію прав і свобод людей, змушуючи Радянський Союз перейти до ідеологічної оборони. Наприкінці холодної війни Америка та західний світ асоціювалися із засадами людської гідності, свободи і достатку.

Хоча Захід і завоював як ніколи велику прихильність, географічні межі під його контролем звузилися відразу ж після Другої світової війни. Західні імперські сили суттєво ослабили після двох світових воєн, тоді як впливова Америка зреклася імперської спадщини своїх європейських союзників. Президент Рузвельт відкрито говорив про те, що зобов'язання Штатів визволити Європу під час Другої світової війни не передбачало відновлення колоніальних імперій Великобританії, Франції, Нідерландів, Бельгії чи Португалії.

Рішучий протест Рузвельта проти колоніалізму не завадив йому провадити корисливу політику США, що мала на меті забезпечити Америці вигідне становище в основних нафтовидобувних країнах на Близькому Сході. Президент Рузвельт 1943 року прилюдно сказав британському послові в Сполучених Штатах лордові Галіфаксу, показуючи на мапу Близького Сходу: «Перська нафта – ваша. Нафту Іраку та Кувейту ми поділимо. А нафта з Саудівської Аравії – наша».¹ Так почалося подальше болісне політичне втручання Америки в той регіон.

До того ж європейські імперії зазнали краху через зростання неспокою у колоніальних володіннях. Національне визволення стало їхнім бойовим покликом, тоді як репресії обійшлися б дорого через ідеологічну та навіть військову підтримку з боку Радянського Союзу. В умовах нової політичної дійсності розпад давніх колоніальних імперій європоцентричного Заходу був неминучим. Британці мудро пішли з Індії, а згодом і з Близького Сходу, ще до того, як їх змусили це зробити (все ж залишивши після себе релігійні та етнічні погроми, що призвели до величезної людської трагедії в Індії та нерозв'язного

ізраїльсько-палестинського політичного конфлікту, що й досі не дає Заходові спокою на Близькому Сході). З волі США вони добровільно-примусово покинули свої колонії в Африці. Голландці в Ост-Індії (Індонезія) вирішили залишитися і боротися – і програли. Так само, як і французи у двох кривавих колоніальних війнах спочатку у В'єтнамі, а потім в Алжирі. Португальці не з власної волі пішли з Мозамбіку та Анголи. Отже, географічні межі Заходу звузилися, хоча його геополітична й економічна перевага зростала – здебільшого завдяки поширенню культурної, економічної та політичної могутності США у світі.

Водночас відбувався вагомий перерозподіл політичної та економічної влади, який затьмарювали події холодної війни. Згодом цей процес започаткував нову неофіційну ієрархію у міжнародній системі, що вперше дала про себе знати наприкінці 2007 року, коли світ сколихнула фінансова криза. Ця криза засвідчила, що одна наддержава чи країни Західної Європи не зможуть самотужки здолати глобальних економічних негараздів у світі, що до цього процесу треба залучити також ті держави, які раніше були неспроможні розв'язувати глобальні фінансово-економічні питання.

Саме тому 2008 року до клубу Великої вісімки, який досі був закритий для решти країн, прийняли нових членів з Азії, Африки та Латинської Америки. Велика вісімка перетворилася на Велику двадцятку, що представляє країни з різних частин світу. Ця зміна стала очевидною, коли на першій зустрічі Великої двадцятки у Сполучених Штатах 2009 року основну роль відіграли президенти двох держав – Сполучених Штатів Америки та Китайської Народної Республіки.

Ці події виявили нову геополітичну дійсність: центр тяжіння світової влади та економічної активності змістився з Атлантики до Тихоокеанського регіону, з Заходу на Схід. Звичайно, історики-економісти нагадують, що Азія була основним виробником світового ВВП упродовж вісімнадцяти сторіч. Ще 1800 року Азія відповідала за близько 60 % світового ВВП, тоді як Європа – лише за 30 %. Частка самої лише Індії 1750 року у світовому ВВП сягала 25 % (за словами колишнього міністра фінансів Індії Джасванта Сінха), майже стільки ж, як теперішня частка США. Але впродовж XIX–XX століть через промислові новаторства та фінансовий розвиток світова частка Азії стрімко покотилася додолу. До прикладу, внаслідок тривалого панування Британії до 1900 року частка Індії зменшилась до мізерних 1,6 %.

Китай, як і Індію, заповонив британський імперіалізм. Крамарі заборгували чималі суми за купівлю китайського чаю, порцеляни, шовку та інших товарів, і намагалися виправити становище, продаючи опій китайським імпортерам. Запізнені спроби Пекіна заборонити ввезення опію та обмежити доступ іноземних купців переросли у два збройні конфлікти – спочатку з британцями, а

згодом із британцями і французами – що звели нанівець роль Китаю у світовій економіці.

Оскільки історичні дані свідчать про колишню економічну могутність Китаю та Індії, дехто вважає, що теперішнє економічне зростання Азії є, по суті, поверненням своїх позицій. Проте варто зауважити, що Азія володіла найбільшою часткою ВВП у світі ізольованих регіонів, а отже, вкрай обмеженої економічної взаємодії. Економічні відносини між Європою та Азією включали торгівлю на основі товарообміну, здійснювалися лише у кількох портах (зокрема, в Калькутті) або передбачали регулярні повільні перевезення товарів караванами Великим шовковим шляхом. Тоді не існувало світової економіки – безперервно взаємодійної та дедалі взаємозалежнішої.

Отож, статистично дивовижна, проте відмежована від решти світу економічна звитяга Азії у минулому не була спрямована назовні. На початку XV століття Китай обрав політику активної самоізоляції, а ще раніше вирішив не користати з технологічних переваг свого торговельного флоту та океанських військово-морських сил, щоб посилити свій політичний вплив. За часів імперії Великих Моголів Індія мала величезні багатства, проте їй бракувало політичної єдності та зовнішніх амбіцій. Без сумніву, Азія суттєво та рішуче поширила свою політичну владу на Захід лише одного разу – під проводом монгольського Чингісхана, що його воїни-вершники захопили собі безкрайню євразійську імперію. Проте вони мчали кінями з країни з мізерним власним ВВП – і так довели, що в ті часи економічна відсталість не завадила військовій звитязі.

2. Поступ Азії та розосередження світової влади

Три азійські держави – Японія, Китай та Індія – здобули панівну роль у світі, що не тільки різко змінило світову ієрархію влади, а й підтвердило розосередження світової влади. Зауважмо, що ці азійські держави стали ключовими політико-економічними гравцями після Другої світової війни, та жодна з них не могла скористатися своєю перевагою – великою кількістю населення – до другої половини XX століття. Перші сигнали про вихід Азії на міжнародну арену з'явилися тоді, коли Японія на короткий час утвердилася як могутня військова сила після перемоги у російсько-японській війні 1905 року. Проте невдовзі після цього неочікуваного тріумфу Японія, намагаючись визволити Азію від панування Заходу, у війні 1945 року зазнала нищівної поразки від Сполучених Штатів. Подальше національне відродження Японії після величезних руйнувань внаслідок Другої світової війни вперше показало образ Азії, чий економічний розвиток супроводжується зміцненням міжнародного становища.

Стабільна мирна демократія, загальнодержавне визнання військового захисту США, прагнення народу відбудувати спустошену країну створили сприятливі умови для стрімкого економічного зростання Японії. Завдяки високим технологіям та припливу іноземного капіталу через активний експорт, великим заощадженням і помірній заробітній платі ВВП Японії зріс від 500 мільярдів доларів США 1975 року до 5,2 трильйонів доларів США 1995 року.² Незабаром економічний успіх Японії повторили – хоча в політично авторитарніших умовах – Китай, Південна Корея, Тайвань, члени Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Індонезія, а також демократичніша Індія.

Відносно вдоволена американська громадськість середини XX століття спочатку не звертала уваги на нову роль Японії у світовій економіці. Проте у 1980-х – на початку 1990-х років її тривожний погляд раптом зупинився на Японії. Громадську думку стурбувало не геополітичне завзяття Японії – адже країна мала мирну конституцію та залишалася незмінним союзником США, а очевидне засилля японської електроніки, а згодом автомобілів на американському внутрішньому ринку. Ще стурбованішою була громадськість тоді, коли довідалася, що японці викупили основні промислові об'єкти Америки (і деякі визначні, як-от Рокфеллер-Центр у Нью-Йорку). Японію почали вважати економічним центром, торговельним гігантом, і навіть дедалі серйознішою загрозою промисловому та фінансовому пануванню Америки у світі. Японія як нова “наддержава” стала грізним і популярним гаслом, що непомірно роздувалося у медіа і демагогічних промовах у конгресі. Наукові теорії про неминучий занепад Америки через “країну вранішнього сонця” ґрунтувались на громадській думці. Проте ці теорії розвіялись тоді, коли в Японії в 1990-х роках спостерігався млявий економічний розвиток.

Хоча страх світового економічного панування Японії був безпідставним, відродження Японії після Другої світової війни розкрило Заходові очі на те, що Азія може стати серйозним економічним і політичним гравцем. Наступні економічні успіхи в регіоні, зокрема схоже прагнення Південної Кореї зорієнтувати економіку на експорт на початку 1960-х, ще більше підсилили цю ймовірність. Уже 2010 року президент колись нужденної Південної Кореї впевнено заявив, що його країна готова ухвалювати економічні рішення світового рівня; показово, що Сеул став господарем саміту Великої двадцятки 2010 року. Тайвань і Сінгапур одночасно стали яскравими прикладами економічного успіху та соціального розвитку, а їхні темпи розвитку у другій половині XX століття значно перевищили показники західноєвропейських держав після Другої світової війни.

Та це був лише перший крок до найсуттєвішої зміни в геополітичній та економічній ієрархії світу: запаморочливого злету Китаю до категорії провідних світових держав у першому десятилітті XXI століття. Коріння цього успіху

сягає далеких десятиліть. Він розпочався з руху за національне відродження, що його започаткували молоді китайські інтелектуали-націоналісти понад століття тому, і досягнув вершини через кілька десятиків років із перемогою китайських комуністів. Хоча розвиток Китаю на кілька років затримали економічно та соціально руйнівні політика “великого стрибка” та культурна революція, що їх розпочав Мао, 1978 року почалося нечуване піднесення соціальної та економічної модернізації: Ден Сяопін сміливо взявся лібералізувати ринок, “відкривши” Китай для зовнішнього світу та спрямувавши країну на шлях небаченого національного розвитку. Економічний розвиток Китаю поклав край одноосібному пануванню Заходу, а також посприяв зміщенню центру світового тяжіння на Схід.

Зміна внутрішньої політики в Китаї супроводжувалась істотним геополітичним перегрупуванням – відокремленням від Радянського Союзу. Відбулося поступове відчуження цих держав, до того ж у 1960-х роках вони стали більше ворогувати. Саме цим скористалися Сполучені Штати. Спершу президент Річард Ніксон 1972 року запропонував зробити Китай своїм союзником проти Москви, а президент Джиммі Картер 1978 року успішно втілює цю ідею в життя. Китай був захищений від агресії Радянського Союзу, тому спрямував свої ресурси на внутрішній розвиток. Лише за три десятиліття Китай оновив інфраструктуру, на що Заходові знадобилося ціле століття. Здобутки Китаю вражали, попри затяжні внутрішні етнічні конфлікти у Тибеті та провінції Синьцзян, значні внутрішні політичні заворушення 1989 і болісну для суспільства нерівність між селом і містом. Проте, врешті-решт, вони розбухали геополітичні тривоги американської громадськості. Гасла про те, що Китай “володіє” Сполученими Штатами були відголоском давнішої паніки довкола того, що Японія купувала американські промислові об’єкти і нерухомість наприкінці 1980-х років. У 2010 посилюються хвилювання, що Китай незабаром відбере в Америки статус провідної наддержави світу.

Ще одним поштовхом до зміщення світової влади на Схід став недавній вихід на світову арену постколоніальної Індії – однієї з двох країн із найбільшою кількістю населення та держави з глобальними амбіціями. Сучасна Індія – це складна суміш демократичного самоврядування, повсюдної соціальної несправедливості, динамічної економіки та дуже поширеної політичної корупції. Тому вона політично утвердилася на міжнародній арені пізніше, ніж Китай. Індія стала одним із лідерів серед так званих позаблокових країн – низки нейтральних, проте політично нестабільних держав, зокрема Куби та Югославії, що нібито виступали проти холодної війни. Індія 1962 року зазнала поразки в невеличкій збройній сутичці з Китаєм. Втім цю поразку вона компенсувала перемогою у двох війнах із Пакистаном у 1965 та 1971 роках. Загалом, вважа-

лося, що Індія – це країна, яка має свої моралізаторські погляди на процеси, що відбуваються у світі. Проте вона не може частково або повністю на ці процеси вплинути.

Ця думка почала змінюватися після того, як Індія зухвало випробувала ядерний пристрій 1974 року та ядерну зброю – 1998, а на початку 1990-х досягнула економічного злету. Ліберальні реформи в Індії, як-от зняття обмежень на міжнародну торгівлю та підтримка приватизації, перетворюють раніше мляву та неповоротку квазісоціалістичну економіку на жваву економіку послуг та високих технологій і виводять Індію на шлях розвитку, зорієнтованого на експорт, як це сталося в Японії та Китаї. У 2010 році Індія мало не випередила Китай за кількістю населення, тому дехто навіть вважає цю країну ймовірним суперником Китаю за панування в Азії, хоча Індія досі має низку внутрішніх нерозв’язаних питань (від релігійного, мовного та етнічного розмаїття і до неграмотності, гострої соціальної нерівності, заворушень у селах і старій інфраструктури).

Політична еліта Індії має сміливе стратегічне бачення і прагне зробити країну впливовішою у світі та лідером у своєму регіоні. Поступове поліпшення взаємин між США та Індією у першому десятилітті XXI століття ще більше зміцнили становище цієї країни у світі та задовольнили її прагнення. Та все ж конфлікт, що наростає з Пакистаном, зокрема боротьба за контроль над Афганістаном, зовсім не відповідає геополітичним намірам Індії. Тому творці закордонної політики, що вважають Індію суперником не тільки Китаю, а й однієї зі світових наддержав, не можуть тверезо оцінити свого становища. Попри це, поява на світовій арені Китаю як економічного суперника Америки, Індії як регіональної сили, і заможної Японії як союзника США в Тихому океані не лише суттєво змінили світову ієрархію влади, а й засвідчили її розосередження. Виникає низка серйозних загроз. Азійські держави не є (і ніколи не були) регіональними союзниками, як, наприклад, атлантичний союз під час холодної війни. Вони – суперники, і тому, деякою мірою, схожі на євроатлантичні держави за часів боротьби за геополітичну першість у колоніях, а тоді на материковій Європі, що, врешті-решт, призвела до руйнівних Першої та Другої світових воєн. Новітнє азійське суперництво може будь-якої миті поставити під загрозу стабільність у регіоні. Позаяк азійські держави густонаселені, а окремі з них до того ж володіють ядерною зброєю, то ця загроза може мати великі руйнівні наслідки.

Зрозуміло, що колишнє заокеанське імперське суперництво європейських держав і теперішнє змагання країн Азії суттєво відрізняються. Головні азійські суперники не змагаються за заморські імперії, на відміну від Європи, де ця боротьба загострила віддалені сутички і перетворила їх на потужні сило-

ві конфлікти. Місцеві конфлікти, імовірно, вибухнуть у межах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Проте навіть регіонально обмежене зіткнення між будь-якими азійськими державами (скажімо, за острови, морські торговельні шляхи або через поділ морських кордонів) сколихне всю світову економіку.

Водночас нестабільна світова ієрархія є безпосереднім наслідком теперішнього розосередження влади. Сполучені Штати наразі утримують панівне становище, проте весь світ уже починає сумніватися у законності, дієвості та надійності їхнього головування через труднощі Америки у внутрішній та зовнішній політиці.

Утім Америка досі не має рівних у важливих матеріальних вимірах традиційної сили – військовому, технологічному, економічному та фінансовому. Вона має, безперечно, єдину могутню національну економіку, найбільший фінансовий вплив, найпрогресивніші технології, її військовий бюджет перевершує сукупний військовий бюджет решти держав, а її війська готові до швидкої переміщення за кордон і вже розпорочені по всьому світу. Можливо, це триватиме не надто довго, проте наразі це беззаперечний факт міжнародного життя.

Європейський Союз міг би змагатися за звання світової сили номер два, проте для цього треба окреслити єдину зовнішню політику та спільний військовий потенціал. На превеликий жаль для Заходу, коли після холодної війни Європейська економічна спільнота переросла у більший Європейський “Союз”, то слово “союз” вжили радше помилково; насправді, назви слід було поміняти місцями. Раніше менша “спільнота” Західної Європи була політично згуртованіша, ніж пізніший ширший “союз” майже всієї Європи. Цей “союз” назвався єдиним, позаяк мав спільну валюту, проте він не мав ані рішучої центральної політичної влади, ані спільної фінансово-бюджетної політики. З погляду економіки, Європейський Союз є чільним глобальним гравцем; за кількістю населення та обсягом зовнішньої торгівлі він значно випереджає Сполучені Штати. Втім завдяки культурним, ідеологічним та економічним відносинам з Америкою, особливо з НАТО, Європа стала молодшим геополітичним партнером Сполучених Штатів на напівоб’єднаному Заході. ЄС міг здобути світову владу і відігравати надзвичайно важливу роль у світі, проте після остаточного занепаду імперій, європейські держави вирішили, щоб Америка фінансово підтримувала глобальну безпеку, а Європа гарантувала соціальну безпеку (від колиски до виходу на пенсію) коштом дедалі більших державних боргів, що не відповідають рівневі економічного зростання.

Отже, сам ЄС не є провідною незалежною силою на міжнародній арені, хоча Великобританія, Франція та Німеччина користаються із залишків свого глобального статусу. Від 1945 року Великобританія та Франція – як і Америка, Росія та Китай – мають право вето в Раді Безпеки ООН, і так само як і ці краї-

ни, володіють ядерною зброєю. Проте Великобританія з пересторогою ставиться до європейської єдності, тоді як Франція сумнівається у глобальнішому призначенні об’єднаної Європи. Німеччина є економічним рушієм Європи, а за потугою експорту зрівнялася з Китаєм, проте вона не хоче брати на себе військових зобов’язань поза Європою. Тому ці європейські держави можуть по-справжньому впливати на світові процеси тільки в складі ширшого Союзу.

Тим часом Китай досягнув небаченого досі економічного злету, навчився ухвалювати політичні рішення, враховуючи власні національні інтереси, здобув відносну свободу від виснажливих зовнішніх зобов’язань і невпинно нарощував військовий потенціал. Усе свідчить про те, що Китай незабаром позмагається з Америкою за перше місце у світі. У теперішній міжнародній ієрархії Китай наздоганяє Сполучені Штати. Китай стає дедалі впевненішим у собі – контрольовані державою ЗМІ часто натякають, що світ вважає Китай новим суперником Америки за панування над світом. І це попри неврегульовані внутрішні проблеми, як-от неоднаковий статус людей, що проживають у селі та в місті, а також ймовірне народне обурення необмеженою політичною владою.

Порядок розташування інших провідних держав після цих двох буде – у найліпшому разі – неточним. Проте в будь-якому списку мусять бути Росія, Японія та Індія, а також неофіційні лідери ЄС – Великобританія, Німеччина та Франція. Росія має високий геополітичний статус завдяки багатим запасам нафти й газу та ядерним потужностям, що поступаються тільки Сполученим Штатам. Водночас збройні сили Росії страждають від внутрішніх економічних, політичних і демографічних труднощів, не кажучи вже про те, що східні та західні сусіди Росії економічно значно могутніші за неї. Якби Росія не мала ядерної зброї, а деякі європейські держави не залежали від російських нафти й газу, вона посідала б не дуже високе місце у піраміді глобальної геополітичної сили. Щодо економіки, вона серйозно відстає від Японії, до того ж Японія вирішила брати активну участь на міжнародній арені, тому цілком може стати сильнішим світовим гравцем, ніж Росія. Індія також сподівається стати новим учасником глобальних процесів у світі. Проте її поступ гальмує стратегічна ворожнеча з двома безпосередніми сусідами – Китаєм і Пакистаном, а також розмаїті соціальні та демографічні проблеми. Бразилія та Індонезія вже претендують на те, щоб ухвалювати глобальні економічні рішення у рамках Великої двадцятки і прагнуть стати регіональними лідерами у Латинській Америці та Південно-Східній Азії відповідно.

Отож, сьогодні світове правління щораз зміщується з Заходу, а влада розосереджена між чотирма світовими регіонами. З одного боку, це добре, позаяк європейські країни зважали тільки на власні інтереси, а новий розподіл сил відображає світове розмаїття. Минули ті часи, коли Великобританія, Франція

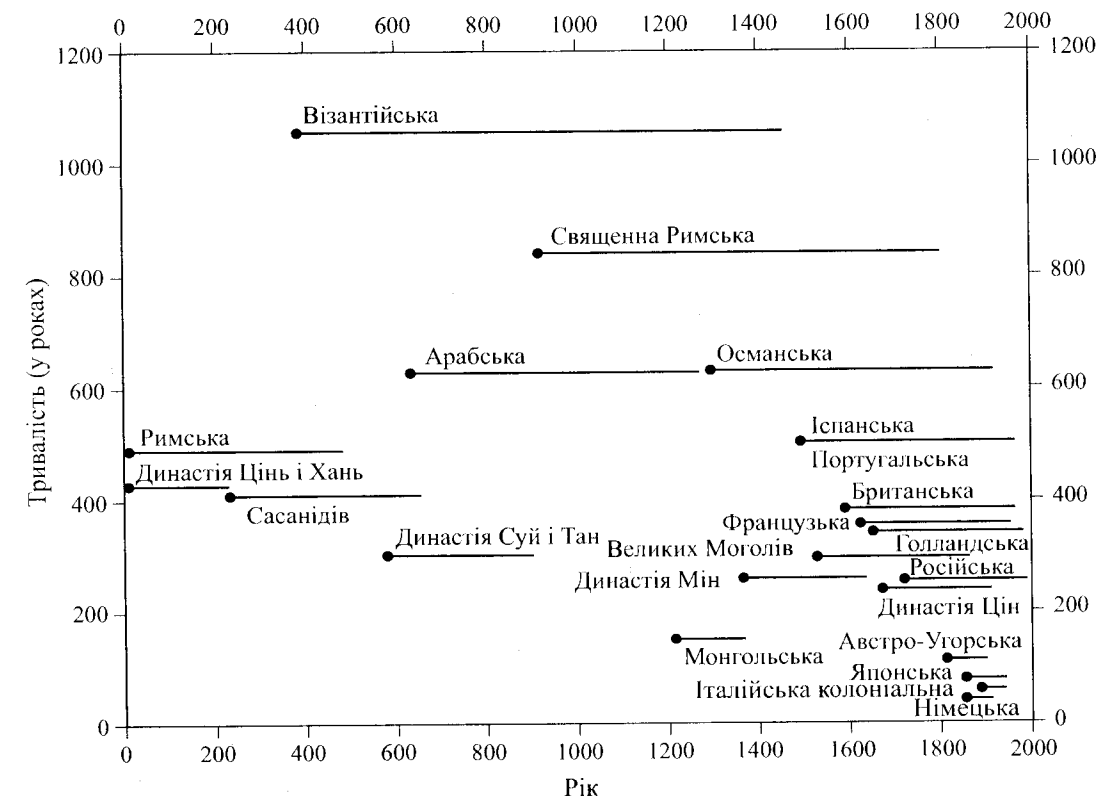
чи Сполучені Штати на Віденському конгресі, Версальській конференції чи на зустрічі у містечку Бреттон-Вудс розподіляли між собою світову владу. Зважаючи на те, що десять різнобічних і географічно віддалених провідних держав є давніми супротивниками та регіональними суперниками, це нове становище також засвідчує, як важко буде ухвалювати спільні глобальні рішення, якщо ціле людство постає перед вирішальними викликами, деякі з яких загрожують його виживанню.

Невідомо, скільки проіснує ця нова спільнота провідних держав. Не забуваймо, що тільки за одне століття – приблизно від 1910 до 2010 років – ієрархія світової влади суттєво змінилася щонайменше п'ять разів, і кожна зміна – окрім четвертої – означала занепад світового панування Заходу. Перша: напередодні Першої світової війни Британська та Французька імперії мали панівне становище у світі, а їх союзником була ослаблена царська Росія, яка недавно зазнала поразки від Японії, що ставала дедалі впливовішою. У Європі їм кидала виклик честолюбна імперська Німеччина, що заручилася підтримкою слабкої Австро-Угорської та зубожілої Османської імперій. Промислово активна Америка спочатку залишалася осторонь, але, врешті-решт, зробила вирішальний внесок в англо-французьку перемогу. Друга: у проміжку між Першою та Другою світовими війнами здавалося, що Великобританія панувала у світі, тоді як Америка стрімко розвивалася. Але вже на початку 1930-х років нацистська Німеччина, що швидко переозброювалася і прагнула змінити своє становище, і Радянський Союз змовлялися проти статусу-кво. Третя: Європа постраждала від Другої світової війни, що спричинила сорокарічну холодну війну між американською та радянською наддержавами, могутності яких не було рівних. Четверта: остаточна “поразка” Радянського Союзу у холодній війні призвела до короткого однополюсного етапу у світових справах під проводом Америки як єдиної світової наддержави. І п'ята: 2010 року Америка ще зберігала своє панівне становище, проте вже з'явилося нове, набагато складніше сузір'я влади із дедалі яскравішими представниками Азії.

Центри впливу часто зміщуються, а це означає, що переділ світової влади відбувається незвично швидко. До XX століття провідна держава панувала над світом здебільшого близько століття. Але коли свідома політична діяльність оформилася суспільним явищем, політика стала непередбачуваною, а світове панування – короткотривалішим. Хоча Захід був впливовим упродовж усього XX століття, не можна забувати, що внутрішні конфлікти послабили його панівне становище.

Звичайно, навіть тепер сумніви щодо тривалості світової першості Америки, кінець панування Європи над світовими справами, політичне безсилля Європи, туга Росії за недоступним їй місцем серед світової верхівки, розмови про

Графік 1. Скорочення періоду існування імперій

майбутню світову першість Китаю, нетерпляче бажання Індії стати світовою державою, її зовнішні та внутрішні клопоти, а також небажання Японії перетворити свою глобальну економічну могутність на політичну наполегливість свідчать про існування ширшої, проте слабше згуртованої світової верхівки.

3. Вплив глобального політичного пробудження

Світова влада невпинно розосереджується з огляду на політичне пробудження народів світу, що донедавна були політично пасивними чи пригнобленими. Спочатку в Центральній та Східній Європі, а згодом в арабському світі, пробудження стало витвором взаємодійного та взаємозалежного світу, пов'язаного миттєвими візуальними комунікаціями, а також демографічного

пріоритету молоді у менш розвинених суспільствах – здатних швидко діяти і переміщатися, політично небайдужих студентів університетів та соціально скривджених безробітних. Обидві групи обурені заможністю інших і узаконеною корупцією своїх урядовців. Обурення владою та привілеями зумовлює народний гнів, що може перерости в масштабні заворушення.

Досі жодне суспільне явище не було настільки поширеним і не мало такого неослабного впливу. У минулому людство здебільшого жило не тільки в умовах розділеної ізоляції, а й у стані політичного заціпеніння. Більшість людей не були ані політично свідомими, ані політично активними. Метою їхнього щоденного життя було власне виживання в умовах фізичних і матеріальних злиднів. Релігія їх трохи втішала, а суспільні традиції забезпечували культурну стабільність та, час до часу, колективну розраду в прикрощах долі. Політична влада була чимось далеким; її часто вважали виявом Божої волі й передавали у спадок. За владну верхівку боролися обрані, тоді як групові сутички із сусідніми спільнотами здебільшого мали на меті захоплення територій чи матеріальних статків, а підсвідома етнічна неприязнь і/та різні релігійні погляди ще більше підкидали хмизу до вогню. Про політичні розмови, політичні переконання та політичні прагнення дбала привілейована суспільна верства, зосереджена довкола самого правителя.

Коли держави стали розвинутішими, на вершині організованого суспільства з'явився особливий клас людей, що брали участь у політичному житті та боролися за політичну владу. При дворі чи то римського, чи китайського імператора, придворні та мандарини жваво вели таємну політику, але їх цікавили радше придворні інтриги, ніж загальні політичні питання. А коли країни досягли ще більшого економічного розвитку, а громадяни стали освіченішими, до політичного діалогу долучилося ще більше учасників: землевласницька аристократія у селах, заможні крамарі та ремісники в малих та великих містах, що невпинно зростали, а також вузьке коло інтелектуалів. Більшість населення ще трималося осторонь від політики, за винятком регулярних, проте неорганізованих селянських повстань.

Французька революція була першим виявом політичного пробудження, що охопило широкі верстви населення, проте було територіально обмеженим. Вона вибухнула через поєднання атаківистичного бунту знизу та новітньої масової пропаганди згори і відбулася у суспільстві, де традиційну монархію підтримувала політично освічена, проте внутрішньо розділена аристократія, а також заможна католицька церква. Цю структуру влади похитнула політично освічена, проте невагомна бур-

жуазія, що активно агітувала в найбільших містах і навіть серед селян, що дедалі краще усвідомлювали своє злиденне становище. Розвиток друкарства дав поштовх новому історичному явищу – політичним памфлетам, що швидко перетворили суспільне обурення на революційні політичні заклики у формі емоційно привабливих гасел: “liberté, égalité, fraternité” (“Свобода, рівність, братерство”).

Блискавичний політичний переворот здійняв хвилю єднання у колективній та свідомій національній ідентичності. Воєнними тріумфами після Революції 1789 року Наполеон завдячував не тільки своїй військовій майстерності, а й колективному запалові політично пробудженої французької національної ідентичності. Цей запал швидко охопив усю Європу і спочатку допоміг Наполеонові перемогти, а тоді обернувся проти нього і став причиною його поразки (розбурхавши націоналістичні настрої у Пруссії, Австрії та Росії). На час “весни народів” 1848 року більшість європейських країн – зокрема Німеччина, а також Італія, Польща, і згодом Угорщина – поринули в епоху запального націоналізму та суспільно усвідомленого політичного пробудження. До того часу політично свідоміші європейці також були зачаровані демократичними ідеалами соціально менш революційного, але політично наснажливого гуманізму далекої, відкритої та постаристократичної американської республіки.

Проте не минуло й століття, як Європа стала жертвою війн, які спровокували власні суперечливі народні поривання. Дві світові війни разом з явним антиімперіалізмом більшовицької революції перетворили масове політичне пробудження на глобальне явище. Солдати-призовники британської та французької колоніальних імперій поверталися додому, по-новому усвідомлюючи свою політичну, расову та релігійну ідентичність і матеріальні злидні. Водночас, отримавши доступ до західної вищої освіти та західних ідей, верхівка корінного населення європейських колоній звернула увагу на привабливі поняття націоналізму та соціалізму.

Перу в Індії, Джинна в Пакистані, Сукарно в Індонезії, Нкрума в Гані та Сенгор в Сенегалі подолали шлях від особистого політичного пробудження до харизматичного керівництва масовим політичним наверненням, і, врешті-решт, очолили національну визвольну боротьбу. Раптовий прорив Японії у світову політику на порозі XX століття також дав поштовх політичному пробудженню в Китаї, що згодом постраждав від принизливого упокорення перед європейськими державами. На початку XX століття Сунь Ятсен поставив собі за мету відродити Китай після того, як сам побачив, що Японія модернізувалася у західному стилі; а ще один молодий китаєць – Ден Сяопін, навчаючись у далекому Парижі, захопився марксизмом.

Року 1978 трапилася одна із незабутніх подій у моїй кар'єрі державного службовця. Я таємно перебував у Пекіні для налагодження відносин між США та Китаєм і створення де-факто коаліції вигоди проти Радянського Союзу, що на той час розширював межі свого впливу. Після надзвичайно секретних перемовин у дуже вузькому колі Ден несподівано запросив мене на вечерю. Ми сиділи в альтанці з виглядом на маленьке озерце у Забороненому місті, і я поцікавився розвитком його політичних поглядів. Ден поринув у спогади про свою молодість. Наша розмова перейшла на тему подорожі, яку він, ще зовсім молодий студент, здійснив від центрального Китаю (спочатку на річковому судні до узбережжя, а тоді на пароплаві) до такого далекого на той час Парижа 1920-х років. Тоді для нього це була мандрівка у далеке невідоме. Він розповів мені, як він усвідомив, наскільки соціально відсталим був Китай порівняно з Францією, і як почуття національного приниження змусило його вдатися до марксистського вчення про соціальну революцію як найкоротший шлях до національного визволення. У ту мить його національне обурення, політичне пробудження та ідеологічне становлення об'єдналися та зумовили його подальшу участь у двох революціях: за часів Мао – щоб покінчити з минулим Китаю, а згодом (коли він очолив країну) – щоб збудувати майбутнє Китаю. Менш ніж за рік після тієї незабутньої розмови, Ден Сяопін з дружиною – під час поїздки китайського глави держави до Америки – на знак особливої пошани завітали на вечерю до мого дому в передмісті Вашингтона.

Упродовж двох століть переворот серед засобів масової комунікації та освіченість дедалі ширших верств населення, особливо міських жителів, перетворили особисте політичне пробудження на масове явище. У XIX столітті з'являються політичні памфлети, регулярно виходять друком газети із закликами до політичних змін. Представники середнього та вищого класів взяли собі за звичку регулярно читати газети, тому вони ставали політично свідомішими, а політичні розмови про державні справи стали звичним суспільним явищем. На початку XX століття з'являється радіо. Політичні лідери за його допомогою зверталися до всієї країни (згадайте Гітлера), розповідали про минулі події так, ніби вони трапилися вчора, і втягнули досі політично пасивних і далеких від політики людей до какофонії політичного галасу.

До слова, нещодавня поява телебачення, а згодом – інтернету, сполучила віддалені місцини з усього світу, а політичні діячі отримали змогу скористатися з політичної прихильності та емоцій мільйонів людей. Наприкінці XX століття всесвітня павутина перетворила політичні заворушення на вивчення вуличної

тактики усім світом – колись такі різні та далекі політичні угруповання можуть тепер запозичати тактику одне від одного. Гасла стрімко поширилися від Непалу до Болівії, барвисті шалики – від Ірану до Таїланду, відеозаписи тортур – від Сараєво до Гази, а тактика міських демонстрацій – від Тунісу до Каїру, і всі вони вмиль з'явилися на екранах телевізорів та комп'ютерів в усьому світі. Завдяки цим новим засобам зв'язку масова політична агітація користується з миттєвого поширення спільного досвіду, не обмеженого жодними кордонами.

У деяких країнах демографічний “пріоритет молоді” – непропорційно велика кількість молодих людей, що зазнають труднощів із входженням у культурне та економічне середовище – має особливу вибухову силу, зважаючи на переворот у технологіях зв'язку. Освічені, проте часто безробітні, розчаровані та збайдужілі, вони стають чудовими новобранцями для військових угруповань. За даними ініціативної групи Population Action International за 2007 рік, молодь брала участь у 80 % громадянських конфліктів у 1970–1999-х роках.

Варто зауважити, що в мусульманському світі, зокрема на Близькому Сході, частка молоді вища за середню. Серед населення Ірану, Афганістану, Палестинської території, Саудівської Аравії та Пакистану переважає молодь, яка не знаходить собі місця в економіці країни, невдоволена та войовниче налаштована. Саме в цьому регіоні – від східного Єгипту до західного Китаю – бурхливе політичне пробудження може спричинити найпотужніші зрушення. Це така собі демографічна порохова бочка. Таке ж саме небезпечне демографічне становище і в африканських країнах, зокрема в Конго та Нігерії, а також у деяких державах Латинської Америки.

Молоде покоління “пробуджується” особливо легко, адже інтернет і мобільні телефони визволяють молодь із тісного місцевого політичного середовища. До того ж, це найвойовничіша політична група. У сучасному світі мільйони студентів вищих шкіл, за визначенням Маркса, належать до “пролетаріату”: неспокійні, обурені міські робітники початку промислової епохи, сприйнятливі до ідеологічної агітації та революційного згуртування. Політичні лозунги проникають у засоби масової інформації і перетворюють їхні ще невиразні почуття на прості та чіткі гасла і заклики до дій. Щобільше ці заклики торкаються струн їхнього зраненого серця, то легше згуртовується молодь. Не дивно, що розмови про демократію, верховенство права чи релігійну терпимість не є такими популярними. Інколи маніхейські видіння, що розраховують на реакцію на особисто пережиті приниження через свою расу, етнічне походження чи релігійну належність, набагато привабливіші, як це було в Ірані 1979 року. Вони добре пояснюють почуття молоді та дають їй право на відплату чи навіть помсту.

Народні повстання у Північній Африці та на Близькому Сході впродовж перших кількох місяців 2011 року яскраво підтверджують можливі наслідки

стрімкого політичного пробудження, для якого характерне поєднання незадоволеної молоді з доступними технологіями масового спілкування. Обурені люди повстали проти корумпованих і байдужих до народу керівників держав. Високе безробіття і зневажливе ставлення до правових норм з боку очільників держав спонукало суспільство до активних дій. Державних правителів, що безтурботно панували десятиліттями, знезапекло застало політичне пробудження, яке визрівало на Близькому Сході ще від занепаду імперій. Взаємодія між позбавленою прав, але політично пробудженою молоддю Близького Сходу та переворот у галузі комунікаційних технологій визначили геополітику цього століття.

На самому початку політичне пробудження є надзвичайно нетерплячим і войовничим. Хмизу до вогню підкидає тверде переконання “політично пробуджених” у своїй правоті, підкріплене історичними фактами. Окрім того, раннє політичне пробудження зосереджене на національній, етнічній і релігійній ідентичності, зокрема ідентичності, окресленій наперекір ненависній зовнішній силі, а не описаній абстрактними політичними поняттями. Націоналістичні рухи народів Європи зародилися з опору до Наполеонових завоювань.

Японські політичні заворушення наприкінці періоду Токугави у XIX столітті спочатку набули вигляду агітації проти чужоземного втручання, а в першій половині XX століття переросли в експансіоністський і військовий націоналізм. Протест китайців проти імперського панування вилився у Боксерське повстання на зламі XX століття і, врешті-решт, призвів до націоналістичної революції та громадянських воєн.

У сучасному постколоніальному світі політично новопробуджені користають зі спільної історичної хроніки, згідно з якою їхня відносна бідність, тривале упокорення іноземним державам, пережита зневага і тяжке становище народу – це спадок панування Заходу. Їхнє антиколоніальне жало націлене на Захід, бо ще живі спогади про британський, французький, португальський, іспанський, бельгійський, голландський, італійський і німецький колоніалізм. Навіть попри те, що чимало молодих мусульман захоплюються американською масовою культурою, мешканці мусульманських держав Близького Сходу бурхливо протестують проти воєнного втручання Америки на Близький Схід і проти того, що Америка підтримує Ізраїль, вважаючи це виявом західного імперіалізму, а отже, причиною їхніх нестатків.*

* Згідно з опитуванням, що його у 2010 році провів американський інститут дослідження громадської думки Pew Research Center у рамках проекту “Pew Global Attitudes Survey”, 17 % респондентів з Туреччини, 17 % з Єгипту, 21 % з Йорданії, 52 % з Лівану і 17 % з Пакистану приязно ставилися до Сполучених Штатів. Водночас, 9 % респондентів з Туреччини, 15 % з Єгипту, 26 % з Йорданії, 19 % з Лівану і 22 % з Пакистану вважали, що Сполучені Штати “значно” чи “достатньо” враховують інтереси їхніх держав у своїй зовнішній політиці. Згідно

Коли закінчилася холодна війна, дехто передбачав, що “бунт проти Заходу стане невід’ємним складником культурної антипропаганди”³. І як промовистий приклад процитував вірш сенегальського поета Девіда Діюпа “Яструби”:

*У ту пору,
Коли цивілізація дала нам ляпаса
Коли святою водою хлюснули в наші зіщулені постаті
Яструби спорудили у затінку своїх кігтів
Закривавлений пам’ятник опікунству...**

Вірш передає антиімперіалістські настрої значної частини нової інтелігенції у постколоніальних регіонах. Якби політично активне населення нових держав так вороже ставилося до Заходу, то шляхетні демократичні цінності, які Захід з такою надією поширював на початку XXI століття, втратили б своє історичне значення.

Варто згадати ще про два безпосередні наслідки глобального політичного пробудження. По-перше, воно позначає кінець відносно недорогих, односторонніх воєнних операцій, що їх технологічно досконаліші експедиційні війська Заходу проводили проти політично пасивних, слабоозброєних і роз’єднаних корінних народів. Упродовж XIX століття у зустрічних боях проти британців у Центральній Африці, росіян – на Кавказі, і американців – на землях індіанців, місцеві борці зазнавали втрат зі співвідношенням 100:1 порівняно з їхніми добре організованими та краще озброєними супротивниками. Натомість на світанку політичного пробудження виникає відчуття спільної мести, що робить чужоземне панування значно дорожчим, як це нещодавно довів цілеспрямований, наполегливий і нетрадиційний з погляду тактики народний рух опору (“народна війна”) в’єтнамців, алжирців, чеченців та афганців проти чужоземного засилля. І технологічно досконаліша сторона не була витривалою, тому зазнала фіаско в деяких битвах.

По-друге, невпинне поширення політичного пробудження висунуло на перший план вимір змагальницької світової політики, якого досі не було: гло-

з опитуванням, що його цей інститут провів у 2008 році, 81 % респондентів з Індонезії, 73 % з Йорданії, 69 % з Туреччини, 63 % з Єгипту, 56 % з Нігерії, 54 % з Пакистану, 67 % британських, 57 % німецьких, 51 % французьких, і 50 % іспанських мусульман вважали громадян західних країн егоїстичними. Водночас, 74% респондентів з Нігерії, 72 % з Індонезії, 67 % з Туреччини, 53 % з Пакистану, 49 % з Єгипту, 48 % з Йорданії, 64 % британських, 48 % німецьких, 45 % французьких і 43 % іспанських мусульман вважали громадян західних країн самовпевненими.

** Пер. з англ. перекладача видання.

бальне системне суперництво. До початку промислової епохи військова звитяга (озброєння, організація, мотивація, підготовка і стратегічне керівництво), за підтримки державної скарбниці, була головною і неоціненною перевагою у боротьбі за панівний статус. Часто все вирішувала одна лише битва на суші чи в морі.

У наш час порівняльний соціальний розвиток країни став важливим показником її впливу. До 1800 року в боротьбі Франції проти Великобританії, Австро-Угорщини проти Османської імперії, що й казати про суперництво Китаю та Японії, на порівняльну соціальну статистику не звертали жодної уваги – та й цих даних ніхто спеціально не збирав. Але менш ніж через століття соціальні показники формували громадську думку, зокрема про головних суперників, як-от Сполучені Штати і СРСР у роки холодної війни, чи Сполучені Штати і Китай у наш час. За зміною соціальних умов тепер уважно спостерігають. Швидкий і широкий доступ до міжнародних новин та інформації, наявність багатьох соціальних та економічних показників, дедалі тісніша взаємодія між географічно віддаленими господарствами та фондовими біржами, повсюдна довіра до телебачення та інтернету – усе це створює безперервний потік порівняльних оцінок теперішнього стану і перспектив усіх основних соціальних систем. Системне суперництво між головними конкурентами перебуває під пильною увагою, а його підсумок, на думку більшості людей з усього світу, особливо залежить від відносних показників – ретельно оцінюваних і прогнозованих на десятки років уперед – економічної та соціальної систем Америки та Китаю.

Отже, у сучасному світі визначальною є взаємодія народних емоцій, колективних відчуттів і суперечливих уявлень людства, що більше не підлягає об'єктивній владі одного політичного та культурного регіону. Це не кінець Заходу як такого, це кінець його глобального панування. З цього випливає, що майбутня роль Заходу залежить від Америки, її життєздатності у внутрішніх справах та історичної важливості її зовнішньої політики. Місце та вага Заходу в нових об'єктивних і суб'єктивних глобальних умовах залежить від того, як американська система спрацює у себе вдома, і як Америка поводитиметься за кордоном. Ці питання відкриті, і Америка має винятковий історичний обов'язок – дати на них конструктивну відповідь.

Якщо Америка хоче й надалі бути лідером у світі, вона мусить дбати про привабливість американської системи – про життєву важливість її засадничих принципів, жвавий розвиток економічної моделі, доброзичливість її народу та уряду. Китай стає дедалі привабливішим для країн третього світу, а тому Америка зможе відновити історичний темп розвитку тільки тоді, коли доведе, що здатна забезпечити найвищі показники своєї соціальної системи. До прикладу, коли наприкінці Другої світової війни Сполучені Штати вважались безперечним чемпіоном антиколоніалізму, вони стали ліпшою альтернативою,

аніж Великобританія для тих держав, що намагалися ввійти в нову епоху через вільне підприємництво. Дехто вважає, що державі, яка вершить історію, зовсім не важко відстоювати власні інтереси. І хоча в цьому новому столітті ще не з'явилася чітка ідеологічна альтернатива Сполученим Штатам, подальший успіх Китаю може стати системною альтернативою, якщо американську систему вважатимуть непридатною.

У такому разі увесь Захід опиниться під загрозою. Історичний занепад Америки похитне політичну самовпевненість та міжнародний вплив Європи, яка опиниться на самоті в щораз неспокійнішому світі. Європейський Союз – із населенням, що старіє, нижчими темпами розвитку, ще більшим державним боргом, ніж в Америці, і, на цьому етапі історії, браком спільного “європейського” бажання діяти як могутня сила – навряд чи стане таким привабливим, як Америка колись, чи перейме її світову роль.

Отож, модель ЄС може стати непридатною для інших регіонів. Європа занадто заможна, щоб стати взірцем для знедолених і бідних країн у світі. Вона більше приваблює іммігрантів. Європейський Союз на питаннях міжнародної безпеки зосереджує меншу увагу, аніж США. До того ж ЄС не може вплинути на Америку, щоб та відмовилась від політики світового розколу, зокрема в ісламському світі. Європа виглядає самовдоволеною, вона поводить так, ніби її ключова політична мета – стати найзатишнішим у світі будинком для літніх людей. Занадто старомодна Європа боїться багатокультурного розмаїття. Отож, половина геополітичного Заходу відсторонена від активної участі в забезпеченні світової геополітичної стабільності. У час, коли новій світовій ієрархії влади бракує стійкості та спільного бачення майбутнього, Захід може успадкувати глобальний безлад і політичний екстремізм. Як не дивно, самовідродження Америки сьогодні таке важливе, як ніколи.

ЧАСТИНА 2

Згасання американської мрії

Так чи так, Америка перебуває у центрі світової уваги. Більше, ніж будь-яка інша країна, американська багатоетнічна демократія завжди була об'єктом захоплення, заздощів, а часом навіть ворожнечі з боку політично свідомих спільнот. Але чи американська система і досі є взірцем, гідним для наслідування в усьому світі? Чи політично пробуджені народи вважають Америку обнадійливим передвісником їхнього майбутнього? Чи вони схвалюють політику Америки на міжнародній арені? Оскільки здатність Америки впливати на міжнародні події залежить від того, як світ сприймає її соціальну систему та глобальну роль, виходить, що становище Америки у світі неминуче занепаде, якщо несприятливі внутрішні справи та закордонні почини, що збудили обурення у світі, позбавлять Америку її історичного статусу. Тому Сполучені Штати мусять скористатися своїми невід'ємними та історично винятковими перевагами й подолати руйнівні внутрішні виклики і змінити напрям мінливої зовнішньої політики, щоб знову завоювати прихильність світу та відновити свою системну першість.

1. Спільна американська мрія

Упродовж десятиліть “американська мрія” зваблювала мільйони людей і притягувала їх до американських берегів. Не дивно, що Америка і досі приваблює найбільш цілеспрямованих, не лише тих, хто вже здобув вищу освіту чи прагне навчатися у вищій школі, а й тих, хто хоче звільнитися від злиденного життя у своїй країні. Чимало закордонних науковців, лікарів і підприємців вбачають для себе ліпші професійні можливості в Америці, ніж удома. Їхні молодші співвітчизники шукають доступу до американської аспірантури, бо

науковий ступінь, здобутий у Сполучених Штатах, дає їм вищі кар'єрні перспективи і в своїй країні, і за кордоном. Із майже одного мільйона іноземних студентів, які щороку навчаються в Америці, чимало залишаються там, зваблені американськими можливостями. Так само і збіднілі мешканці Центральної Америки, які часом ризикують своїм життям, щоб дістатися до ринку низькокваліфікованої праці у Штатах, роблять особистий вибір, що відрізняє їх від тих, хто не наважується на таку небезпечну мандрівку. Такі цілеспрямовані особи досі вважають Америку найпривабливішим і найкоротшим шляхом у світі до багатого кращого життя. І кінцеву вигоду від їхніх шалених особистих мрій отримує Америка.

Америка залишалася тривалий час історично привабливою завдяки поєднанню ідеалізму та матеріалізму – двох потужних джерел мотивації для людської психіки. Ідеалізм відображає найкращі людські інстинкти, адже він возвеличує тих, хто жертвує власними інтересами заради інших і проголошує рівність усіх людей. Творці американської конституції втілили цей ідеал, намагаючись побудувати політичну систему, яка захищала б спільні засади про “невід'ємні права” людства (проте, на свою ганьбу, не заборонивши рабства). Отож, політичний ідеалізм набув законного статусу. Водночас безмежні простори Америки та відсутність феодальних звичаїв зробили матеріальний потенціал нової країни з необмеженими можливостями привабливим для тих, хто прагнув не лише особистої свободи, а й збагачення. Америка давала громадянам і підприємцям такі можливості, яких бракувало в Європі та решті світу.

Подвійні чари ідеалізму та матеріалізму характеризували Америку від самого початку. Вони приваблювали людей по той бік Атлантики, які прагнули, щоб і їхня батьківщина мала надію, що її дала американська революція. Лафает у Франції, Костюшко в Польщі під час американської війни за незалежність, Кошут в Угорщині в середині XIX століття – їхнє захоплення Америкою пропагувало в Європі образ суспільства нового типу, вартого наслідування. Проникливий аналіз досягнень нової американської демократії де Токвіля і чарівні замальовки Марка Твена про самотність вільного американського життя ще більше зачарували європейців.

Але це не було б таким неймовірно привабливим для іммігрантів, що ринули до Америки, якби не численні матеріальні можливості молодої держави. Безкоштовна земля і відсутність феодальних господарів вабили до себе. Дешева праця іммігрантів дала поштовх до економічного розвитку, що створив небачені можливості для власної справи. У своїх листах іммігранти змальовували спокусливий, часто перебільшений образ власних успіхів у гонитві за американською мрією. Правда, були і такі, хто розчарувався, коли побачив, що вулиці Америки насправді не “вимощені золотом”.

Відсутність очевидних серйозних зовнішніх загроз і почуття безпеки (віддалік від подій по той бік океану), нове усвідомлення особистої волі та свободи віровизнання, а також принада матеріальних можливостей на безкраїх землях зробили ідеальний образ цього нового способу життя реальним. Вони також допомогли приховати і навіть виправдати те, що за інших обставин спричинило б глибоке занепокоєння: поступове виселення, а згодом вимирання індіанців (Закон про переселення індіанців, який Конгрес ухвалив 1830 року, став першим випадком узаконення етнічних чисток) і продовження рабства, а тоді – тривале соціальне пригноблення та сегрегація чорношкірих американців. Проте ідеалізована версія американського життя, що її пропагували самі американці, була не лише приємним уявним образом самих себе; вона була поширена за кордоном, зокрема в Європі.

Як наслідок, менш блискучий образ Сполучених Штатів, що його підтримував безпосередній сусід Америки на півдні, залишався здебільшого поза увагою аж до перших десятиліть XX століття. Мексика бачила нову Америку зовсім іншою: експансіоністська, жадібна до нових земель держава, безжалісна в погоні за матеріальними інтересами, імперіалістська в міжнародних цілях, і лицемірна у своїх демократичних уподобаннях. І хоча історія Мексики аж ніяк не бездоганна, більшість її національних претензій до Америки підкріплені історичними фактами. Америка розширила свої землі коштом Мексики, її імперські амбіції і територіальна жадібність не дуже пасували до привабливого міжнародного образу молодій американській республіці. Незабаром швидкий темп територіального розширення призвів до того, що американський прапор підняли над Гавайським королівством, а через кілька десятиліть – по той бік Тихого океану, на Філіппінах (звідки Сполучені Штати пішли щойно після Другої світової війни). Куба та райони Центральної Америки також зіткнулися з могутністю США, що нагадувала про досвід Мексики.

Подколи ставлення до Америки в XIX і на початку XX століття було не таким однозначним. Окремі райони Центральної Америки спочатку захопилися тим, як США відкинули панування Європи, а деякі з них перейняли конституційні нововведення Америки. Проте доктрину Монро, що забороняла Європі втручатися у справи Західної півкулі, зустріли неоднозначно, а деякі південноамериканські країни підозрювали, що Америка насправді дбає тільки про свої інтереси. Згодом виник політичний та культурний опір, зокрема серед політично активного прошарку інтелігенції середнього класу. Дві південноамериканські країни з регіональними цілями – Аргентина часів Перона та Бразилія часів Варгаса – чинили відкритий опір регіональному пануванню Америки впродовж XX століття. Країни Азії були географічно віддаленіші та ще не пережили політичного пробудження. Їх приваблював дивовижний ма-

теріальний розвиток США, проте їм бракувало прозорливості та ідеологічної спорідненості, властивих Європі.

У XX столітті світовий статус Америки двічі сягнув захмарних висот. Спершу відразу після Першої світової війни, а вдруге – наприкінці холодної війни. Тогочасний новий міжнародний статус Америки символізували ідеалістичні “Чотирнадцять пунктів” президента Вілсона, що різко відрізнялися від імперських і колоніальних заповітів Європи. Суб’єкти міжнародної влади розуміли, що серйозне військове втручання Америки в Першу світову війну, і тим паче, вагома роль Америки у творенні нових засад національного самовизначення для перерозподілу влади в Європі означали, що на світову арену вийшла могутня, украй ідеологічно та матеріально приваблива держава. Ідеальна Америка не втратила своєї привабливості, навіть коли уперше зачинила свої ворота перед іноземними мігрантами. Здавалося важливішим, що нові світові зобов’язання Америки почали змінювати основні засади міжнародних справ.

Проте вже через якийсь десяток років Велика депресія подала застережний знак, що американська система внутрішньо вразлива, а світовий авторитет Америки зазнав удару. Раптова економічна криза, що призвела до масового безробіття і соціальних труднощів, виявила вади та беззаконня американської капіталістичної системи, а також, деякою мірою, брак дієвої системи соціального захисту (яку Європа тільки-но почала випробовувати). Все ж, міф про Америку як країну можливостей залишався популярним, здебільшого через те, що становлення нацистської Німеччини безпосередньо загрожувало цінностям, що їх сповідували Європа та Штати. Крім того, коли незабаром вибухнула Друга світова війна, Америка стала останньою надією Європи. Атлантична хартія закріпила спільні цінності, що опинилися під загрозою, і, по суті, визнала, що їхній порятунок повністю залежить від Америки. США також стали основним притулком для європейських іммігрантів, які втікали від нацизму, прагнули уникнути бича війни та дедалі сильніше боялися поширення комунізму. Більшість переселенців були освіченими людьми і тому суттєво поліпили соціальний розвиток Америки та її міжнародне становище.

Щойно закінчилася Друга світова війна, і Америка зіткнулася з новою проблемою: системним суперництвом з Радянським Союзом. Новий суперник був не тільки серйозним конкурентом за світову владу – він ще й пропонував свою сміливу альтернативу для людства, що шукало кращого майбутнього. Велика депресія, а також поява СРСР як чільного геополітичного переможця у Другій світовій війні – а наприкінці 1940-х років Москва панувала над більшістю Євразії і навіть Китаєм – зробила радянський комунізм ще привабливішим. Отож, його грубе, ідеологічно вигадливе поєднання ідеалізму та матеріалізму змагалося на світовій арені з обіцянками американської мрії.

Нова радянська держава заявляла, що вона буде перше бездоганно справедливе суспільство у світі. Впевнений, що марксизм збагнув сутність історії, СРСР проголосив нову епоху заздалегідь спланованих соціальних нововведень, нібито на зрівняльних засадах, примусово встановлених завбачливими керівниками. Примусовий ідеалізм, що служить раціональному матеріалізму – ось заразлива утопійна формула.

Хоча рушіями радянської формули були масовий терор, масові депортації, схвалені державою вбивства, вона припала до вподоби багатьом представникам політично пробудженого людства, враженого двома кривавими війнами поспіль. Ця формула сподобалася біднішим жителям розвиненішого Заходу, чия впевненість у промисловому поступі похитнула Велика депресія, а також численній антиколоніальній спільноті Азії та Африки, і особливо радикальним інтелектуалам, які шукали історичної певності у столітті потрясінь. Навіть після більшовицької революції, коли соціальний експеримент майже занепав серед суспільних злиднів і громадянської війни, заїжджі чужоземні інтелектуали, що пам'ятали ранній вплив Америки, запевняли у своїй відданості цій формулі. “Я бачив майбутнє, і воно працює”, заявив мрійливий лівий американський публіцист Лінкольн Стеффенс, побувавши в Росії 1919 року.

Упродовж наступних десятиліть це переконання дало початок тому, що скрізь прославляли радянський експеримент і не звертали уваги на небачений розмах масових убивств – ба, навіть виправдовували їх. Чи то Жан-Поль Сартр чи Кім Філбі, англійське духовенство чи квакерські проповідники, антиколоніальні політичні діячі з Азії чи Африки, чи навіть колишній віце-президент Сполучених Штатів, що відвідав радянський концтабір, який йому представили як соціальний реабілітаційний осередок – думка про те, що “раціональне” майбутнє, яке навмисно будує Радянський Союз, є досконаліше порівняно зі стихійним розвитком Америки, припала до вподоби багато-кому в епоху, коли соціальна інженерія вперше здавалася здійсненою.

Оманливу принадність радянської системи підкріплювали заяви, що суспільна рівність, повна зайнятість населення і загальний доступ до медичного обслуговування ставали реальністю в Радянському Союзі. До того ж, у середині 1960-х років, успіхи Радянського Союзу на першій стадії космічних перегонів зі Сполученими Штатами – що й казати про збільшення ядерного арсеналу Росії – здавалося, віщують неминучий тріумф Радянського Союзу у ширшому ідеалістично-матеріалістичному суперництві з Америкою. Звісно ж радянські лідери офіційно прогнозували такий підсумок, відкрито заявляючи, що до 1980-х років радянська економіка перевершить американську.

Коли Кремль очікував, що Радянський Союз ось-ось запанує над світом, якраз тоді він і розпався. Основними причинами були недолуга радянська

зовнішня політика, внутрішня ідеологічна примітивність, бюрократичне виродження і соціально-економічний застій, не кажучи про зростання політичних заворушень у Східній Європі та ворожість з боку Китаю. Крах СРСР викрив глузливу правду: радянські заяви про загальну першість, що їх так часто повторювали чужоземні прихильники, виявилися брехнею у майже кожній царині суспільного життя. Цей нищівний провал прикривали інтелектуально привабливі відмовки керівної верхівки про “наукове” керування суспільством, тоді як самі владці безсоромно приховували свої привілеї, здійснюючи тоталітарний контроль. А коли цей контроль з тріском розколовся, роздроблена радянська політична система зірвала маску з відсталого та злиденного суспільства. Насправді Радянський Союз був суперником Америки лише в одному – військовій могутності. Отож, вдруге за XX століття Америка не мала собі рівних.

Після 1991 року здавалося, що Америка довго тріумфуватиме – вона не мала жодного рівного собі суперника в усьому світі, здавалось, історія зупинилася. Вирішивши, що системне суперництво кінчилося, американські керівники – за іронією долі, як їхні колишні переможені радянські супротивники – впевнено заявили, що XXI століття – це ще одне століття Америки. Президент Білл Клінтон задав тон у другій інавгураційній промові 20 січня 1997 року: “На цій останній президентській інавгурації у XX столітті, підведемо погляд до викликів, що очікують на нас у наступному столітті... На світанку XXI століття Америка не має собі рівних як незамінна держава у світі”. Слова Клінтона ще урочистіше повторив його наступник – президент Джордж Буш-молодший: “Наша нація обрана Богом і вповноважена історією бути взірцем для світу” (28 серпня 2000 року).

Але незабаром з'явилися сумніви в тому, що економічне пожвавлення Америки буде тривалим. Причиною став приголомшливий стрибок Китаю до верхівки світової ієрархії, що воскресив національний запал, який згас після економічного злету Японії впродовж 1980-х років, і нагромадження боргів Америки у 2000-х роках. Після 11 вересня навіть друзі Америки почали засуджувати зовнішню політику США через не цілком зрозумілу “війну з тероризмом” і самовільний початок “війни вибору” проти Іраку 2003 року. Згодом фінансова криза 2008–2009 років похитнула впевненість світу, що Сполучені Штати зможуть утримати економічну першість, і, водночас, порушила питання щодо соціальної справедливості та ділової етики американської системи.

Проте навіть фінансова криза та економічний спад 2007–2009 років – разом зі скандальними, зухвало пожадливими спекуляціями Волл-Стріт, що несумісні з основними засадами соціально відповідального та продуктивного капіталізму – не змогли доценту зруйнувати образу Америки як країни, що успішно поєднала політичний ідеалізм з економічним матеріалізмом. Було дуже дивно,

що відразу ж після тієї кризи канцлер Німеччини Ангела Меркель у зверненні до Конгресу США (3 листопада 2009 року) палко заявила про свою “гарячу” відданість “американській мрії”. Вона визначила цю мрію як “можливість для кожного стати успішним і досягнути своїх життєвих цілей власними зусиллями”, а тоді впевнено додала, що “ніщо мене так не надихає, не підштовхує до дій, і не сповнює радісними відчуттями, як сила свободи”, властива американській системі.

Слова Меркель, однак, були сповнені прихованої перестороги до того, що чекає на Захід, якщо особливий образ американського способу життя зблідне. А він таки почав бліднути ще до кризи 2008 року. Образ Америки здавався найпривабливішим на відстані, як це було до другої половини XX століття, або тоді, коли Америку вважали захисником демократичного Заходу у двох світових війнах чи необхідною протипагою до радянського тоталітаризму, а найдужче тоді, коли вона вийшла безсумнівним переможцем із холодної війни.

У нових історичних умовах невдала внутрішня політика Америки стала предметом пильного та критичного аналізу. На зміну повсюдній ідеалізації Америки прийшло ретельне оцінювання. Отож, світ зрозумів, що Америка – залишаючись надією тих, хто наполегливо і цілеспрямовано прагне стати частинкою “американської мрії” – переживає серйозні труднощі, які впливають на її дієздатність: величезний державний борг, соціальна нерівність, культура розкоші, що боготворить матеріалізм, фінансові спекуляції і розколота політична система.

2. Без самообману

Американці мусять зрозуміти, що наша могутність у світі дедалі більше залежатиме від того, наскільки вдало ми розв’яжемо внутрішні проблеми. Добре обмірковані державні рішення щодо системних покращень є запорукою обґрунтованої оцінки глобальних перспектив Америки. Дуже важливо, щоб американці усвідомили дошкульні місця своєї країни, а також глобальні переваги, які в неї залишилися. Твереза оцінка – це вихідний пункт для реформ, що є украй важливими, якщо США хочуть втримати світову першість і водночас зберегти основні засади свого внутрішнього ладу.

Вирізнимо шість критичних пунктів – головних і дедалі загрозливіших хиб Америки:

По-перше, це щораз більший і, зрештою, неоплатний державний борг. Згідно з прогнозом “Бюджетні та економічні перспективи” Бюджетного управління конгресу США (Congressional Budget Office), державний борг Америки

становить близько 60 % ВВП – тривожна цифра, що, все ж, не зачислює Сполучені Штати до когорти найбільших світових порушників (скажімо, за даними про чисту заборгованість, що їх надала Організація економічного співробітництва та розвитку, державний борг Японії сягнув близько 115 % ВВП, хоча більша частина цього боргу належить самим японцям; борги Греції та Італії також становлять майже 100 % ВВП). Проте структурний бюджетний дефіцит, що його причиною є близький вихід на пенсію представників покоління бебі-буму (тих, хто народився у період 1946 – 1964), віщує серйозні і тривалі труднощі. У квітні 2010 року експертно-аналітичний центр Інституту Брукінгса (Brookings Institution) проаналізував, яким буде борг США за різних умов. За цими прогнозами, за теперішнього бюджету адміністрації Обами, до 2025 року державний борг США подолає найвищий показник з часів Другої світової війни – 108,6 % ВВП. Щоб оплатити цю бюджетну криву, потрібно значно підвищити податки, а це суперечить народній волі, тому дедалі більший державний борг неминуче зробить США незахищеними від махінацій провідних країн-кредиторів, як-от Китаю, поставить під загрозу статус долара США як світової резервної валюти, підірве роль Америки як чільної економічної моделі та, відповідно, її першість у Великій двадцятці, Світовому банку та МВФ, а також завадить їй поліпшити внутрішні справи і – рано чи пізно – зібрати кошти на неминучі війни.

Два досвідчені прихильники державної політики США Р. Альтман і Р. Гасс докладно підсумували химерні перспективи Америки у статті “Американська марнотратність та американська могутність” (“American Profligacy and American Power”), надрукованій у журналі “Foreign Affairs” 2010 року. Ось їхні невтішні слова: “Бюджетні прогнози після 2020 року цілком катастрофічні... Сполучені Штати невпинно наближаються до вирішального історичного моменту: або вони наведуть лад у своєму бюджетному домі, відновивши передумови своєї світової першості, або не наведуть і спричинять наслідки для внутрішніх та міжнародних справ”. Якщо Америка надалі зволікатиме із серйозним планом реформ, що одночасно знизить витрати та підвищить доходи, Сполучені Штати, мабуть, спіткає доля колишніх фінансово недієздатних могутніх держав, як-от античного Риму чи Великобританії XX століття.

По-друге, великою проблемою Америки є її недосконала фінансова система. Це подвійне дошкульне місце: насамперед, бомба сповільненої дії, що загрожує не тільки американській, а й світовій економіці через свої ризиковані, спрямовані на збагачення дії. До того ж, ця система створила ризик несумлінної фінансової поведінки, що призвело до порушень на внутрішньому ринку та погіршило складне соціальне становище, зіпсувавши образ Америки у світі. Зловживання, невірноваженість та недбалість американських інвестиційних

банків і торгових домів – що до них підштовхнула безвідповідальність Конгресу з питань невтручання держави в економіку та фінансування купівлі житла, а також жадібні біржові ділки на Волл-Стріт – спричинили фінансову кризу 2008 року та подальший застій, прирікши мільйони людей на злидні.*

Найгірше те, що фінансові ділки з банків та фондів геджування** – захищені від контролю акціонерів – зажили величезних особистих прибутків, не покривши їх економічними нововведеннями чи створенням нових робочих місць. Криза 2008 року також виявила різницю між життям тих, хто перебував на верхівці фінансової системи і життям решти американських громадян, а що казати про жителів країн, що розвиваються. Згідно з робочим звітом Національного бюро економічних досліджень (National Bureau of Economic Research) за 2009 рік, співвідношення між заробітною платою у фінансовій галузі та в інших частинах приватного сектору перевищило 1,7 якраз перед фінансовою кризою 2008 року – небачений показник ще з часів до Другої світової війни. Щоб економіка Сполучених Штатів залишалася конкурентоспроможною, треба реформувати фінансову систему, встановивши прості, але ді-

* У праці Роджера Ловенштайна (Roger Lowenstein) “Кінець Волл-Стріт” (The End of Wall Street, New York: Penguin Press, 2010) містяться дані щодо загальних соціальних та економічних наслідків фінансової кризи 2008 – 2009 років:

Середній дефіцит країн-членів Великої двадцятки зріс від 1 до 8 % (С. 294).

Року 2009 частка національного боргу на кожного американця становила 24 000 доларів США, з них 2 500 – борг перед Китаєм (С. 294).

Національне багатство Америки скоротилося від 64 трильйонів доларів США до 51 трильйона доларів США (С. 284).

Рівень безробіття в Америці сягнув 10,2 % (С. 284).

Сполучені Штати втратили 8 мільйонів робочих місць (С. 284).

Кількість випадків відчуження закладеної нерухомості зросла від 74 000 за місяць 2005 року до 280 000 за місяць влітку 2008 і сягнула піку – 360 000 у липні 2009 (С. 147, 283).

Року 2009 щотижня банкрутували три банки (С. 282).

Навесні 2009 року іпотечний борг 15 мільйонів американських сімей перевищив вартість їхніх будинків (С. 282).

ВВП скоротився на 3,8 % – найбільше скорочення з часів демобілізації після Другої світової війни (С. 282).

Америка пережила найдовший застій з 1930-х років (С. 282).

Акції подешевшали на 57 % – найбільший спад з часів Великої депресії (С. 281).

** Фонд геджування (hedge fund) – це інвестиційний фонд, відкритий для обмеженого кола інвесторів, які мають широкі можливості інвестиційної та торговельної діяльності, і який виплачує заохочувальні премії своєму інвестиційному менеджеру. Кожен фонд має власну стратегію, що визначає тип інвестицій та методи інвестування, здійснювані фондом. (Прим. перекладача).

сві, правила, що зроблять систему прозорішою та відповідальнішою, а також сприятимуть загальному економічному розвитку.

По-третє, зростання нерівності доходів і соціальна неактивність загрожують суспільній згоді та стабільності демократії – двом умовам, що гарантують дієву зовнішню політику США. За даними Бюро перепису населення США (United States Census Bureau), з 1980 року нерівність доходів в Америці значно зросла: у 1980 5 % родин із найвищим доходом володіли 16,5 % сукупного національного доходу, тоді як 40 % родин із найнижчим доходом отримували 14,4 %; до 2008 ця різниця зросла до 21,5 і 12 % відповідно. Розподіл власного багатства, а не щорічного доходу, ще нерівномірніший: за даними Федеральної резервної системи США (Federal Reserve System), 2007 року найбагатший 1 % американських родин володів приголомшливою часткою загального чистого національного багатства США – 33,8 %, тоді як найбідніші 50 % американських сімей мали тільки 2,5 %.

Через це Сполучені Штати потрапили до верхівки світових індексів нерівності розподілу матеріальних і соціальних благ, і Америка стала розвиненою країною, що має найбільшу нерівність розподілу доходів (див. таблиці 2.1 і 2.2). Цю нерівність ще можна було б виправдати, якби соціальна активність була високою, відповідно до поняття американської мрії. Проте соціальна активність низька кілька останніх десятиліть, а розподіл доходів щораз нерівномірніший. По суті, нещодавні дані коефіцієнту Джині – статистичного показника нерівності доходів (табл. 2.1), свідчать, що Сполучені Штати перебувають на останньому місці серед провідних держав, майже на рівні з Китаєм і Росією, і тільки одна Бразилія з когорти чільних держав, що розвиваються, має вищий коефіцієнт нерівності.

Нещодавнє порівняння взаємозв'язку доходів дітей та їхніх батьків у Сполучених Штатах та європейських країнах засвідчило, що економічна рухливість – здатність особи, сім'ї чи іншої групи поліпшити (чи погіршити) своє економічне становище – нижча у “країні можливостей”, ніж в інших розвинених державах. Ще гірше, що Америка відстає від деяких європейських країн за темпами підвищення доходу. Недосконала система державної освіти США є однією з причин цього. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, Америка витрачає чи не найбільші суми на початкову та середню освіту в розрахунку на одного учня, але тестові оцінки учнів і далі одні з найнижчих серед розвинених країн. Це руйнує економічні перспективи Америки, адже цілі поклади людського капіталу залишаються незайманими, а американська система стає менш привабливою для світу.

Таблиця 2.1. Нерівномірний розподіл доходів
(Від країн із найбільшою нерівністю до країн з найменшою)

Країна	Рік	Коефіцієнт Джині
Бразилія	2005	56,7
США	2007	45,0
Росія	2009	42,2
Китай	2007	41,5
Японія	2008	37,6
Індонезія	2009	37,0
Індія	2004	36,8
Великобританія	2005	34,0
Франція	2008	32,7
Італія	2006	32,0
ЄС	2009	30,4
Німеччина	2006	27,0

Джерело: Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook)

Таблиця 2.2. Частка сукупного національного багатства

Країна	Рік, одиниця	Найбагатші 10 %, %	Найбідніші 50 %, %
США	2001, сім'я	69,8	2,8
Великобританія	2000, доросла особа	56,0	5,0
Японія	1999, домашнє господарство	39,3	13,9
Італія	2000, домашнє господарство	48,5	7,0 (найбідніші 40 %)
Індонезія	1997, домашнє господарство	65,4	5,1
Індія	2002-03, домашнє господарство	52,9	8,1
Німеччина	1998, домашнє господарство	44,4	3,9
Франція	1994, особа	61,0	Нема даних
Китай	2002, особа	41,4	14,4
Канада	1999, сім'я	53,0	6,0
Австралія	2002, домашнє господарство	45,0	9,0

Джерело: Університет ООН (UN University), звіт 2/2008

Четверта вада Америки – її занепада національна інфраструктура. Китай споруджує нові аеропорти та магістралі; Європа, Японія, а тепер вже й Китай мають сучасну високошвидкісну залізницю, а Америка за цими показниками ще перебуває у XX столітті. У самому лише Китаї надшвидкісні пасажирські експresi курсують на 5 000 кілометрах залізниці, тоді як у Сполучених Штатах немає жодного. За швидкістю роботи та комфортом аеропорти Пекіна та Шанхаю на десятиліття випередили аеропорти Вашингтона та Нью-Йорка, що недоречно схожі на споруди третього світу. Той факт, що Китай – із відсталими селами та містечками – випередив Сполучені Штати завдяки візрцевим структурним нововведенням XXI століття, промовистіший за будь-які слова.

У звіті про інфраструктуру за 2009 рік Американське товариство цивільних інженерів (American Society of Civil Engineers) поставило США як середній бал поганеньке D; зокрема D за авіацію, C – за залізницю, D – за дороги, і D+ – за енергетику. Міста не поспішають реконструювати, а нетрі та старі житлові будинки у багатьох містах – навіть у столиці – стали символом занедбаної соціальної системи. Просто помандруйте потягом із Нью-Йорка до Вашингтона (повільним “експресом” Acela, якого хитає з боку в бік), і з вікна ви побачите гнітючий краєвид застою американської інфраструктури, що значно відрізняється від суспільних нововведень, властивих Америці упродовж XX століття.

Надійна інфраструктура – це запорука дієвої економіки та економічного зростання, а також ознака загального розвитку держави. У минулому успіх провідних держав оцінювали і за станом та оригінальністю національної інфраструктури – від доріг й акведуків Риму до британської залізниці. Як уже згадувалося, стан американської інфраструктури свідчить радше про занепад могутності, ніж про найбільш новаторську країну світу. До того ж, якщо інфраструктура і далі занепадатиме, від цього неодмінно постраждає обсяг виробництва, і це в час запеклого змагання з новими державами. У світі, де загальне суперництво між Сполученими Штатами та Китаєм стане ще затятішим, занепада інфраструктура буде ознакою і, водночас, виявом нездужання Америки.

П'ята велика хиба Америки – це громадськість, що майже нічого не знає про світ. Гірка правда, але жителі Сполучених Штатів украй погано обізнані зі світовою географією, поточними подіями і навіть найважливішими віхами світової історії – безперечно, у цьому винна і недосконала система державної освіти. Згідно з опитуванням, що його 2002 року провело Національне географічне товариство (National Geographic Society), у Канаді, Франції, Японії, Мексиці та Швеції значно більше людей віком 18 – 24 роки може показати на мапі Сполучені Штати, на відміну від своїх американських ровесників. Опитування молодих американців 2006 року виявило, що 63 % відповідалів не змогли знайти Ірак на мапі Близького Сходу, 75 % не знайшли Ірану, а 88 %

не змогли показати Афганістану – і це тоді, коли Америка витратила чимало грошей на військове вторгнення у цей регіон. Що ж до історії, то згідно з недавніми опитуваннями, менш ніж половина студентів старших курсів знала, що НАТО створили, аби стримати розширення Радянського Союзу, а понад 30 % дорослих американців не змогли назвати дві країни, з якими Америка воювала у Другій світовій війні. За показниками громадської обізнаності Сполучені Штати відстають від інших розвинених країн. Національне географічне товариство 2002 року провело опитування, щоб довідатись, наскільки обізнана молодь Швеції, Німеччини, Італії, Франції, Японії, Великобританії, Канади, Сполучених Штатів і Мексики. Сполучені Штати опинилися на передостанньому місці, заледве випередивши свого менш розвиненого сусіда Мексику.

Брак змістовних, доступних широкому загальному репортажів про міжнародні події веде до ще більшого неучтва. За винятком якихось п'ятьох основних газет, місцева преса та американське телебачення дуже скупо висвітлюють події у світі, окрім хіба що спеціальних репортажів про сенсації чи катастрофи. Під виглядом новин подають цікаві факти чи зворушливі історії. Непоінформований широкий загальний легко піддається страхам, що його навмисно нагнітають, скажімо, після терористичних нападів. Саморуйнівні ініціативи в зовнішній політиці теж мають більше шансів. Невігластво громади створює в Америці політичне середовище, у якому легше все спростити і звести до крайнощів – не без допомоги зацікавлених сторін – аніж докладно обмірковувати складну дійсність, що настала після холодної війни.

Шоста хвиля пов'язана з п'ятою – це практично паралізована політична система, що діє на користь однієї партії. Досягнути політичного компромісу стало ще важче, зокрема тому, що медіа – особливо телебачення, розмовне радіо та політичні блоги – захоплені дошкульними партійними балачками, тоді як малопоінформований загальний легко піддається впливу маніхейської демагогії. Як наслідок, політичний параліч не дає вжити заходів, наприклад, скоротити дефіцит. І світ ще більше переконується, що Америка безсила перед нагальними соціальними потребами. Окрім того, украй залежна від фінансової підтримки політичних кампаній, сучасна політична система Штатів дедалі більше залежить від заможних внутрішніх і чужоземних лобі, що дбають тільки про власні інтереси і користають з теперішньої політичної структури, щоби вирішувати свої справи коштом національних інтересів. Найгірше, що згідно з ретельним дослідженням стратегічного центру RAND Corporation, “процес політичної поляризації, що пустив такі міцні та глибокі корені, не так легко повернути назад, якщо це взагалі можливо... Наш народ чекає тривала політична війна між лівими та правими”.¹

Шість перелічених вад є зброєю у руках тих, хто вже переконаний у неминучому занепаді Америки. Вони також нагадують про відносно заможну Європу з її “батьківським піклуванням” від колиски до могили – порівняння не на користь США. Європейська модель – що її фінансово-торговельна могутність Європейського Союзу обдарувала за останні десятиліття вищим міжнародним статусом – почала вважатися соціально справедливою за американський взірцем. Але якщо придивитися уважніше, стає ясно, що і європейська система має кілька згаданих недоліків, властивих Америці, що серйозно загрожує її життєздатності в майбутньому. Зокрема, боргові кризи у Греції та Ірландії 2010 року та їхні наслідки нагтовхують на думку, що “батьківська опіка” та соціальна щедрість європейської економічної системи можуть виявитися неприйнятними і, врешті-решт, загрожуватимуть фінансовій стабільності Європи. Консервативні лідери Великобританії так сильно захвилювалися, що ввели строгий режим економії і різко скоротили витрати на програми соціального забезпечення.

Водночас, як уже згадувалося, Європа має вищий рівень соціальної рівності та рухливості, ніж Америка, попри те, що Штати традиційно знані як “країна можливостей”. Європейська інфраструктура, зокрема нешкідливий для довкілля громадський транспорт – як-от високошвидкісна залізниця – перевершила занепаді аеропорти, вокзали, дороги та мости Америки. Жителі Європи краще обізнані з географією та міжнародними подіями, і тому не так легко піддаються епідемії страху (попри існування крайніх правих націоналістичних/расистських партій) та міжнародній маніпуляції.

Китай, навпаки, вважають надією майбутнього. Але з огляду на відсталість його соціальної системи та політичну авторитарність, він не є суперником Америки як взірцем для заможніших, сучасніших та демократичніших держав. Але якщо Китай надалі рухатиметься висхідною і уникне значних економічних і соціальних труднощів, він стане головним супротивником Америки в боротьбі за політичний вплив на світ, а згодом – і за економічну та військову могутність. Активна модернізація Китаю, що не має на меті зрівняння доходів, а сповнена духом матеріалізму, вже стала привабливим взірцем для тих частин світу, де економічна відсталість, демографічне становище, міжетнічна напруга та, де-не-де, тягар колоніального спадку призвели до вічного соціального відставання та бідності. Для цієї частини людства питання “демократія чи авторитаризм” другорядне. Цілком імовірно, що демократична, розвиткова Індія могла би стати вагомим суперником Китаю, але якщо йдеться про подолання нагальних соціальних труднощів, як-от неосвіченості, голодування, бідності та занепаду інфраструктури, Індії ще далеко до Китаю.

Баланс Америки

Вади

Державний борг
Недосконала фінансова система
Дедалі більша соціальна нерівність
Занепад інфраструктури
Неуцтво загалу
Паралізована політика

Переваги

Загальна економічна могутність
Перспективи нововведень
Демографічні зміни
Швидка мобілізація
Вдале географічне розташування
Привабливість демократії

3. Переваги, що залишилися в Америки

Таблиця угорі, що підсумовує вади та переваги Америки, наштовхує на важливе припущення щодо здатності американської системи змагатися на світовій арені: осяжне майбутнє (тобто два наступні десятиліття) ще залежатиме від Америки. Сполучені Штати здатні виправити свої очевидні хиби, якщо скористаються своїми шістьма значними перевагами, а це – загальна економічна могутність, перспективи нововведень, демографічні зміни, швидка мобілізація, вдале географічне розташування і привабливість демократії. Модна сьогодні деконструкція американської системи не враховує, що занепад Америки не є визначений наперед.

Перша вагома перевага Америки – це загальна економічна могутність. Америка досі утримує першість як найбільша національна економіка світу. Лише економічно об'єднаний європейський регіон дещо перевершує Сполучені Штати, але західноєвропейська модель все одно має вищий рівень безробіття через структурні зміни в економіці та повільніший темп розвитку. Для подальших перспектив важливо, щоб, попри стрімкий економічний розвиток Азії, Сполучені Штати кілька десятиліть поспіль володіли найбільшою часткою у світовому ВВП (див. таблицю 2.3). У 2010 році ВВП Америки обсягом 14 трильйонів доларів США становив близько 25 % світового валового внутрішнього продукту, тоді як цей показник найближчого суперника США Китаю сягав 9 %, тобто 6 трильйонів доларів США. Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace) прогнозує, що ВВП Сполучених Штатів, який 2010 року був на 1,48 трильйони доларів США менший за ВВП Європейського Союзу, 2050 року перевищить його на 12,03 трильйони доларів США; а рівень ВВП на душу населення у Сполучених Штатах 2050 року буде на 32 266 доларів США більшим, ніж у Європейському Союзі (2010 року він перевищив його на 12 723 доларів США).

Таблиця 2.3. Частка світового ВВП, %

Країна	Рік				
	1970	1980	1990	2000	2010
США	27,26	26,18	26,76	28,31	26,30
Європа	35,92*	33,77	31,70	31,92	28,30
Китай	0,78*	1,00	1,80	3,72	7,43
Індія	0,87	0,82	1,07	1,40	2,26
Росія	4,27	4,09	3,84	1,50	1,86
Японія	9,84	10,68	11,88	10,25	8,74

Джерело: Служба економічних досліджень Американського департаменту сільського господарства, Міжнародні статистичні макроекономічні дані (станом на 22 грудня 2010)

* Дані про Європу за 2000 і 2010 роки охоплюють усі 27 країн-членів ЄС, інші дані стосуються "ЄС-15"; дані про Росію – це показники колишнього Радянського Союзу за 1970, 1980 і 1990 роки, та Російської Федерації за 2000 і 2010; частка Китаю у світовому ВВП перевищує частку Японії – Служба економічних досліджень не оновлювала даних, відколи економіка Китаю випередила економіку Японії наприкінці 2010 – на початку 2011 року.

Таблиця 2.4. Прогнозований ВВП і рівень ВВП на душу населення
(курс долара США за 2005 р., не ПКС*)

Рік	Країна					
	США	ЄС	Китай	Японія	Росія	Індія
Прогнозований ВВП (у трильйонах)						
2010	13,15	14,63	3,64	4,54	0,88	1,13
2025	19,48	19,10	16,12	5,56	2,01	3,80
2030	22,26	20,34	21,48	5,79	2,49	5,33
2050	38,65	26,62	46,27	6,22	4,30	15,38
ВВП на душу населення						
2010	42 372	29 649	2 699	35 815	6 328	966
2025	54 503	38 320	11 096	47 163	15 714	2 722
2030	59 592	40 901	14 696	50 965	20 039	3 648
2050	88 029	55 763	32 486	66 361	39 350	9 287

* ПКС – паритет купівельної спроможності

Джерело: Фонд Карнегі за міжнародний мир, "Світовий лад 2050 року", лютий 2010

Справді, за останніми прогнозами, через значне зростання кількості населення Китай перевершить Сполучені Штати за розміром економіки орієнтовно у XXI столітті; за прогнозами Фонду Карнегі за міжнародний мир – приблизно 2030 року. За наступні 40 років Індія підніметься у рейтингу країн з найбільшою часткою світового ВВП з тих самих причин, але повільніше. Проте за рівнем ВВП на душу населення ані Китай, ані Індія навіть близько не зрівняються зі Сполученими Штатами (див. таблицю 2.4). Отож, ані Китай, ані Індія, ані Європа не здатні міряться зі Сполученими Штатами, де чималі потуги економіки поєднуються з високим рівнем ВВП на душу населення. За умови, що Америка користатиме і з інших переваг, економічна першість забезпечить США вплив на світову економіку та привабливий образ, а також звання країни, де збираються світові таланти.

Друга серйозна перевага Америки – технологічна та інноваційна могутність, що нею вона завдячує культурі підприємництва та відмінній вищій школі – є, деякою мірою, рушієм економічного успіху. На думку Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), Сполучені Штати посідають четверте місце у світі за конкурентоспроможністю економіки, поступаючись лише Швейцарії, Швеції та Сінгапуру. А згідно з рейтингом Бостонської консалтингової групи (Boston Consulting Group), за новаторством економіки Сполучені Штати перевершують усі великі країни, окрім Південної Кореї.

До того ж, порівняльна оцінка гуманітарних складників суспільного життя свідчить, що Сполучені Штати посідають високі місця в якісних категоріях, що слугують мірилом успіху провідних держав (див. таблицю 2.5). Хвилює те, що Америка перебуває не на самій верхівці, проте для близького майбутнього важливіше, що головні претенденти на світову еліту досягли значно менших успіхів у більшості категорій. Ще один доказ, що найближчим часом для Америки не знайдеться достойної заміни, що б прибрала до рук і “бич”, і “калач” міжнародної сили.

З цього погляду, украй важлива першість американської вищої школи: згідно з міжнародним академічним рейтингом університетів, що його склав Шанхайський університет Цзяо Тонг (Shanghai Jiao Tong University), вісім із десяти найкращих університетів світу розміщені в Америці, як і сімнадцять з першої двадцятки. Ці заклади не тільки дають засоби і технології, що забезпечують економічну і навіть військову перевагу Америки як першопрохідця новітніх продуктів і галузей. Вища школа також збагачує людський капітал, адже провідні науковці, інженери та підприємці з усього світу переселяються до Сполучених Штатів, щоб сповна використати свої освітні та економічні можливості. Американці мусять повсякчас пам’ятати про значення їхньої вищої школи для суспільного життя, міжнародного престижу та світового впливу.

Таблиця 2.5. Якісна оцінка Сполучених Штатів і нових держав*

Середній рейтинг за економічними показниками <i>Середній світовий рейтинг за рівнем підприємництва, конкурентоспроможності економіки та матеріально-технічного забезпечення торговельно-комерційних організацій</i>	
Країна	Середній рейтинг у світі
США	7
Китай	31
Індія	50
Бразилія	51
Росія	71

Середній рейтинг за соціальними та політичними показниками <i>Середній світовий рейтинг за рівнем корупції, людського розвитку, освіти та свободи слова</i>	
Країна	Середній рейтинг у світі
США	20
Бразилія	75
Росія	110
Індія	111
Китай	112

* Ці дві таблиці показують середній рейтинг Сполучених Штатів, Китаю, Росії, Індії та Бразилії за низкою міжнародних показників, що вимірюють рівень економічного, соціального і політичного розвитку. Попри те, що за економічними та соціально-політичними показниками Сполучені Штати значно випереджають інших претендентів на світове верховенство, США не є лідером за жодним показником. Обидві таблиці засвідчують, що хоча суперництво за світову владу стає запеклішим, жодна нова світова держава не має такого поєднання м’якої і твердої сили, що допомогло Америці здобути світове верховенство.

Третя перевага Америки – це доволі міцна демографічна основа, особливо порівняно з Європою, Японією та Росією. Чимале населення Америки – 318 мільйонів людей – невичерпне джерело світового впливу. До того ж, Сполучені Штати не потерпають від такого темпу старіння чи скорочення населення, що їх прогнозують в інших країнах. За даними ООН, до 2050 року у Сполучених Штатах мешкатиме 403 мільйони людей, з них 21,6 % досягне віку понад 65 років. За той самий проміжок часу кількість населення ЄС знизиться з 497 до 493 мільйонів, а 2050 року там проживатиме 28,7 % людей віком за 65 років. Прогнози для Японії ще приголомшливіші: кількість населення впаде від 127 мільйонів 2010 року до 101 мільйона 2050, а частка жителів старших за 65 до цього часу сягне 37,8 % (див. таблиці 2.6 та 2.7).

Ця вигідна різниця зумовлена, зокрема, і тим, що Америка здатна привабити та асимілювати іммігрантів – попри недавнє громадське невдоволення цим питанням. Наразі рівень чистої міграції в Америці становить 4,25 іммігранта на тисячу жителів; в Німеччині – 2,19, у Великобританії – 2,15, у Франції – 1,47, у Росії – 0,28, і в Китаї – 0,34. Здатність приваблювати та асимілювати іноземців зміцнює демографічну основу Америки та поліпшує її довгочасні економічні перспективи та міжнародну привабливість. Якщо Америка дасть волю антиімміграційним та ксенофобським настроям, вона завдасть шкоди “ефектові маяка”, що пішов на користь розвитку, процвітання та перспективам Америки.

Четверта перевага Америки – це її здатність до швидкої мобілізації. Демократичній політиці США властива запізнiла реакція, а тоді мобілізація населення перед загрозою, що вимагає національної згуртованості. Так було під час війни, коли гасло “Пам’ятай Перл-Гарбор” (“Remember Pearl Harbor”) допомогло мобілізувати всенародні зусилля, щоб перетворити Америку на воєнний арсенал.

Захопивши свідомість громадськості, політ на Місяць дав поштовх потужним технологічним нововведенням. Теперішнє скрутне становище Америки вимагає таких зусиль, а деякі переваги Америки вже створили осередки суспільної мобілізації заради соціально важливих цілей. Очевидно, що потрібно оновити застарілу інфраструктуру. Ще одна мета – Америка мусить відреагувати на глобальне потепління, ставши “зеленою”, нешкідливою для довкілля. Якщо президент заручиться підтримкою громади, то матеріальні запаси Америки та її підприємницькі таланти можна буде скерувати на доконечне оновлення країни.

П’ятою перевагою Америки є те, що вона, на відміну від деяких провідних держав, має винятково захищену, багату на природні ресурси, стратегічно сприятливу та величезну географічну базу, де проживає національно згуртоване населення без сепаратистських настроїв. Сусіди Америки не досягають на її землі. Її північний сусід є другом, що має, правду кажучи, зразкову соціальну модель. Безкраї простори Канади – запорука безпеки США.

Таблиця 2.6. Прогнозована кількість жителів, млн

Рік	Країна					
	США	Країни ЄС*	Китай	Японія	Росія	Індія
2010	317,64	497,53	1 354,15	127,00	140,37	1 166,08
2025	358,74	506,22	1 453,14	120,79	132,35	1 431,27
2030	369,98	506,62	1 462,47	117,42	128,86	1 484,60
2050	403,93	493,86	1 417,05	101,66	116,10	1 613,80

Джерела: Прогнози ООН на основі середнього коефіцієнту народжуваності

* ЄС – мається на увазі ЄС-27

Таблиця 2.7. Старіння населення. Особи віком за 65 років, %

Країна	Рік				Очікувана тривалість життя при народженні, у роках
	2010	2025	2030	2050	
США	13,0	18,1	19,8	21,6	78,11
Країни ЄС*	17,5	22,0	23,8	28,7	78,67
Китай	8,2	13,4	15,9	23,3	73,47
Японія	22,6	29,7	30,8	37,8	82,12
Росія	12,9	17,7	19,4	23,4	66,03
Індія	4,9	7,3	8,4	13,7	66,09

Джерела: Відсоток осіб старших 65 років – прогнози ООН на основі середнього коефіцієнту народжуваності. Очікувана тривалість життя при народженні – Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook).

* ЄС – мається на увазі ЄС-27

Землі Америки багаті на природні ресурси – від корисних копалин до сільськогосподарства й енергоносіїв, що їх запаси досі практично незаймані, особливо на Алясці. Розміщення Штатів між двома найбільшими океанами – Атлантичним і Тихим – створює захисний бар’єр, а узбережжя країни є плацдармом для морської торгівлі та проектування сили через океан. Одним словом, жодна провідна держава не має таких постійних переваг.

Шостою перевагою Америки є те, що вона відстоює права людини, особисту свободу, політичну демократію, та дбає про соціально-економічний розвиток. Саме завдяки цим цінностям поліпшився образ Америки у світі, країна вийшла переможцем з холодної війни. Згодом її образ дещо затьмарився, коли міжнародна спільнота засудила вторгнення Америки до Іраку 2003 року та пов'язану з цим сваволлю. Втім, образ демократичної Америки залишається доволі привабливим. Згідно з опитуванням, що його 2010 року провів американський інститут дослідження громадської думки Pew Research Center у рамках проекту "Pew Global Attitudes Survey", 2007 року дії уряду США мали найменшу підтримку з боку населення за десять років, оскільки деякі країни, як-от Індонезія, лише на 29 % схвалювали дії Сполучених Штатів, і навіть союзники США, скажімо, Німеччина, схвалювали їхні вчинки всього лиш на 30 %. Але 2010 року рейтинг США зріс: до прикладу, Індонезія на 59 % позитивно оцінювала їхню діяльність, а Німеччина – на 63 %.

Тому дуже важливо, щоб Америка і надалі підтримувала образ країни, в якій панує демократія. Такі цінності були і можуть знову стати козирем для Америки, особливо на противагу авторитарним режимам у Китаї та Росії. До слова, ці дві країни не мають гідної політичної ідеології, хоча свого часу Радянський Союз навіть намагався конкурувати зі Сполученими Штатами. Попри те, що чимало країн обурюються самовільними діями США у царині зовнішньої політики, вони також розуміють, що швидкий занепад та ізоляція США стануть на заваді розвитку економіки та демократії у світі.

Отож, зазначені вище шість основних переваг є чудовим стартовим майданчиком для історичного відродження Америки. Але найскладніший етап для відновлення влади – це не допустити згаданих помилок, щоб країну знову не спіткала невдача. Способи подолати головні ризики та вади насправді вже робляться і вони встигли стати темою жвавих національних обговорень. Тривалі перспективи Америки перекреслюють не якісь загадкові історичні чинники, а те, що постійно бракує політичної волі та національної згоди, щоб подолати труднощі.

Американці переконані, що лише внутрішні реформи, зокрема, вдосконалення фінансової системи та збалансування бюджету, можуть гарантувати процвітання країни та підвищити її міжнародний статус. Недопущення помилок у системі середньої освіти сприятиме довготривалим економічним перспективам Америки, адже якісна освіта подолає нерівність, соціальну неактивність і невігластво. Щоб збалансувати бюджет, реформувати фінансову систему та подолати несправедливу нерівність доходів, потрібно знайти компроміс із соціальних питань, зокрема пільг, податків і правових норм. Лише відчуття спільної втрати заради національного відродження згуртує усі верстви населення.

Зрештою, успішне самовідродження Америки потребує докорінної зміни соціальної культури: американці мусять переглянути свої прагнення та моральний зміст своєї національної "мрії". Чи матеріальне збагачення для задоволення власних потреб може гарантувати щасливе життя? Чи зможуть наполегливі внутрішні реформи перетворити Америку на взірцеве розвинуте суспільство, де продуктивна, жвава та інноваційна економіка є основою для суспільства з вищим культурним, інтелектуальним і духовним рівнем? На жаль, формулу щасливого життя переглянуть тільки тоді, коли американська громадськість усвідомить, що вона опинилася на порозі міжнародного банкрутства.

Наступні кілька років покажуть, яким буде майбутнє. Якщо політичний параліч і сліпа симпатія до однієї партії надалі гальмуватимуть державну політику, якщо заради національного відродження один прошарок населення постраждає більше від іншого, якщо не звертатимуть уваги на загрозливе збільшення нерівності доходів, якщо знехтують тим, що позиція Америки у світовій ієрархії перебуває під загрозою, тривожний прогноз занепаду США стане її історичним вироком. Але цього можна уникнути. Цього може не трапитися, адже сучасна Америка ще має низку переваг і засвідчила свою здатність долати труднощі гуртом. Так було після Великої депресії, під час Другої світової війни і у 1960-х роках під час холодної війни. І так може бути знову.

4. Тривала імперіалістична війна Америки

Крах 2007 року змусив Америку переглянути засади своєї системи, внутрішні цінності та соціальну політику. Так само 11 вересня повинне примусити США серйозно подумати, чи розумно вони скористалися винятковим шансом – мирним і геополітично вигідним закінченням холодної війни.

Сьогодні мало хто пам'ятає, якою загрозливою насправді була холодна війна впродовж чотирьох із половиною десятиріч. Будь-якої миті могла вибухнути справжня війна. Один удар міг за лічені хвилини зруйнувати верховенство США, а за кілька годин – обернути в попіл Америку та Радянський Союз. Холодна війна була стабільною лише тому, що все залежало від розсудливого рішення кількох людей.

Після розпаду Радянського Союзу 1991 року Сполучені Штати здобули верховенство у світі. Цілий світ захоплювався їхніми політичними цінностями та соціально-економічною системою. США на світовій арені нічого не загрожувало. В основі трансатлантичних відносин з Європою лежав не страх, а спільна віра у велику атлантичну спільноту, у якій Європа швидко рухатиметься до справжньої політичної єдності. На Далекому Сході Японія – найближчий азій-

ський союзник Америки – впевнено просувалася до міжнародного верховенства. Згасли побоювання, що японська “наддержава” загарбає американські статки. Сполучені Штати відновили дипломатичні відносини з Китаєм 1978 року. Відтоді взаємини між двома державами поліпшувалися, а 1980 року Китай навіть став союзником Америки проти Радянського Союзу в Афганістані. Америка почала приязніше ставитися до Китаю і, мабуть, недооцінила Китай, вважаючи його занадто відсталим, щоб стати серйозним суперником США.

Отож, Америку вважали економічним рушієм світу, політичним взірцем, соціальним маяком і непохитною могутньою силою. Скориставшись цими перевагами, Америка очолила успішну світову коаліцію, що вигнала із Кувейту Ірак, який його загарбав, і заручилась підтримкою Росії, згодою Китаю та участю Сирії, вже не кажучи про співпрацю з традиційними союзниками. Проте Америка втратила нагоду розв’язати головоломку ізраїльсько-палестинського конфлікту. Після війни 1967 року Сполучені Штати, так би мовити, відповідали за проблему на Близькому Сході, оскільки вони мали панівне становище у регіоні. Президент Картер посприяв підписанню мирної угоди між Ізраїлем і Єгиптом, а решту часу Сполучені Штати не брали активної участі в житті регіону, навіть коли здобули світове верховенство у 1990-х роках. Коли 1995 року противник перемир’я вбив прем’єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабіна, Сполучені Штати спробували, хоч і надаремно, відновити перемовини між Ізраїлем і Палестиною, але сталося це лише в останні шість місяців восьмилічного президентства Клінтона.

Невдовзі настало 11 вересня 2001 року – кульмінація жорстоких нападів Аль-Каїди на американські об’єкти впродовж 1990-х років. У відповідь на цю трагічну подію США вчинили три кроки. Спершу президент Джордж Буш-молодший втягнув Сполучені Штати у воєнну кампанію в Афганістані не тільки, щоб знищити Аль-Каїду та скинути режим Талібану, що її підтримував, а й щоб перетворити Афганістан на сучасну демократичну країну. На початку 2002 року він підтримав військову операцію прем’єр-міністра Шарона (якого назвав “людиною миру”), що мала на меті знищити Організацію визволення Палестини на Західному березі річки Йордан. Навесні 2003 року Америка вторглася до Іраку, безпідставно звинувачуючи цю державу у тому, що вона співпрацює із Аль-Каїдою і нібито має “зброю масового знищення”. Врешті-решт, ці дії призвели до того, що жителі Близького Сходу стали вороже ставитися до Сполучених Штатів, Іран посилив своє становище в регіоні, а Америка розпочала дві нескінченні війни.

Війни в Афганістані та Іраку на 2010 рік стали найтривалішими в історії Америки. Перша з них розпочалася за кілька тижнів після терористичних нападів на Нью-Йорк, що забрали життя мирного населення. У відповідь Америка за згоди громадськості організувала військову операцію, щоб знищити мережу

Аль-Каїди та усунути від влади режим Талібану в Афганістані, який дав надійний притулок злочинцям. Друга тривала війна – це воєнне вторгнення США до Іраку на початку 2003 року. Його підтримували тільки Ізраїль і політично поступливий прем’єр-міністр Британії, тоді як інші союзники Америки виступали проти вторгнення або скептично до цього ставилися. Президент США пояснив своє рішення тим, що Ірак нібито має зброю масового знищення. Проте ці звинувачення розвіялися за кілька місяців, коли в окупованому Іраку не знайшли жодних доказів існування цієї зброї. Після того, як президент Буш акцентував свою увагу на воєнній кампанії в Іраку, про війну в Афганістані забули майже на сім років.

Тривалість головних війн США, на березень 2011 за кількістю місяців

Афганістан*	112
В’єтнам	102
Війна за незалежність	100
Ірак*	96
Громадянська війна	48
Друга світова війна	45
Корея	37
Британія (1812)	32
Повстання на Філіппінах	30
Мексика	21
Перша світова війна	20
Іспанія	3
Ірак (1991)	2

* війна триває досі

Ці дві війни об’єднувало одне: це були експедиційні військові операції на ворожих територіях. В обох випадках адміністрація Буша не врахувала складного культурного середовища, давніх етнічних сутичок, що переростали в конфлікти, а також те, що їм загрожують недоброзичливі сусіди (зокрема Пакис-

тан та Іран). Ці чинники ускладнили дії США в Афганістані та Іраку й підсилили ворожі настрої проти Америки в регіоні. Вторгнення Америки були схожі на каральні походи імперій XIX століття проти примітивних і роз'єднаних племен. Але в нову еру масового політичного пробудження Сполучені Штати дізналися гірку правду – війна проти свідомого народу довго триває і дорого коштує. І, насамкінець, сьогодні від світу не вдається приховати жодних дій, тому цілковиту перемогу неможливо здобути жодними засобами. Навіть росіяни, які, не вагаючись, вбили сотні тисяч афганців, а ще кілька мільйонів вигнали з країни, не віддали останніх сил заради перемоги.

Водночас, конфлікти в Афганістані та Іраку – як експедиційні війни Заходу в минулому – не торкнули американських земель, хіба вояків та їхні родини. Обидві війни коштували Америці мільярди доларів, а їхня загальна вартість перевищила всі попередні війни разом взяті, окрім Другої світової війни. Все ж, витрати на ці війни становили невелику частку ВВП через неймовірне зростання економіки США. Адміністрація Буша не підвищила податків, щоб оплатити війни, а ухвалила політично вигідне рішення – позичити гроші, зокрема в інших держав. На відміну від війн у В'єтнамі та Кореї, в Афганістані та Іраку воювали і вмирали добровольці, тому суспільство не так болісно переживало втрати.

Що ж до самих війн, то адміністрація Буша на кілька років забула про війну в Афганістані, надавши перевагу війні в Іраку. Незважаючи на те, що Ірак вороже ставиться до ідеології Аль-Каїди, а Аль-Каїда неприязна до режиму Саддама Хусейна, Америка все ж розгорнула військову кампанію в Іраку. Два режими об'єднали під загальною назвою “ісламський джихад”, а військові дії США назвали “війною з тероризмом”, звинувативши інші ісламські держави в подіях 11 вересня. “Ядерний гриб”, що, за словами Кондолізи Райс (тодішнього радника з питань національної безпеки), загрожував Америці, став зручним символом і заклик до боротьби і досягнення невичерпної мети. У суспільстві нагнітали дедалі більший страх, а ті, хто посмів засумніватися у позиції Білого дому щодо війни в Іраку, опинилися у незручному становищі.

Підсилена страхом демагогія тільки деякий час є могутнім і дієвим знаряддям, що може сильно зіпсувати образ держави у світі. Сумнозвісні випадки насильства над іракськими в'язнями, зокрема кількома командирами, є згубними наслідками демагогії. Ці випадки стали виплодом ситуації, коли ворога вважають втіленням зла, а отже, об'єктом власної жорстокості. Американські засоби масової інформації – у тому числі й голлівудські фільми та телевізійні серіали – сприяли тому, щоб глядачі відчували страх і ненависть саме до акторів арабської зовнішності. Демагогія призвела до дискримінаційних дій щодо окремих американців-мусульман, особливо американських арабів. Скажімо, правоохоронні органи могли безпідставно притягти до відповідальнос-

ті осіб іншої раси та кольору шкіри. До суду подавали позови на арабсько-американські благодійні організації. Загалом, “війна з тероризмом” затьмарила демократичні цінності Америки, а воєнна кампанія в Іраку через півтора роки після 11 вересня виявилася дорогою витівкою.

А могло би – і мало би – бути інакше. По-перше, треба було уникнути не-потрібної війни в Іраку. Ця війна за деякий час стала важливішою для президента Буша, ніж попередня, більш виправдана військова реакція США на атаку Аль-Каїди з Афганістану. Через це конфлікт в Афганістані затягнувся і призвів до чималої кількості жертв. До того ж, він став складнішим з геополітичного погляду, тому що заторкнув і Пакистан. По-друге, Сполученим Штатам не варто було забувати про Афганістан, коли його покинули радянські війська. Зруйнована країна потребувала негайної економічної допомоги, щоб стати більш-менш стабільною. Адміністраціям Буша-старшого та Клінтона було байдуже до цього. Отож, вільні землі в 1990-х роках загарбав Талібан за підтримки Пакистану, який прагнув так зміцнити геостратегічне становище відносно Індії. Незабаром Талібан дав притулок Аль-Каїді, і решту історії ми вже знаємо. Після 11 вересня у Сполучених Штатах не було іншого вибору, як дати гідну відсіч.

Але навіть тоді Америка могла б вибрати всеосяжну стратегію, щоб відокремити релігійних екстремістів-терористів від решти мусульман. Як автор цієї книжки стверджував у своїх статтях для газет “Wall Street Journal” і “New York Times”, ця стратегія мала б поєднати активну кампанію, спрямовану на знищення терористичних мереж (яку адміністрація Буша таки провела, треба віддати їй належне) і грандіозніші, триваліші політичні заходи. Ці заходи заохочували б помірковані сили мусульманського світу визнати ісламський екстремізм помилковою течією, як це трапилося під час успішної політичної коаліції проти Саддама Хусейна десять років тому. Проте, якби Сполучені Штати мали таку стратегічну мету, вони мусили б дотримуватися миру на Близькому Сході – не-нависне завдання для Буша та його радників.

Як наслідок – зіпсутий образ Америки на міжнародній арені порівняно з останнім десятиріччям XX століття, втрата довіри до президентської і загалом державної влади Штатів та відмова американських союзників ототожнювати власні інтереси з інтересами американської безпеки. Більшість союзників США вважали, що війна в Іраку 2003 року є односторонньою, сумнівною та вигідною Америці надмірною реакцією на події 11 вересня.

Навіть в Афганістані союзники Америки мляво підтримували спільні заходи проти Аль-Каїди, а згодом взагалі перестали підтримувати США. Союзники НАТО в Афганістані ще раніше за американців зрозуміли, що намір Буша поєднати кампанію проти Аль-Каїди зі створенням сучасного, демократичного Афганістану явно суперечить сам собі.

Річ у тому, що поспішні, примусові реформи, що їх впроваджують чужоземці всупереч століттям традицій і глибоких релігійних переконань, проваляться, якщо іноземна держава довгий час не перебуватиме в країні і не вживатиме рішучих заходів. А ця чужоземна держава, найпевніше, збурюватиме нові хвилі опору. До того ж, в Афганістані проживає 14 мільйонів пуштунів (близько 40 % населення), а в Пакистані – 28 мільйонів (близько 15 % населення), тому цілком імовірно, що конфлікт перекинеться з Афганістану до Пакистану і призведе до некерованих гострих територіальних і демографічних суперечок.

Загрозливі висновки з описаних вище подій стосуються близького майбутнього Америки. Америка ще не врегулювала конфлікту в Афганістані та Іраку, а вже постала перед трьома геополітичними дилемами у великому, нестабільному, густонаселеному регіоні на схід від Суецького каналу і на захід від Синьцзяну: зростання ісламського фундаменталізму в ядерному Пакистані, можливість прямого конфлікту з Іраном і посилення ворожості до Америки на політично “пробудженому” Близькому Сході, якщо США не зможе домогтися рівноправної мирної угоди між Ізраїлем та Палестиною.

Тим часом Америка далі перебуває на самоті, хіба що її друзі часом роблять вдавані заяви про підтримку, або ж умовні регіональні партнери здійснюють певні кроки назустріч. Американські союзники мовчки покидають Афганістан – три сусідні держави, яким також загрожує ісламський екстремізм, – залишаються осторонь цих подій. Вони вдають, що співчують Америці: Росія надає матеріально-технічну підтримку військовим операціям США; Китай стримано схвалює санкції проти Ірану; Індія надає скромну економічну допомогу Афганістану. Без сумніву, провідні стратеги цих країн розуміють, що якщо Америка надалі втручатиметься в життя регіону, її статус у світі погіршиться, навіть якщо вона подолає імовірну загрозу безпеці інших держав. А за стратегічними розрахунками, це навряд чи піде на користь досі ображеній Росії, розсудливому і прогресивному Китаю та Індії, що прагне очолити регіон. Якщо міжнародне становище Америки поволі гіршає, геополітична вага цих держав зростає і в регіональному, і в світовому вимірах.

Тому американська громадськість та Конгрес США повинні визнати гірку правду – окрім того, що політичний параліч гальмує внутрішній розвиток, зовнішня політика, що не керується тверезими національними інтересами, становить серйозну загрозу для Америки на наступні двадцять років. Масштабна війна на землях від Афганістану до Пакистану, воєнна сутічка з Іраном чи відновлення воєнних дій між Ізраїлем та Палестиною втягнуть Америку в безкінечні регіональні конфлікти. Тоді ворожі настрої проти Америки охоплять увесь ісламський світ, а це близько 25 % населення світу. Настане кінець сподіванням,

що Америка виконуватиме у світі обнадійливу роль, що здавалася такою реальною ще два десятиліття тому.

Як вже згадувалося, Сполученим Штатам під силу справжнє національне відродження, якщо народ згуртується. Вони також можуть відмовитися від самоізоляції та компенсувати втрату авторитету через недавню зовнішню політику. Оскільки політичній та військовій могутності США немає рівних, вчасне цілеспрямоване самовдосконалення та оновлена стратегічна концепція допоможуть Америці втримати глобальне верховенство.

Але не слід безтурботно втікати від реальності та відкидати менш привабливий образ майбутнього Америки. На мою думку, події в Америці розгортатимуться за такими трьома основними сценаріями. Найгірший сценарій: тяжка фінансова криза спричиняє спустошливий застій в Америці та світі. Економіка країни 2007 року висіла на волосинці, отож, такий жахливий сценарій цілком імовірний. З огляду на руйнівні наслідки воєнних дій США за кордоном, ця катастрофа за кілька років покладе край світовому верховенству Америки. Не дуже тішить навіть те, що це трапиться тоді, коли світ охопить безлад, фінансовий крах, масове безробіття, політичні кризи, розпад стійко неоднорідних держав і лютю політично “пробуджених” та соціально розчарованих спільнот.

Імовірно, що Сполучені Штати переглянуть засади своєї внутрішньої та зовнішньої політики (адже 2007 рік подав важливий, але болючий застережний сигнал) і не зазнають такого стрімкого і докорінного занепаду. Все ж, два інші “помірні” сценарії поступового занепаду прогнозують невтішне майбутнє. Річ у тім, що американська система застаріє через брак соціальних, економічних і політичних реформ, а хибна зовнішня політика, що останнім часом суперечить духові постімперської епохи, матиме руйнівні наслідки. Тим часом імовірні суперники Америки (зокрема в Азії) крок за кроком цілеспрямовано стають сучасними країнами XXI століття. Незабаром усі ці чинники загублять внутрішні ідеали та закордонні інтереси Америки.

Отож, “помірний” і досить правдоподібний сценарій передбачає безрезультатний “плин за течією”: погіршення якості життя в Америці, занепад національної інфраструктури, низьку економічну конкурентоспроможність і соціальне забезпечення. Останнім часом Америка сама звикла втручатися у справи інших держав, але запізнилі зміни в зовнішній політиці США зроблять ці дії менш затратними і ризикованими. Все ж, глибокий внутрішній застій зашкодить світовому авторитетові Америки, знизить довіру до її міжнародних зобов’язань і змусить інші держави негайно – але марно – шукати нових домовленостей заради фінансової стабільності та національної безпеки.

І навпаки – Америка може налагодити внутрішню політику, але зазнати поразки на міжнародній арені. Отож, ще один помірний, але несприятливий сцена-

рій передбачає, що Америка поліпшить внутрішнє становище, але руйнівні наслідки теперішніх і подальших самостійних закордонних “пригод” (наприклад, у Пакистані чи Ірані) усе зіпсують. Успіхи на батьківщині не здатні надолужити зовнішньої політики, що проводиться без участі та підтримки інших, а натомість втягує Сполучені Штати в самотню, виснажливу боротьбу проти численних (а часом вигаданих) ворогів. Неможливо досягнути успіхів у всіх галузях суспільного життя, витрачаючи ресурси на втомливі пригоди за кордоном.

Так чи так, Америка більше не зможе відігравати провідної ролі у світі. Внутрішні труднощі і тривалі проблеми на світовій арені виснажать США, деморалізують американське суспільство, зроблять непривабливою американську соціальну систему, пробудять сумніви у світовому верховенстві Америки, і в неспокійному світі 2025 року де-факто покладуть край пануванню Штатів у XXI столітті, яке вони колись самовпевнено проголосили. Але хто ж тоді на нього претендуватиме?

ЧАСТИНА 3

Світ без Америки: після 2025 року під владою не Китаю, а хаосу

Якщо Америка перестане відігравати ключову роль у світі, верховенство на політичній арені навряд чи здобуде один наступник Америки, як-от Китай. Якщо раптова і потужна криза американської системи спричинить швидку ланцюжкову реакцію, що призведе до глобального політичного та економічного хаосу, то повільний рух Америки у бік занепаду і/та безкінечної війни з ісламом не закінчиться “коронацією” рішучого глобального наступника до 2025 року. До того часу жодна держава не буде готова виконувати ту роль, яку виконували Сполучені Штати Америки після розпаду Радянського Союзу 1991 року. Швидше за все, розпочнеться тривалий етап нерішучих і дещо хаотичних перегруповань світової та регіональної влади, на якому не буде звияжних переможців, тільки чимало невдач. Це відбуватиметься в умовах міжнародної нестабільності й навіть смертельних ризиків для світового добробуту. Далі ми проаналізуємо наслідки історично зловісних, але не обумовлених наперед “якщо”.

1. Боротьба без Америки

Без загально визнаного лідера ситуація стане непевною. Це посилить напругу між суперниками і змусить їх дбати про власні інтереси. Отож, міжнародна співпраця ослабне, а окремі держави намагатимуться досягти лише регіональних домовленостей, щоб гарантувати стабільність заради власних інтересів. Традиційні суперники відкрито змагатимуться за верховенство у своєму регіоні, навіть застосовуючи силу. Слабші держави опиняться під загрозою, адже могутніші країни перегрупують сили у відповідь на геополітичні зсуви у світовому розподілі влади. Демократію згодом заступить національна безпека, яка ґрунтується на авторитаризмі, націоналізмі та релігії. “Загальне

надбання людства” постраждає від пасивної байдужості або надмірного використання для вузьких і нагальних внутрішніх потреб.

Деякі ключові міжнародні організації, зокрема Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, уже відчують тиск з боку бідніших, густонаселених країн, що розвиваються, на чолі з Китаєм та Індією, що вимагають перерозподілити права голосу, більшість яких належить Заходові. Кілька держав Великої двадцятки вже заявили, що такий розподіл несправедливий. Вони вимагають, щоб права розподіляли, зважаючи на кількість населення у країні, а не на її фінансові внески. В умовах безладу та повсюдних заворушень політично свідомих спільнот ця вимога сприятиме міжнародній (хай навіть не внутрішній) демократизації. І незабаром досі недоторкану, майже сімдесятирічну систему Ради Безпеки ООН, що налічує тільки п’ять постійних членів, які мають право вето, вважатимуть нелегітимною.

Хоча занепад Америки непевний і суперечливий, лідери держав другого рангу, зокрема Японії, Індії, Росії та деяких країн-членів ЄС, мабуть, вже оцінюють, як крах Америки вплине на їхні національні інтереси. Без сумніву, лідери провідних держав уже таємно обмірковують перспективи виживання без Америки, навіть якщо цього наразі не видно в їхній політиці. Японія боїться, що самовпевнений Китай захопить верховенство над азійським суходолом, і, напевно, планує налагодити тісніші відносини з Європою. Лідери Індії та Японії міркують над тіснішою політичною і навіть військовою співпрацею, що гарантуватиме безпеку, якщо США втратять свої позиції у світі, а Китай, навпаки, утвердиться на геополітичній карті. Оцінюючи непевні перспективи Сполучених Штатів, Росія видає бажане за дійсне (а то й зловтішається) і до того ж накинула оком на незалежні держави колишнього Радянського Союзу як на найближчі мішені її посиленого геополітичного впливу. Незгуртована Європа курсуватиме в кількох напрямках: Німеччина та Італія – до Росії через торговельні інтереси; Франція та нестабільна Центральна Європа – до політично поміркованого ЄС; а Великобританія намагатиметься зберегти рівновагу в ЄС, підтримуючи особливі відносини з нестабільними Сполученими Штатами. Інші країни діятимуть швидше, щоб захопити регіональні сфери впливу: Туреччина – в межах колишньої Османської імперії, Бразилія – у Південній півкулі, і так далі.

Але жодна з цих держав не досягнула і навряд чи досягне економічної, фінансової, технологічної та військової могутності, яку свого часу здобули Сполучені Штати Америки. Японія розраховує на військовий захист з боку Америки і тому вимушена зробити непростий вибір: або помиритися з Китаєм, або об’єднатися з Індією проти нього. Росія досі не змирилася з крахом імперії, боїться блискавичної модернізації Китаю та досі не визначилася, де

вона бачить себе в майбутньому – в Європі чи в Євразії. Спроби Індії здобути звання провідної держави обмежуються її суперництвом з Китаєм. А Європа мусить визначити свій політичний статус, і при цьому далі залежати від Америки заради власних інтересів. Навряд чи всі ці держави охоче підуть на взаємні поступки заради колективної стабільності, якщо Америка втратить свою могутність.

Держави, як і люди, мають вроджені схильності – традиційні геополітичні прагнення та бачення історії – і не всі зауважують відмінності між наполегливим прагненням і безглуздим самообманом. Оцінюючи можливі наслідки зміни світової ієрархії влади в першій половині XXI століття, варто пригадати, що у XX столітті трапилися два випадки впертого самообману, які призвели до національного лиха. Очевидний приклад – безглузда манія величчя Гітлера, який не тільки сильно переоцінив шанси Німеччини стати світовим лідером, а й ухвалив два стратегічні рішення, що позбавили його шансів утримати контроль хоча б над материковою Європою. Перше рішення – напасти на Радянський Союз, коли він уже підкорив Європу, але ще воював з Великобританією. І друге – оголосити війну Сполученим Штатам, коли він ще вів смертельну боротьбу і з Радянським Союзом, і з Великобританією.

Друге рішення було не таким вагомим, але на кону стояло те ж світове верховенство. На початку 1960-х років керівники Радянського Союзу офіційно заявили, що у 1980-х СРСР перевершить Сполучені Штати за економічним розвитком і технологічними можливостями (після успішного запуску першого супутника Радянський Союз посміливішав). Значно переоцінивши свої економічні можливості, до кінця 1970-х років СРСР вступив у жваве змагання за військову першість зі Сполученими Штатами. Радянський Союз покладав надії на технологічні можливості, проте його ВВП не дав досягнути бажаного політичного та військового впливу на світовій арені. Це завдання було не під силу Радянському Союзові. Вторгнення до Афганістану 1979 року лише погіршило ситуацію. Через десять років виснажений Радянський Союз припинив своє існування, а радянський блок розпався.

Сьогодні не існує другої нацистської Німеччини чи радянської Росії. Жодна держава в сучасній світовій ієрархії не перебуває в полоні самообману, як сумнозвісні претенденти на світове верховенство у XX столітті. Але жодна країна не має такої політичної, економічної та військової могутності, щоб претендувати на корону світового лідера, і не має важливого, хоч і нечітко окресленого, статусу легітимності, що його ще зовсім недавно мала Америка. Ніхто не береться втілювати істинну для всіх доктрину, заявляючи про історичний (а у випадку Гітлера радше “істеричний”) детермінізм.

Найважливіше, що Китай – імовірний наступник США – має дивовижний імператорський родовід і стратегічну традицію виваженої наполегливості, що відіграла вирішальну роль у звичайній тисячолітній історії країни. Тому Китай чинить мудро – визнає теперішню міжнародну систему, але водночас стверджує, що сучасна ієрархія існуватиме не довго. Він розуміє, що досягне успіху, якщо система не зазнає краху, а поступово дійде до перерозподілу влади. Китай прагне більшого впливу та міжнародної поваги, досі гнівається за “століття ганьби і приниження”, але почувається дедалі впевненішим у майбутньому.

На відміну від претендентів на світове верховенство у XX столітті, на міжнародній арені ця країна є ні революціонером, ні месією, ні Маніхеем.

Насправді ще кілька десятиліть Китай не зможе заступити Америку на світовій арені. Самі лідери Китаю неодноразово заявляли, що навіть за кілька десятків років країна не досягне апогею розвитку, багатства чи могутності, а за рівнем життя значно відставатиме не тільки від Сполучених Штатів, а й від Європи та Японії (див. таблиці 3.1, 3.2, 3.3).

Сьогодні Китай є головним інвестором Америки. Це ще раз засвідчує те, що ця держава дбає про власні інтереси. Мабуть, Китай розуміє – швидкий занепад Америки спричинить світову кризу, що покладе край його добробуту і зашкодить його майбутньому. Китай успадкував розважливість і терплячість від імперії. Водночас він честолюбний та гордий, і знає, що його дивовижна історія – це лише початок його долі. Не дивно, що проникливий китайський урядовець, який напевно вирішив, що занепаду Америки та злету Китаю не минути, одного разу відверто заявив приїжджому американцеві: “Будь ласка, не дайте Америці занепасти занадто швидко...”.

Лідери Китаю не поспішають робити гучних заяв про світове верховенство. Вони досі дотримуються відомого вислову Дена Сяопіна: “Терпляче спостерігай; будь непохитним; спокійно залагоджуй справи; приховуй свої можливості та чекай слушного моменту; навчися перебувати в тіні, і ніколи не намагайся стати найвищим”. Ця обережна і навіть оманлива позиція цілком відповідає давній стратегічній настанові Сунь-цзи, який стверджував, що наймудріша бойова диспозиція – зайняти оборонну позицію, дочекатися моменту, коли супротивник допустить фатальну помилку, а тоді скористати з цього. Офіційне ставлення Китаю до внутрішніх труднощів і закордонних виправ Америки наче слідує цій стратегічній пораді. Пекін впевнений, розважливий та думає про майбутнє.

Таблиця 3.1. Прогнозована кількість жителів, млн

Рік	Країна			
	США	Країни ЄС*	Китай	Японія
2010	317,64	497,53	1 354,15	127,00
2025	358,74	506,22	1 453,14	120,79
2030	369,98	505,62	1 462,47	117,42
2050	403,93	493,86	1 417,05	101,66

Джерела: Прогнози ООН на основі середнього коефіцієнту народжуваності

* ЄС – мається на увазі ЄС-27

Таблиця 3.2. Старіння населення. Особи віком за 65 років, %

Країна	Рік				Очікувана тривалість життя при народженні, у роках
	2010	2025	2030	2050	
США	13,0	18,1	19,8	21,6	78,11
Країни ЄС*	17,5	22,0	23,8	28,7	78,67
Китай	8,2	13,4	15,9	23,3	73,47
Японія	22,6	29,7	30,8	37,8	82,12

Джерела: Відсоток осіб старших 65 років – прогнози ООН на основі середнього коефіцієнту народжуваності. Очікувана тривалість життя при народженні – Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook).

* ЄС – мається на увазі ЄС-27

Таблиця 3.3. Прогнозований ВВП і рівень ВВП на душу населення
(курс долара США за 2005 р., не ПКС*)

Рік	Країна			
	США	Країни ЄС*	Китай	Японія
Прогнозований ВВП, %				
2010	13,15	14,63	3,64	4,54
2025	19,48	19,10	16,12	5,56
2030	22,26	20,34	21,48	5,79
2050	38,65	26,62	46,27	6,22
ВВП на душу населення, \$				
2010	42 372	29 649	2 699	35 815
2025	54 503	38 320	11 096	47 163
2030	59 592	40 901	14 696	50 965
2050	88 029	55 763	32 486	66 361

Джерело: Фонд Карнегі за міжнародний мир, “Світовий лад 2050 року”, лютий 2010

* ПКС – паритет купівельної спроможності

Утім, попри дивовижний внутрішній розвиток, Китай донедавна не диктував усьому людству свого досвіду. Він більше не висловлює – як це було за часів Мао в період комуністичного екстремізму – грандіозних ідей про те, що все людство повинне обрати його шлях розвитку, і переконливо не доводить, що його соціальний устрій високоморальний. Візитівкою Китаю є один показник, якому заздять – невпинне щорічне зростання ВВП. Він дає йому суттєву конкурентну перевагу, зокрема в Латинській Америці та малорозвиненій Африці, адже Китай збільшує інвестиції, не потребуючи політичних реформ (до прикладу, обсяг торгівлі між Китаєм та Африкою збільшився на 1000 %: від 10 мільярдів доларів США 2000 року до 107 мільярдів доларів США 2008).

Варто звернути увагу не лише на перспективи і традиційну поведінку Китаю, а й на непевність, що загрожує його внутрішньому політичному та соціальному розвитку. З погляду політики, ця держава перейшла від радикальної форми тоталітаризму – що супроводжувалася кількома жорстокими і навіть кровопролитними масовими кампаніями (зокрема Великий стрибок і Культурна революція) – до державного капіталізму, яку очолив націоналістичний авторитаризм. Досі ця нова формула мала блискучий економічний успіх. Проте її соціальне підґрунтя виявилось слабким. Економічний злет Китаю і зростання суспільного добробуту призвели до глибокої соціальної нерівності, яку більше не вдається приховати від людського ока. Новий середній клас у великих містах не лише став заможнішим, а й здобув небачений досі доступ до глобальної інформації, хоча уряд і намагався його обмежити. Широкий доступ до інформації дає нові політичні та соціальні перспективи. Він також спричиняє обурення через обмеження політичних прав і заохочує йти на ризик у ролі активних політичних дисидентів.

Дисиденти мають величезну аудиторію, оскільки багатший середній клас прагне вільного політичного діалогу, відкритого критичного аналізу соціальної системи та участі в ухваленні державних рішень. Дедалі більше робітників та селян незадоволені своїм економічним становищем. Мільйони промислових робітників Китаю починають розуміти, наскільки низькооплачувана їхня праця порівняно із заможним новим середнім класом. Дедалі більше незабезпечених селян – а це мільйони напівбезробітних робітників, що кочують з міста до міста в пошуках чорної роботи – тільки тепер починають претендувати на більшу частку національного багатства Китаю.

Отож, ця держава турбуватиметься про внутрішню стабільність. Серйозна політична чи соціальна криза, як-от повторення подій на площі Тяньаньмень 1989 року, завдасть нищівного удару Китаєві на міжнародній арені і зведе нанівець очевидні здобутки трьох останніх десятиліть. З огляду на це, лідери Китаю не поспішатимуть боротися за першість у світі. Водночас вони мусять зважати на те, що національна гордість китайської еліти зростає, особливо

супроти Сполучених Штатів. Наприкінці першого десятиліття XXI століття напівофіційні китайські оглядачі (зокрема зі щомісячного журналу “Ляован” (Liaowang), що його видає офіційне інформаційне агентство Китаю) засумнівалися, що теперішній глобальний статус-кво історично виправданий. Деякі китайські оглядачі міжнародних справ навіть стверджували, що зможуть переконати людство обрати китайську модель розвитку. Автор однієї статті зазначив:

Теперішній збій міжнародного механізму – це збій західної моделі, основою якої є “американська модель”. На глибшому рівні, це збій західної культури. Хоча Китай і бере активну участь у світових справах і добре справляється зі своїми обов’язками як велика країна, що розвивається, він мусить виявити ініціативу і поширити китайську концепцію “гармонії” по всьому світу. Світова історія доводить, що відродження країни часто супроводжується появою нової концепції. Концепція “гармонії” – це теоретичне підґрунтя мирного розвитку Китаю, і її потрібно передати світові разом із поняттями справедливості, взаємної вигоди та спільного розвитку.¹

Інколи китайські оглядачі відкрито критикують світове верховенство Америки. Один оглядач міжнародних справ заявив:

Хоча фінансова криза завадила Сполученим Штатам встановити єдиний полюс на світовій арені, вони не визнають багатополюсної міжнародної будови, далі вперто намагаються втримати світову гегемонію і силкуються забезпечити собі статус “основного лідера”.

Китай стрімко розвивається і невдовзі здобуде статус провідної держави, тому “послідовність” Китаю та Сполучених Штатів у “рейтингу влади” рано чи пізно зміниться, а дві сторони неминуче боротимуться за своє місце... Міжнародна фінансова криза виявила вади “американської моделі”, отож США докладають усіх зусиль, щоб “перешкодити” “китайській моделі” та запламувати її серед міжнародної спільноти. Політичні системи та цінності цих двох країн ще більше “роздмухуватимуть”.²

Після фінансової кризи 2007 року Китай часто відкрито критикував американську систему та роль Америки на світовій арені. Сполучені Штати звинувачували в тому, що вони спричинили цю фінансову кризу і не оцінили зусиль Китаю для її подолання. До того ж, китайські політичні медіа дорікнули Америці за те, що вона нібито знехтувала інтересами Китаю і 2010 року втрутилась у суперечку між Китаєм та його азійськими сусідами за майбутні права

в Південно-Китайському морі. Деякі оглядачі навіть звинуватили США в намаганнях оточити Китай.

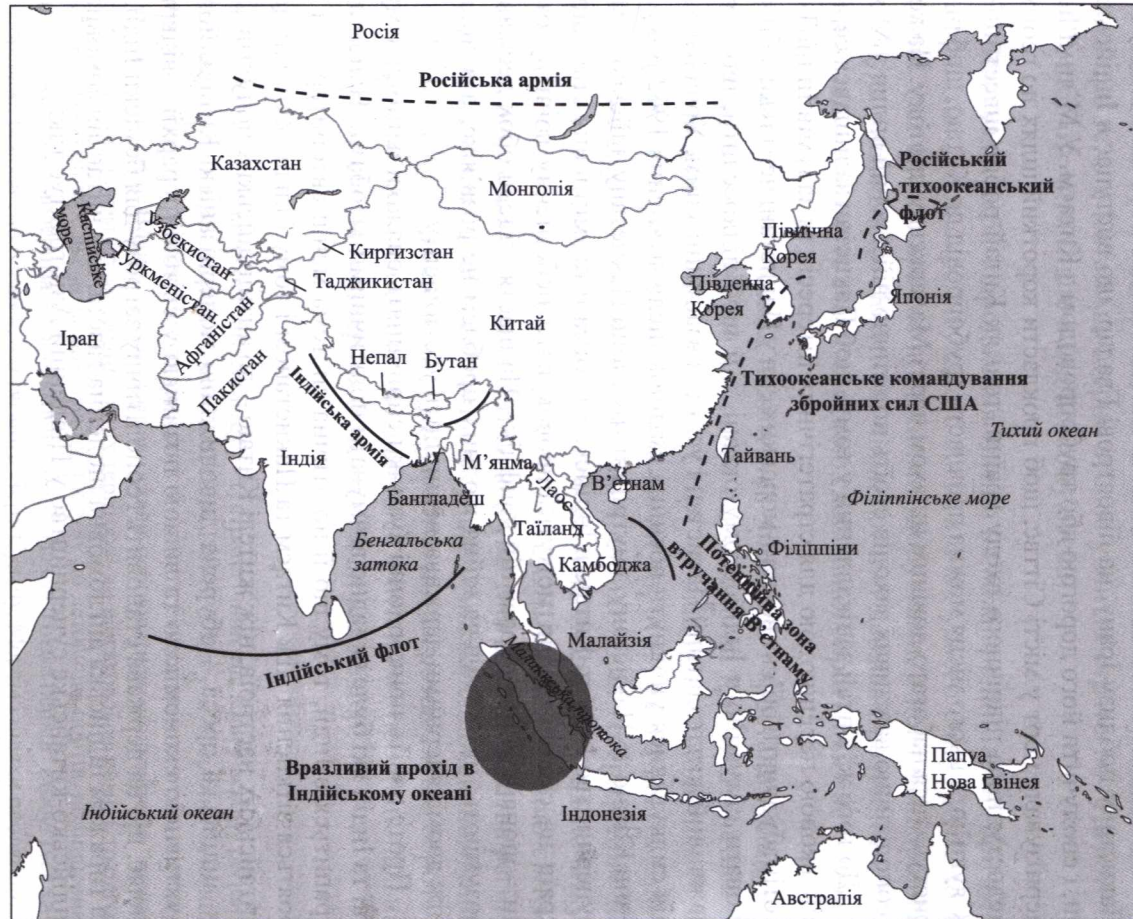
Ці відгуки свідчать не лише про зростання впевненості Китаю у своїх силах – впевненості, що може легко перетворитися на самовпевненість, а й про завзятий націоналізм. Китайський націоналізм – це могутня і вибухова сила. Хоча джерелом націоналізму є історична гордість, його рушій – почуття образи за недавню ганьбу і приниження. Можновладці можуть скерувати це почуття у потрібне їм річище і скористатися з нього. Звичайно, що в разі внутрішніх заворушень, націоналізм стане доброю основою для згуртування людей заради збереження політичного статусу-кво.

Проте націоналізм може і зашкодити образу Китаю у світі та його міжнародним інтересам. Націоналістичний та самовпевнений Китай, що хвалиться своїм стрімким злетом, мимоволі змусить своїх сусідів згуртуватися у могутній союз проти нього. Річ у тім, що жоден із впливових сусідів цієї країни – ані Японія, ані Індія, ані Росія – не визнає, що Китай має право посісти місце Америки на тотемному стовпі світу. Можливо, сусіди Китаю врешті-решт не матимуть іншого вибору, але спочатку вони намагатимуться якось цьому завадити. Вони навіть будуть готові заручитися підтримкою ослаблих Сполучених Штатів, щоб дати відсіч надмірно настирливому Китаєві. Ці маневри ускладнять становище в регіоні з огляду на те, що ці три сусіди Китаю також схильні до палкого націоналізму.

Отож, навіть неофіційна антикитайська коаліція Японії, Індії та Росії матиме загрозливі геополітичні наслідки для Китаю. На відміну від Америки, що має вигідне географічне розташування, Китай не захищений від стратегічного оточення. Японія стоїть на шляху Китаю до Тихого океану, Росія відділяє Китай від Європи, а Індія височить над океаном, названим на її честь, що служить єдиним виходом Китаю до Близького Сходу. Досі “Китай, що мирно зростає” (як кажуть китайські лідери) знайшов в Азії друзів і навіть утриманців, але, будучи вкрай націоналістичним, опиниться на самоті.

Тоді в Азії настане пора гострого міжнародного напруження, що матиме небезпечні вияви по всьому регіону, особливо якщо Китай та Індія змагатимуться у Південній Азії. Індійські стратеги відверто заявляють, що велика Індія здатна здобути верховенство на теренах від Ірану до Таїланду. Індія також готується встановити військовий контроль над Індійським океаном; про це свідчать програми її воєнно-морського флоту та воєнно-повітряних сил, як і політичні спроби закріпити становище в сусідньому Бангладеші та М'янмі з усіма геостратегічними наслідками. Індія бере участь у спорудженні портів у цих двох державах, це їй дасть змогу встановити контроль над морськими перевезеннями в Індійському океані.

Карта 3. "Оточення" Китаю

Китай підтримує стратегічні відносини з Пакистаном і намагається нарівні з Індією брати участь у справах М'янми та Бангладешу. А це означає, що він має стратегічні задуми та прагне захистити вкрай важливий морський доступ до Близького Сходу через Індійський океан від забаганок свого могутнього сусіда. Він міркував над тим, щоб збудувати порт на південно-західному узбережжі Пакистану поблизу Ірану, на півострові Гвадар, що виступає в Індійський океан, і сполучити його дорогою або трубопроводом з Китаєм. У М'янмі Індія модернізувала порт у місті Сіттве, щоб прокласти короткий шлях до географічно недоступного північного сходу країни, тоді як Китай робив інвестиції у порт К'яукп'ю. З цього місця можна прокласти трубопровід до Китаю, щоб рідше користуватися набагато довшим шляхом через Малаккську протоку. На кону цих геополітично важливих заходів стоїть політично-військовий вплив у М'янмі.

До того ж, Китай зацікавлений у тому, щоб Пакистан залишався серйозною військовою перешкодою для стратегічних інтересів та задумів Індії. Тому він хотів збудувати об'єкт воєнно-морських сил у Пакистані не тільки, аби контролювати ситуацію в Індійському океані, а й щоб підкреслити, що для нього важливий життєздатний Пакистан і успішні взаємини з ним. Хоча Китай та Індія силкувалися уникнути воєнних сутичок після зіткнення 1962 року, відносини Китаю та Пакистану, внутрішні труднощі Пакистану, військово-морське суперництво Індії та Китаю в Індійському океані та зміцнення становища цих країн на світовій арені можуть спровокувати небезпечну гонитву озброєнь чи – щонайгірше – справжній конфлікт. На щастя, лідери обох держав наразі розуміють, що локальна війна жодних проблем не розв'яже, а велика війна між двома ядерними державами знищить усе дощенту.

Проте навіть прикордонні сутички спричинять спалахи націоналізму в Китаї та Індії, які буде складно вгамувати політичними засобами. Найшвидше це трапиться в Індії, тому що її політична система менш авторитарна, а жителі бояться зіткнення між Китаєм та Пакистаном і тому більше схильні до антикитайських настроїв, ніж жителі Китаю – до антиіндійських почуттів. До того ж, індійська преса – обурена дивовижною модернізацією Китаю, його продуктивною економікою та вищою позицією у світовій ієрархії – відкрито заявляє, що ця держава становить геополітичну загрозу для безпеки Індії. Друга за тиражем індійська англомовна щоденна газета, яку читає англомовна еліта, індійсько-китайське суперництво у Південній Азії трактує так:

Китай обдумано і цілеспрямовано готується до війни. З ким?.. Він збудував порт Гвадар у стратегічно важливому місці в Пакистані, щоб контролювати морські шляхи та стежити за Індією... Заручившись усілякою підтримкою Пакистану, Китай успішно нейтралізував Індію на

суші та в морі. Крім того, порушивши всі міжнародні правила, Китай відкрито перетворив Пакистан на ядерну державу на противагу Індії. Не менш важливим є і рішення Китаю будувати порти, нафтові трубопроводи та магістралі у М'янмі. Китай також збудував порт Гамбантота на Шрі-Ланці, по суті, відокремленій частині індійського суходолу. Це свідчить про те, що Китай майстерно втілює у життя стратегію “Низки перлів”*, щоб оточити Індію в Індійському океані.³

Було б безглуздо, якби відродження Китаю на міжнародній арені призвело до конфліктів. Це дискредитувало б Азію в очах усього світу. Утім досі економічний злет Китаю вражав відчутними здобутками, а його міжнародна поведінка була виваженою. Політичні чільники цієї держави розуміють, що далекосяжні задуми можуть стати жертвою глобальної боротьби в постамериканську епоху.

Попри розрахунки китайських політичних чільників і зростання націоналістичних настроїв, на шляху до світового верховенства Китай зіткнеться з більшими перешкодами, ніж свого часу США. А якщо він поводитиметься агресивно, то може спровокувати до себе такий спротив, якого навіть Сполучені Штати не зазнали. Китай не має таких сприятливих географічних та історичних умов, як Америка під час свого економічного злету на початку XX століття. В останнє десятиліття XX століття США стали єдиною світовою наддержавою, тоді як розвиток Китаю відбувається за суперництва регіональних держав і залежить від стабільності сучасної міжнародної економічної системи. Водночас сама ця система перебуватиме під загрозою, якщо боротьба в постамериканському світі змусить держави дбати лише про національні інтереси тоді, коли світова співпраця буде як ніколи важливою.

* Стратегія “Низка перлів” (String of Pearls Strategy) – 1) стратегічний хід, коли у всьому регіоні розміщують низку вузлів військової та економічної сили. Кожен вузол – це “перлина” в низці, яка зміцнює могутність метрополії. Це хороший спосіб охопити більше земель, отже, посилити вплив на світовій арені. Водночас інші держави стали побоюватися, що стратегія “низки перлів” стане першим кроком до загарбання їхніх територій чи військової загрози. Стратегія “низки перлів” зазвичай передбачає налагодження доступу до летовищ і портів, поліпшення дипломатичних взаємин і модернізацію військових сил; 2) Назва “Низка перлів” стосується китайських морських шляхів сполучення, що сягають Порт-Судану. Морські шляхи пролягають через стратегічні пункти контролю вантажів, а це Баб-ель-Мандебська, Малаккська, Ормузька і Ломбокська протоки, а також через країни, що становлять стратегічний військово-морський інтерес (Пакистан, Шрі-Ланка, Бангладеш, Мальдіви, Сомалі). Термін уперше вжито у внутрішній доповіді Міністерства оборони США “Майбутнє енергетики в Азії” (“Energy Futures in Asia”). (Прим. перекладача).

2. Держави, які перебувають у найбільш загрозливому геополітичному становищі

У сучасному світі безпека слабших країн, розташованих поблизу провідних регіональних держав, залежить від міжнародного статусу-кво, що його гарантує світове верховенство Сполучених Штатів (навіть якщо вони не мають жодних домовленостей зі США). Ці слабкі держави є геополітичними відповідниками “біологічних видів, що перебувають під загрозою зникнення”. Могутніші сусіди вважають їх символами втручання Америки в їхні дійсні чи бажані регіональні сфери впливу. Отож, що більше світова роль США слабшатиме, то сильнішою буде спокуса повернути ці країни під свою опіку.

Хоча провідні регіональні держави обурюються діями Америки, вони не зацікавлені в тому, щоб спричинити ланцюжкову реакцію, яка зруйнує міжнародну систему. Саме через те, що могла відбутися така реакція, Росія утрималася від приборкання Грузії 2008 року (під час короткої сутички з Грузією за Південну Осетію та Абхазію). Росія розуміла, що продовження військових операцій зашкодить взаєминам між Сходом і Заходом і спричинить протистояння зі Сполученими Штатами. Через своє відносно слабке становище та незадовільний стан збройних сил, Росія вирішила зупинитися на шляху до Піррової перемоги і задовільнитися незначним територіальним здобутком. Але якщо Америка зазнає краху через внутрішні і/або зовнішні труднощі, зникнуть будь-які обмеження. Як наслідок, світ поволі стане місцем, де виживають сильніші.

Перелік держав, що перебувають під найбільшою загрозою (порядок розташування держав не свідчить ані про ступінь загрози, ані про ймовірність геополітичних змін):

Грузія

Якщо Америка занепаде, Грузія залишиться беззахисною перед політичними погрозами та військовою агресією Росії. Сполучені Штати наразі підтримують суверенітет Грузії та її намір вступити до НАТО. З 1991 року Сполучені Штати також надали Грузії гуманітарну допомогу в розмірі 3 мільярди доларів США, зокрема 1 мільярд доларів США після війни 2008 року. Тоді Америка офіційно заявила, що “Сполучені Штати не визнають сфер впливу”.⁴

Через занепад Америки ці загальні заяви стануть менш переконливими. Обмежені можливості Сполучених Штатів – що суперечитимуть бажанню НАТО міцно стояти на ногах – заохотять Росію повернути собі колишні сфери впливу з огляду на слабшу присутність США в Європі, якими б не були американсько-

російські взаємини. Кремль підштовхне до дій ще один чинник – особиста ненависть Володимира Путіна до президента Грузії Михайла Саакашвілі. Очільник російської держави прагне будь-що усунути грузинського лідера від влади.

Наміри Росії зміцнить і те, що Сполучені Штати профінансували будівництво південного коридору, яким транспортуватимуть енергоресурси через Грузію до Європи. Зокрема це нафтогін Баку–Тбілісі–Джейхан, що сьогодні функціонує, і газогін Баку–Тбілісі–Ерзурум, який з часом досягне Європи через Туреччину. Росія отримає величезну геополітичну та економічну вигоду, якщо відновить свою монополію на постачання енергоресурсів до Європи, коли взаємини між США та Грузією ослабнуть.

Підкорення Грузії Росією спричинить ефект доміно в Азербайджані. Азербайджан є головним постачальником енергоресурсів для південного коридору, а отже, дає змогу Європі отримувати ресурси з різних джерел. Так він обмежує політичний вплив Росії на Європу. Тому, якщо США занепадуть, Росія – ще сміливіша після успішної спроби підпорядкувати собі Грузію – скористається свободою дій і пригрозить Азербайджанові. А за таких умов Азербайджан навряд чи наважиться чинити спротив зміцнілій Росії. Так чи так, вся Європа може залежати від Росії.

Тайвань

З 1972 року Сполучені Штати офіційно визнають принцип Китайської Народної Республіки “один Китай”, викладений у трьох китайсько-американських комюніке (1972, 1979 і 1982). Водночас вони наполягають, що жодна сторона не має права силоміць змінювати статус-кво. Мирний “статус-кво” – це основа політики США у Тайванській протоці, адже взаємини і з Китаєм, і з демократичним Тайванем, що має ринкову економіку, зміцнюють становище Сполучених Штатів у Тихоокеанському регіоні та сприяють американським діловим інтересам на Далекому Сході.

Сполучені Штати продають Тайваню зброю і пояснюють це тим, що це частина їхньої політики статусу-кво, яку затвердили 1979 року під час налагодження дипломатичних відносин між США та Китаєм. Вони також стверджують, що Тайвань мусить мати сучасні оборонні можливості, щоб захистити свою автономію, доки тайванську проблему не розв’яжуть мирно. Китай заперечує це твердження і залишає за собою право вдатися до застосування сили на підставі суверенітету. Він активно провадить політику примирення. Останнім часом Тайвань і Китай поліпшили взаємини, підписавши влітку 2010 року Рамкову угоду про економічну співпрацю на практично рівноправних умовах.

Якщо США занепадуть, Тайвань стане беззахисний. Урядовці в Тайпеї знають тиску з боку Китаю, а також зважатимуть на його економічний успіх. Це, щонайменше, пришвидшить об'єднання земель обабіч Тайванської протоки, але вже на користь материкового Китаю. А якщо крах Америки зіпсує стратегічні взаємини між Сполученими Штатами та Японією, Китай захоче – з огляду на патріотичні настрої народу – посилити тиск на Тайвань і пригрозити застосуванням сили, щоб відновити принцип “одного Китаю”, що його Сполучені Штати визнали ще 1972 року. Політично успішна погроза підірве довіру до Японії та Південної Кореї з приводу теперішніх зобов'язань Америки.

Південна Корея

Сполучені Штати та Південна Корея уклали 1953 року Договір про взаємну оборону. Америка є гарантом безпеки Південної Кореї ще з 1950 року, коли на цю країну напала Північна Корея внаслідок таємної змови Радянського Союзу та Китаю. Дивовижний економічний злет і демократична політична система Південної Кореї засвідчили успішну взаємодію зі США. Але з часом північно-корейський режим влаштував низку провокацій проти Південної Кореї – від убивств урядовців до замаху на життя президента. Північна Корея 2010 року потопила південнокорейський військовий корабель “Чхонан”, внаслідок чого загинули майже всі члени екіпажу. А в листопаді 2010 Північна Корея обстріляла південнокорейський острів, убивши кількох вояків і цивільних осіб. В обох випадках Південна Корея звернулася по допомогу до Америки. Це свідчить про те, наскільки залежною була ця країна від Сполучених Штатів у питанні безпеки.

Північна Корея також змінювала військову стратегію, щоб наголосити, що вона може розпочати асиметричну війну проти Південної Кореї. Зокрема вона розробила балістичні ракети ближнього радіуса дії, далекобійну артилерію та ядерну зброю. Південна Корея може самотужки відбити напад із застосуванням традиційних видів зброї. Проте якщо Північна Корея застосує нетрадиційну зброю, ця країна цілком залежатиме від допомоги Сполучених Штатів.

Занепад США поставить Південну Корею перед важким вибором: або визнати регіональне верховенство Китаю і надалі покладатися на Китай як гарант безпеки у Східній Азії, або всупереч громадським настроям налагоджувати тісніші взаємини з Японією, оскільки обидві країни мають спільні демократичні цінності та бояться агресії з боку Корейської Народно-Демократичної Республіки або Китаю. Але намір Японії протистояти Китаєві без потужної підтримки США є, у кращому разі, непереконливим. Отож, якщо США більше

не зможуть гарантувати безпеки в Східній Азії, Південна Корея залишиться наодинці перед військовою чи політичною загрозою.

Білорусь

Минуло двадцять років після розпаду Радянського Союзу, а Білорусь досі політично та економічно залежна від Росії. Третина її експорту припадає на Росію, тоді як у галузі енергопостачання Білорусь повністю залежить від Росії. До того ж, більшість із 9,6 млн населення Білорусі розмовляє російською мовою, Білорусь здобула незалежність 1991 року і ще не встигла перевірити національну ідентичність на міцність – усі ці чинники підсилюють вплив Москви. До прикладу, 2009 року російська армія (з участю білоруських військ) провела в Білорусі масштабні стратегічні маневри “Захід”. Вона відпрацьовувала дії у відповідь на можливий напад Заходу, а наприкінці змодельовала ядерну атаку Росії на столицю сусідньої західної держави (тобто члена НАТО).

Утім Білорусь та Росія неодноразово конфліктували між собою. Попри відкритий тиск Путіна, Білорусь не визнала незалежності Південної Осетії та Абхазії (як це зробила Москва після сутички з Грузією 2008 року). Водночас брак демократичного процесу, що його ознакою є сімнадцятилітня диктатура президента Лукашенка, заважає налагодити змістовні взаємини з Заходом. Спроби Польщі, Швеції та Литви встановити цивілізовані відносини між Білоруссю і ЄС не увінчалися успіхом.

Як наслідок, занепад США дасть змогу Росії без жодних ризиків і застосування сили загарбати Білорусь. І за це вона заплатить щонайбільше своєю репутацією відповідального регіонального ватажка. На відміну від Грузії, Білорусь не матиме ані військової підтримки, ані політичних симпатій Заходу. ЄС навряд чи якось відреагує без американської підтримки, а деяким західно-європейським країнам взагалі буде байдуже до становища Білорусі. За таких умов ООН залишатиметься осторонь. Центральноевропейські держави, добре усвідомлюючи загрозу з боку Росії, намагатимуться спільно з НАТО стримати її агресію. Втім у цьому питанні їм бракуватиме єдності, особливо тоді, коли становище Америки погіршиться.

Україна

Якщо Росія безболісно та безперешкодно загарбає Білорусь, майбутнє України як суверенної держави опиниться під загрозою. Відколи Україна здо-

була незалежність 1991 року, її взаємини з Росією напружені, а відносини з Заходом – невизначені. Росія неодноразово намагалася примусити Україну ухвалити вигідні для Росії рішення, використовуючи енергоносії як знаряддя політичного впливу. У 2005, 2007 і 2009 роках Росія або погрожувала припинити постачання нафти й газу до України, або таки припиняла його через проблеми з ціною і боргом України за енергоресурси. Влітку 2010 року український президент Янукович був змушений продовжити для Росії оренду військово-морської бази в Севастополі, в українському чорноморському порту, ще на 25 років в обмін на нижчу ціну російських енергоносіїв для України.

Україна – це велика європейська держава, в якій проживає близько 45 мільйонів людей, яка має потужну промисловість і потенційно продуктивне сільське господарство. Союз із нею збагатив би Росію і став величезним кроком до відновлення колишніх меж імперії, за чим тужать деякі державні діячі. Тому цілком імовірно, що Кремль і далі змушуватиме Україну вступити до “спільного економічного простору” з Росією, тоді як російські компанії поглинати-муть українські підприємства, відбираючи в Україні безпосередній контроль над основними промисловими об’єктами. Водночас Росія намагатиметься таємно проникнути до українських спецслужб і військового командування, щоб Україна не змогла захистити свого суверенітету, якщо виникне така потреба.

Якщо Америка занепаде, то російські лідери, врешті-решт, наважаться на відкрите об’єднання, адже Європа змовчить на загарбання Білорусі, а Грузію вдасться залякати силою. Проте ця справа надзвичайно складна: доведеться застосувати силу та влаштувати економічну кризу в Україні, щоб українці спокійніше сприйняли офіційний союз із економічно стабільнішою Росією. Росія також ризикує спричинити запізнілі національно-визвольні повстання, зокрема на теренах україномовної західної та центральної України. Дедалі більше молодих українсько- та російськомовних людей цілковито підтримують суверенну Україну та вважають українську державність частиною її ідентичності. Отож, шанси, що Київ добровільно здасться Москві, зменшуються з плином часу, проте тиск нетерплячої Росії та байдужість Заходу можуть спровокувати конфлікт на самісінькому краю Європейського Союзу.

Афганістан

Афганістан – це країна в руїнах: Радянський Союз дев’ять років провадив там неймовірно жорстоку війну; Захід не звертав уваги на Афганістан ще десять років після того, як радянські війська покинули його землі; середньовічні талібанські командувачі, що захопили владу за підтримки Пакистану, погано

керували країною, а США за часів президенства Буша сім років проводили мляві військові операції та надавали нерегулярну економічну допомогу.

Афганістан має невеликий обсяг виробництва поза нелегальною торгівлею наркотиками, 40 % безробіття і 219 місце у світі за рівнем ВВП на душу населення. Лише 15–20 % афганців мають удома електрику.

Якщо війська США швидко покинуть країну, втомившись від бойових дій, або якщо Сполучені Штати почнуть занепадати, то Афганістанові загрожує внутрішній поділ, а сусідні держави зітнуться за вплив на цю державу. Через брак дієвого та стабільного уряду в Кабулі влада перейде до рук непримирених командирів. Пакистан та Індія – а, можливо, й Іран – запекло та відкрито змагатимуться за вплив на Афганістан. Цілком ймовірно, що назріє війна між Індією та Пакистаном.

Іран спробує скористатися з суперництва між Пакистаном та Індією заради власної вигоди. Індія та Іран бояться, що більший вплив Пакистану на Афганістан серйозно порушить регіональну рівновагу влади. Крім того, Індія остерігається, що Пакистан буде налаштований агресивніше. З огляду на те, що в Афганістані живе чимало таджиків, узбеків, киргизів і туркменів, сусідні центральноазійські держави також можуть втрутитися у боротьбу за владу в регіоні. Що більше країн змагатиметься за Афганістан, то більша ймовірність грандіозного регіонального конфлікту.

Навіть якщо Афганістан матиме сильний уряд і щось на кшталт централізованого контролю, коли американські війська покинуть країну, без підтримки США він не зможе залучити іноземних держав, щоб гарантувати стабільність у регіоні, і етнічні та релігійні пристрасті спалахнуть знову. Талібан знову стане руйнівною силою в країні – завдяки пакистанському Талібану – і/або Афганістан повернеться до племінної воєнної диктатури. У такому разі Афганістан стане важливим гравцем на світовому ринку наркоторгівлі, а також притулком для міжнародних терористів.

Пакистан

Хоча Пакистан озброєний новітньою ядерною зброєю, а його цілісність гарантує сучасна професійна армія, більшість жителів країни – окрім політично активного середнього класу та мешканців густонаселених міст – відсталі, живуть у селах й ототожнюють себе з окремою місцевістю чи племенем. Їх усіх об’єднує мусульманська віра, що підштовхнула до створення власної держави, коли Британія покинула Індію. Конфлікти з Індією визначили національ-

ну ідентичність Пакистану, а насильницький поділ Кашміру викликав в обох країн глибоку неприязнь одне до одного.

Найдошкульніше місце Пакистану – його політична нестабільність. Якщо Сполучені Штати ослабнуть, то вони більше не зможуть підтримувати Пакистан. Тоді Пакистан перетвориться на країну під проводом військовиків, чи на радикальну ісламську державу, чи на державу під владою і військовиків, й ісламу, або на “державу” без централізованого уряду. За найгіршим сценарієм, Пакистан стане ядерною воєнною диктатурою або ж войовничою ісламською та антизахідною державою на кшталт Ірану. Така країна негативно вплине на Центральну Азію і зашкодить стабільності в регіоні, що спричинить занепокоєння Росії та Китаю.

Через занепад Америки Китай турбуватиметься про безпеку в Південній Азії, а Індія намагатиметься підпорядкувати собі Пакистан. Китай, найімовірніше, скористається сутичками між Пакистаном та Індією і ще більше порушить стабільність у регіоні. Врешті-решт, на регіон чекає нетривалий мир або потужний конфлікт – залежно від того, наскільки Індії та Китаю вдасться стримати свої націоналістичні прагнення скористатися з нестабільності Пакистану, щоб здобути верховенство в регіоні.

Ізраїль та великий Близький Схід

Окрім того, що деякі держави опиняться під безпосередньою загрозою, занепад Америки спричинить “тектонічні” зсуви, що порушать стабільність на всьому Близькому Сході. Деякою мірою всі держави регіону незахищені від внутрішнього тиску, соціальних заворушень і релігійного фундаменталізму, як було на початку 2011 року. Якщо Америка занепаде тоді, коли ізраїльсько-палестинський конфлікт ще не розв’яжуть, нездатність обох країн досягти взаємоприйнятного рішення розбурхає політичну атмосферу в регіоні. Регіональна ворожість до Ізраїлю зросте.

Цілком можливо, що слабкість Америки спонукатиме могутніші держави регіону, зокрема Іран чи Ізраїль, завдати випереджального удару, коли виникне небезпека. В таких умовах навіть обережні махінації заради тактичної переваги спричинять вибухи насильства – скажімо, проти Ізраїлю з боку Хамасу чи Хезболли за підтримки Ірану – що згодом переростуть у масштабні кровопролитні військові сутички та нові інтифади*. Слабкі утворення, як-от Ліван

* Інтифада (від араб. “визволення”) – збройна боротьба палестинських арабів проти Ізраїлю на окупованих ним землях Західного берега ріки Йордан і Сектора Гази. (Прим. перекладача).

і Палестина, зазнають особливо важких втрат серед цивільного населення. Найгірше, що ці конфлікти матимуть жакливі наслідки, якщо Іран та Ізраїль завдаватимуть удари та контрудари.

Такий розвиток подій втягне Сполучені Штати у пряме зіткнення з Іраном. США, втомлені війнами в Іраку та Афганістані (а до того часу, можливо, і в Пакистані), навряд чи захочуть застосувати традиційну зброю. Вони розраховуватимуть, що їхня перевага в повітрі завдасть Іранові нищівного стратегічного удару, зокрема його ядерним об’єктам. Через чималі людські жертви, іранські націоналісти надовго зачислять Америку до своїх ворогів, а ісламський фундаменталізм об’єднається з іранським націоналізмом. Ісламський радикалізм і екстремізм спалахнуть на всьому Близькому Сході, зашкодивши світовій економіці. В таких умовах Росія одержить економічну вигоду від зростання цін на енергоносії і політичну – від того, що мусульмани зосередять увагу на Сполучених Штатах, забувши про свої образи на Росію. Туреччина відкрито поділятиме ісламське почуття жертвовності, а Китай отримає більшу свободу дій у власних інтересах у регіоні.

У таких геополітичних умовах Ізраїль опиниться у небезпеці, попри твердження, що ворожість між Америкою та ісламським світом піде на користь його безпеці. Військовий потенціал і національна воля дають Ізраїлеві змогу подолати безпосередні загрози та придушити повстання палестинців. Але Ізраїль більше не зможе розраховувати на тривалу і щедру підтримку Америки. Сполучені Штати насамперед вважали своїм моральним обов’язком захищати Ізраїль, а не будувати свої стратегічні плани. Що більше США занепадатимуть, то більше вони відходитимуть від справ регіону, попри громадську підтримку Ізраїлю, тоді як більшість країн звинувачуватиме Америку в регіональних заворушеннях. Коли арабські спільноти стануть політично активними та схильними до тривалих сутичок (“народної війни”), Ізраїль, який вважатимуть – як застеріг віце-прем’єр-міністр Ехуд Барак 2010 року – державою “апартеїду”, матиме сумнівні перспективи.

Держави Перської затоки, що користали з підтримки США, стануть беззахиснішими. Коли могутність Америки у цьому регіоні ослабне, а Іран нарощуватиме ядерні потужності та дедалі більше впливатиме на Ірак – який до вторгнення США 2003 року стримував експансію Ірану – Саудівська Аравія, Кувейт, Бахрейн, Катар, Оман і ОАЕ стануть невпевненими та незахищеними. Вони шукатимуть тих союзників, що гарантуватимуть їм кращу безпеку. Китай буде вагомим й економічно зацікавленим кандидатом, що суттєво змінить розподіл геополітичних сил на Близькому Сході.

Якихось 35 років тому Сполучені Штати користали з тісних взаємин із чотирма найсильнішими країнами на Близькому Сході: Іраном, Саудівською

Аравією, Єгиптом і Туреччиною. Таким чином Америка забезпечувала свої інтереси в регіоні. Сьогодні вплив США на ці чотири держави значно зменшився. Америка та Іран ворогують між собою; Саудівська Аравія критикує регіональну політику Америки; Туреччина розчарована тим, що Америка не розуміє її регіональних домагань; а Єгипет скептично ставиться до стосунків з Ізраїлем, що суперечить пріоритетам США. Одним словом, становище Сполучених Штатів на Близькому Сході явно гіршає, а занепад Америки призведе до повної втрати позицій.

Якщо Америка стане безсилою на світовій арені або криза паралізує її життєздатність, то це заторкне слабші країни, але майже не вплине на міжнародну терористичну діяльність. Більшість терористичних актів відбуваються – і відбувалися – вдома, а не за кордоном. Чи то в Італії, де 1978 року за один-єдиний рік відбулося близько 2 000 терористичних актів, чи в сучасному Пакистані, де від терактів щорічно гинуть сотні людей, а вбивства урядовців є звичною справою – джерела та цілі внутрішнього тероризму впливають з внутрішньої ситуації в країні. Так триває вже понад століття, відтоді як політичний тероризм переріс у значне явище в Росії та Франції наприкінці XIX століття. Отож, різкий занепад могутності Америки не вплине на масштаб терористичних актів, скажімо, в Індії, адже вони не пов'язані зі становищем США у світі. Оскільки причиною внутрішнього тероризму є гострі місцеві та регіональні політичні сутички, цей вид тероризму можна подолати, лише змінивши місцеві умови.

Сполучені Штати стали мішенню глобального тероризму лише за останні 15 років. Це трапилося тому, що в низці мусульманських країн внаслідок політичного пробудження спалахнув народний гнів. США стали мішенню тероризму, тому що ісламські релігійні екстремісти скерували свою глибоку ненависть на них як на ворога ісламу та неоколоніального “великого Сатану”. Осама бен Ладен назвав Америку втіленням Сатани, коли пояснював свою фетву* 2001 року, що призвела до терористичних атак на Сполучені Штати 11 вересня. Аль-Каїда пояснила, що вибрала Америку як мішень для нападів, бо військові формування США в Саудівській Аравії нібито плюндрують священні місця ісламу, і, до того ж, Америка підтримує Ізраїль. Брюс Рідель, старший співробітник Центру Сабан Інституту Брукінгса у Вашингтоні, зауважив, що у двадцяти з двадцяти чотирьох промов перед і після 11 вересня, Осама бен Ладен виправдовує напади на США тим, що вони підтримують Ізраїль.

До міжнародних терористичних актів екстремістських мусульманських фанатиків спонукало маніхейське судження про Сполучені Штати. Відповідно за-

* Фетва – постанова мусульманської духовної влади; рішення з конкретного питання, яке ухвалює авторитетний священнослужитель і яке засноване на принципах ісламу. (Прим. перекладача).

непад Америки не переконає ці групи в протилежному і не додасть їм сил, бо їхній ідеї бракує виразно політичного забарвлення, що його мають інші внутрішні групи, як-от Хамас чи Хезболла. Тому навряд чи такий фундаменталістський тероризм здатний змінити ісламський світ. І навіть якщо так трапиться, то це призведе, радше, до міжусобних війн, ніж до спільних дій проти інших держав. Зауважмо, що від часів Бакуніна* до бен Ладена тероризм ніде не досягнув своєї політичної мети і не посів місце держави як головного актора на світовій арені. Тероризм посилює міжнародний безлад, але не визначає його суті.

Отже, на основі цих міркувань ми можемо зробити такі висновки:

По-перше, сучасна міжнародна система більше не зможе запобігати конфліктам, якщо Америка не захоче чи не зможе захистити держави, які вона колись підтримувала через національні інтереси і/чи з доктринальних міркувань. Коли увесь світ усвідомить суть нових реалій, спалахнуть регіональні сутички, де сильніші держави самовільно триматимуться супроти слабших країн. Мир опиниться під загрозою, якщо регіональні лідери вирішать звести геополітичні чи етнічні рахунки зі своїми слабшими сусідами. Якщо могутність Америки ослабне, з'явиться вільний простір для утвердження сили, що не надто дорого коштуватиме ініціатору цих дій.

По-друге, кілька наведених сценаріїв залишилися у спадок після холодної війни. Вони свідчать про те, що США втратили можливість створити мирну зону безпеки поблизу Росії, щоб налагодити тіснішу співпрацю з Росією у царині безпеки. Коли НАТО розширювалося, можна було б підписати спільний договір між НАТО і Росією. Це посприяло б примиренню між Заходом і Сходом і підтримало б демократію в Росії, що тільки почала формуватись.⁵

Можливо, Захід відкинув би цей задум, але ж його ніколи не висловили вголос. Натомість після 2001 року Сполучені Штати заволоділи ідеєю “війни з тероризмом”. Вони шукали підтримки для своїх військових кампаній в Іраку та Афганістані, щоб зруйнувати масштабні геостратегічні задуми. Тим часом Росія докладала зусиль, щоб встановити репресивний авторитаризм і відновити свій вплив на теренах колишнього радянського блоку.

По-третє, в постамериканському світі Східна Азія та Південна Азія будуть найбеззахиснішими перед міжнародними конфліктами. Якщо Китай та Індія здобудуть статус регіональних лідерів, то може змиститися розподіл влади в

* Михайло Бакунін народився в Росії 1814 року. Провідний діяч анархізму XIX століття та завзятий російський захисник тероризму. Незгода Бакуніна з Карлом Марксом спричинила розкол між анархічним і марксистським крилом революційного соціалістичного руху.

регіоні, тоді як їхнє очевидне суперництво робить ситуацію непевною. Якщо становище Америки похитнеться, слабші країни муситимуть робити геополітичний вибір в умовах дедалі більшої нестабільності, навіть якщо Китай та Індія уникнуть сутички. Водночас від Китаю вимагають протидіяти впливу США в Азії, а Східна та Південно-Східна Азія стурбована експансіоністськими прагненнями Китаю. Відкрите ядерне озброєння Північної Кореї ще більше підсилює непевність, адже воно відбувається за незрозумілих і загрозливо непередбачуваних внутрішніх політичних обставин. Через занепад Америки зникнуть зовнішні обмеження, на які мусили зважати держави, що міркували над одностороннім застосуванням сили. Одним словом, занепад США зробить регіональні конфлікти частішими, потужнішими та напруженішими.

3. Кінець добросусідства

Сполучені Штати межують тільки з двома державами: Мексикою і Канадою. Обидві є добрими сусідами, але якщо становище США погіршиться, політично та економічно нестабільна Мексика становитиме значно більшу загрозу. До прикладу, кордон між Сполученими Штатами й Канадою величезний, але спокійний, тоді як набагато менший кордон між США та Мексикою – це осередок насильства, етнічної напруги, торгівлі наркотиками та зброєю, нелегальної міграції та політичної демонізації. І хоча економіка і Мексики, і Канади залежить від Сполучених Штатів, а ВВП обох країн майже однаковий, близько 15 % працездатного населення Мексики працюють в Америці, а кількість мешканців, що живуть за межею бідності, удвічі більша, ніж у Канаді. Внутрішня політична ситуація в Мексиці у край нестабільна, а взаємини зі Сполученими Штатами завжди були напруженими. Тому занепад США негативно вплине на Канаду, натомість Мексика зануриться у безладну внутрішню кризу, що матиме неприємні наслідки для американсько-мексиканських взаємин.

За останнє десятиліття США та Мексиці вдалося налагодити приязні стосунки. Але взаємини між двома державами стали складнішими та чутливішими до змін на світовій арені, позаяк економіки цих країн взаємозалежні. До слова, мексиканці тривалий час масово мігрують до Сполучених Штатів, а транскордонна торгівля наркотиками загрожує безпеці обох держав. Американці сприймають відносну стабільність Мексики як належне, вважаючи, що ця країна не загрожує стратегічній позиції Америки і безпеці Західної півкулі. Тому суттєве погіршення взаємин між США та Мексикою стане болісним ударом для американців, які здебільшого не знають, що стосунки з Мексикою не завжди були спокійними.

Мексикансько-американські взаємини були сповненими водночас і суперечок, і плідної співпраці. Конфлікти часто виникали тоді, коли Мексику охоплювали внутрішні заворушення і політичний безлад, а США, з одного боку, боялися, щоб це явище не поширилося на їхні території, а з іншого – користали з такої можливості, щоб загарбати землі слабшого сусіда. Ось кілька яскравих прикладів: Сполучені Штати непослідовно застосовували доктрину Монро у власних інтересах, вели загарбницькі війни, захопивши 1848 року Техас, Каліфорнію та американський південний захід – на той час понад 50 % всієї території Мексики, а під час Мексиканської революції президент Вілсон окупував Веракрус. Водночас співпраця між двома країнами (а також із Канадою) увінчалася створенням Північноамериканської зони вільної торгівлі (NAFTA, North American Free Trade Agreement) – єдиної найбільшої економічної зони у світі.

Два століття то гірших, то ліпших відносин між Мексикою та США нагадують про те, наскільки складно керувати такими асиметричними відносинами. Побоювання обох сторін, політична нестабільність у Мексиці та регулярний тиск з боку США перешкоджали успішним відносинам. Географічна близькість цих країн ще більше ускладнювала становище, адже їхній успіх залежав від економічної та безпекової співпраці, тоді як політична нестабільність і занепокоєння в царині культури гальмували розвиток партнерських відносин між сусідами. Великі компроміси чергувалися з крайньою напругою, тому підтримка плідного мексикансько-американського партнерства стала викликом для лідерів обох держав.

Сполучені Штати і Мексика співпрацюють у галузі культури, а між громадянами обох країн налагоджені особисті зв'язки. До того ж, обидві держави турбуються про економічний розвиток і власну безпеку, тому регіональне партнерство вигідне для обох сторін. Економічна стійкість та політична стабільність Америки пом'якшили чимало викликів, що їх причиною стали життєво важливі проблеми – економічна залежність, імміграція і торгівля наркотиками. Втім із занепадом США погіршиться добробут населення, постраждає американська економічна та політична системи. Знесилені Сполучені Штати охоплять націоналістичні почуття, вони захищатимуть національну ідентичність, дбатимуть про безпеку своїх громадян і неохоче жертвуватимуть власними ресурсами заради розвитку інших. Отож, громадськість вже так палко не підтримуватиме стабільної співпраці з Мексикою.

За таких умов Сполучені Штати впроваджуватимуть протекціоністську політику, як європейські держави після Першої світової війни. Навряд чи у США з'являться організації (на зразок Північноамериканського банку розвитку), що підтримуватимуть економічний розвиток регіону – зокрема Мексики – на

основі спільних фінансованих проєктів. Найімовірніше, що Америка запровадить субсидії, щоб підтримати потужних національних виробників і сповільнити темп мексиканського експорту. Статус світового лідера часто допомагав захистити торговельну політику США від наслідків протекціоністських внутрішніх інтересів.

Наслідки цих дій завдадуть важкого удару економіці Мексики, а суспільний та політичний відгомін загострить дві найважливіші проблеми у мексикансько-американських взаєминах: імміграцію і торгівлю наркотиками. Ці питання є об'єктом напруженої, часом незадовільної співпраці між Америкою та Мексикою. Сполучені Штати справедливо поводяться з мексиканськими іммігрантами і прагнуть допомогти Мексиці подолати торгівлю наркотиками, що стало запорукою плідного партнерства. Проте занепад США обіцяє невтішні внутрішні та регіональні перспективи, тому ця країна, найімовірніше, напосаде на мексиканську імміграцію і скептично ставитиметься до бажання Мексики побороти свої наркокартелі. Сполучені Штати вживатимуть примусових заходів (до прикладу, заборонятимуть в'їзд іммігрантів або депортуватимуть їх, підсилять або розгорнуть війська біля кордону). Отже, вони відцуруються політики добросусідства та спровокують геополітичне протистояння.

Мексиканська імміграція, зокрема нелегальна, є головною відмінністю між економічним і політичним становищем Мексики та Сполучених Штатів. Зокрема це і спричинило масову імміграцію мексиканців до США. В Америці 2009 року налічувалось близько 11,5 млн мексиканських іммігрантів.⁶ За останніми підрахунками, у Сполучених Штатах проживає 6,6 млн нелегальних іммігрантів з Мексики.⁷ Загалом в Америці живе 31 млн мексиканців за етнічним походженням, або ж 10 % загальної кількості населення США. Більшість з них підтримують тісний зв'язок зі своїми родинами в Мексиці. Цілком зрозуміло, що громадяни Мексики та мексиканський уряд стурбовані становищем іммігрантів у Сполучених Штатах. До прикладу, 2010 року штат Арізона ухвалив суворий імміграційний закон, який посилив переслідування та депортацію нелегальних іммігрантів, що спричинило обурення в Мексиці. Хоча президент Обама розкритикував цей закон, ставлення мексиканців до американців погіршилось. Згідно з опитуванням, що його 2010 року провів американський інститут дослідження громадської думки Pew Research Center у рамках проєкту "Pew Global Attitudes Survey", після того, як закон в штаті Арізона набув чинності, 44 % опитаних мексиканців приязно ставилися до Сполучених Штатів, тоді як до цього їх було 62 %.

Якщо США вживатимуть суворих заходів до мексиканських іммігрантів, обурення Мексики зросте, а це зашкодить партнерству між двома державами. Після 11 вересня безпека кордонів стала невід'ємною частиною внутрішньої

безпеки; багатьом навіть ввижалося, як ісламський терорист перетинає кордон з Мексикою. Тому громадськість стала вимагати, щоб кордон закрили. Рішення Сполучених Штатів спорудити стіну/паркан, щоб відмежуватися від Мексики і зробити кордон безпечнішим, збурило антиамериканські настрої. У пам'яті зринають неприємні образи "розмежувального бар'єру", що його Ізраїль збудував на Західному березі ріки Йордан, чи Берлінського муру. Якщо міжнародне становище США погіршиться, то ця держава ще сильніше непокоїтиметься через незахищений кордон з Мексикою та потік іммігрантів. Це змусить її продовжувати політику в тому ж дусі, втім відносини між двома сусідами охолонуть.

Дедалі сильніше протистояння завадить державам спільно боротися з загальною проблемою – наркоторгівлею. Коли США впоралися з торгівлею наркотиками в Колумбії, Мексика посіла місце цієї південноамериканської країни; 90 % кокаїну, що потрапляє до Сполучених Штатів, йде через Мексику. Через це у Мексиці зріс рівень насильства, наприклад, у місті Сьюдад-Хуарес, а його хвиля докотилася і до Сполучених Штатів. Попри те, що США та Мексика докладають щонайбільших зусиль для боротьби з транскордонною наркоторгівлею, цю проблему нелегко подолати. Хвиля насильства зросла, а корупція нікуди не зникла. За підрахунками, з 2006 року близько 5 000 мексиканців загинули в кримінальних сутичках, пов'язаних з наркотиками, з них 2009 року – 535 мексиканських поліцейських.⁸ Одним словом, криміногенна ситуація чинить надмірний тиск на місцеву та національну владу Мексики та правоохоронні органи Сполучених Штатів.

Побороти пандемію наркоманії стане ще важче, якщо Сполучені Штати занепадуть, їхні фінансові та військові можливості зменшаться, а дії стануть односторонніми. Якщо через економічний протекціонізм і сувору імміграційну політику посиляться антиамериканські настрої і міцному партнерству між північчю та півднем настане кінець, переорієнтація мексиканського уряду від повноцінної співпраці зі Сполученими Штатами зведе нанівець усі намагання Америки подолати наркоторгівлю. Без підтримки США мексиканський уряд не зможе знищити наркокартелі, а політичне середовище Мексики зазнає політичного тиску з вимогою примиритися з наркобаронами на шкоду американській безпеці. Корупція у Мексиці повернеться щонайменше до того рівня, який був перед тим, як 2000 року влада перейшла від Інституційно-революційної партії до відкритої, багатопартійної демократії. Відновлення такого становища посилить антимексиканські настрої у Сполучених Штатах.

Погіршення партнерства між США та Мексикою призведе до перегрупування сил у регіоні чи навіть на світовій арені. Через занепад демократичних цінностей, економічної могутності та політичної стабільності, а також загрозу

поширення діяльності наркокартелів, Мексика не зможе стати регіональним лідером з ініціативним і практичним планом дій. Врешті-решт, занепад Сполучених Штатів призведе ось до чого: слабша, нестабільна, економічно нестійка, налаштована проти Америки Мексика, що не буде здатна змагатися з Бразилією за спільне регіональне лідерство чи підтримувати стабільність у Центральній Америці.

У таких умовах Китай відіграватиме важливішу роль у постамериканській регіональній політиці Західної півкулі. У рамках новочасної боротьби за світовий вплив Китай здійснив величезні інвестиції в Африку та Латинську Америку. До прикладу, Бразилія і Китай вже давно намагаються налагодити стратегічне партнерство в царині енергетики і технологій.

Це не значить, що Китай прагнучиме до верховенства в цьому регіоні, але якщо він підтримуватиме економічний розвиток налаштованих проти Америки країн, він скористає зі слабшого впливу США на регіон.

Врешті-решт, якщо взаємини між Сполученими Штатами та Мексикою погіршаться, з'явиться доволі загрозливе явище: історично справедливі територіальні претензії – важливе питання у націоналістичній політиці Мексики, що його спричинять конфлікти довкола кордону. Політичне та економічне становище змусило мексиканців забути про території, загарбані США, заради вигідних взаємин з наймогутнішою державою у Західній півкулі та (згодом) єдиною світовою наддержавою. Але у світі, в якому Мексика більше не покладатиметься на слабкі Сполучені Штати, конфлікти, пов'язані з транскордонною нафтороторгівлею, можуть легко перерости у воєнні сутички. Можна навіть уявити транскордонні облави під гаслом “повернення” історичних мексиканських земель. Історія пам'ятає випадки, коли розбій перетворився на патріотичну справу. Ще одним зручним приводом стане твердження, що антиіммігрантські настрої у Сполучених Штатах рівносильні дискримінації, а отже, вимагають відплати. Згодом виникне дискусія про територіальне самовизначення, позаяк на колишніх мексиканських землях проживає чимало мексиканців.

Ці міркування схожі на наукову фантастику, непов'язану з сьогоденням, але геополітична ситуація різко зміниться, якщо США занепадуть. Це стосується і колись ворожих, але наразі дружніх стосунків між Сполученими Штатами і Мексикою. А якщо так трапиться, то одна з основних переваг США – безпечне геополітичне положення, без конфліктів із сусідами – залишиться у минулому.

4. Загальне надбання людства, що належить не всім

Загальне надбання людства – частини світу, що належать усім державам – можна поділити на два види: стратегічне та пов'язане з довкіллям. До стратегічного надбання належать море, повітря, космос і віртуальний простір, а також ядерний простір, адже він стосується контролю над розповсюдженням ядерної зброї у світі. Надбання, пов'язане з довкіллям, охоплює геополітичні наслідки керування водними ресурсами, Арктикою та зміною клімату. Завдяки тому, що США майже здобули світове верховенство, вони донедавна мали змогу встановити в цих галузях так званий “новий світовий лад”. Але попри те, що завдяки лідерству Америка змогла реформувати й зберегти загальне надбання людства, вона не завжди і не в усьому була першою. Як і будь-яка інша могутня держава, Америка намагалася збудувати світ, що передовсім сприяв би її власному розвитку, хоча впродовж XX століття Сполучені Штати часом мали більш ідеалістичні прагнення, ніж колишні чільні держави.

Нові світові держави – Китай, Індія, Бразилія та Росія – відіграють істотну роль у світовому керуванні. Згода між США та Європою чи США і Росією не може диктувати правила у сфері загального надбання людства. Поява – хай і повільна – цих нових гравців вимагає, щоб загальне надбання захищала й реформувала більша група порозуміння. Водночас участь та співкерівництво Америки вкрай важливі для подолання нових і старих викликів.

Зміна парадигми світової влади найбільше заторкне стратегічне надбання людства, адже нові світові держави, як-от Китай та Індія, стають активнішими й дедалі потужнішими, а Сполучені Штати можуть втратити панівне становище. Саме США мають верховенство над морем, повітрям, космосом і віртуальним простором, що входять до національних інтересів усіх країн. Але могутність та національні прагнення провідних держав зростають, а світова влада розосереджується, тому невдовзі країни змагатимуться за панування над стратегічним надбанням.

Контроль над стратегічним надбанням дає матеріальна перевага, тому коли інші держави посилять свої військові потужності, вони неодмінно кинуть виклик всюдисущій позиції Сполучених Штатів, сподіваючись, що зможуть замінити цю країну у ролі регіонального верховоды. Це змагання може легко призвести до прорахунку, невмілого керування чи міжетнічних та міждержавних суперечок у царині стратегічного надбання людства. До прикладу, Китай вважає прилеглі води продовженням своєї території. Він також переконаний, що йому належать більшість спірних островів. Тому Китай нарощує військово-морські потужності, щоб заборонити Америці доступ до Південно- та Східно-

Китайського морів, аби відстояти свої претензії та зміцнити становище в регіоні. До того ж незгода Китаю щодо меж територіальних вод і володіння островами Сенкаку і Спратлі та Парасельськими островами нещодавно переросла в міжнародну суперечку. Росія також вирішила надати пріоритет військово-морському флоту і значно збільшила витрати на тихоокеанський флот. А Індія далі нарощує військово-морські потужності в Індійському океані.

У царині стратегічного надбання людства запанує стабільність, якщо буде досягнуто міжнародної згоди на рівноправний і мирний розподіл обов'язків, поки США не втратили сил. Скажімо, мирна морська система є запорукою успіху глобальної економіки, а всі держави зацікавлені в тому, щоб повітряним та морським простором керували відповідально, адже від цього залежить міжнародна торгівля. Отож, справедлива система розподілу керівних обов'язків може з'явитися навіть якщо регіональні сили будуть розгорнені так, як тепер. Але від самого початку, коли ця система щойно з'явиться, одна держава може недобре розрахувати свої сили супроти сусіда або прагнутиме скористатися системою заради власних інтересів на шкоду спільноті. Це спровокує значні конфлікти з огляду на те, що держави прагнуть здобути доступ до енергоносіїв під поверхнею спірних територіальних вод.

Занепад Америки матиме загрозливі наслідки для стратегічного надбання, адже наразі світ, по суті, розраховує, що Сполучені Штати врегулюють і стримають морські конфлікти. Погіршення становища США навряд чи зашкодить їхнім військово-морським потужностям, адже вони гарантують ключові інтереси країни. Але знесилена Америка не зможе чи просто не захоче залагодити морські суперечки у Тихому та Індійському океанах – двох найтривожніших районах.

Зі зростанням потужностей нових світових держав спостерігається дедалі активніша діяльність і у відкритому космосі, де верховенство наразі утримують Сполучені Штати. У цій галузі є дві нагальні проблеми – згромадження космічного сміття і космічної зброї. З розвитком космічної діяльності труднощів побільшає. Коли Китай успішно запустив протисупутникову ракету 2007 року і знищив одного зі своїх супутників, він додав небачену досі кількість небезпечного сміття на низьку навколоземну орбіту. Багато хто став побоюватися, що Китай використовуватиме відкритий космос у воєнних цілях.

Сполучені Штати мають найсучаснішу систему відстеження об'єктів на орбіті, а отже, можуть захистити своє майно, проте правила діяльності в космосі потрібно оновити, врахувавши ситуацію у світі після холодної війни, щоб забезпечити лад у космосі та заборонити такі дії, які Китай вчинив 2007 року. Але якщо занепад змусить Сполучені Штати скоротити космічні потужності, або дасть змогу новим світовим державам, як-от Китаю чи Індії, вважати

космос підходящим місцем для випробування технологічних розробок, проголошення свого впливу чи початку нових стратегічних перегонів, “останній кордон” стане загрозливо нестабільним.

Інтернет став тим, чим колись був відкритий космос: безмежний простір для торгівлі, спілкування, дослідження та проектування сили. Військово-службовці, компанії та державні чиновники користуються безкоштовним і безпечним віртуальним простором, щоб успішно виконувати свої обов'язки. Але гарантувати вільний інтернет і, водночас, безпеку інформації – серйозне завдання з огляду на те, що інтернет-простір не має осередку керування і стрімко розвивається. У віртуальному просторі, як і в океанських водах, Америка забезпечувала справедливе регулювання і свободу інтернету, адже наразі Сполучені Штати контролюють доступ до віртуального простору та наглядають за ним за допомогою приватної неприбуткової організації під назвою Інтернет-корпорація з присвоєння імен та номерів (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, ICANN), що розміщена в Каліфорнії. Керувати цим стратегічним надбанням стає ще важче, адже інші країни обурюються, що Америка одноосібно керує інтернетом, а також через прикру можливість кібер-шпиунства та серйозну загрозу кібер-війни.

Попри те, що ця система забезпечує роботу інтернету, вона не забороняє окремим державам, як-от Китаєві чи Ірану, обмежувати своїм громадянам доступ до інтернету, хоча Сполучені Штати відкрито засуджують такі дії. Отож, коли Америка ослабне, нові світові держави, зокрема ті з них, що не підтримують демократії чи особистих політичних прав, користатимуться з браку політичних обмежень і намагатимуться змінити робочі характеристики інтернету, щоб обмежити його можливості навіть поза національними кордонами.

Запорукою стабільності міжнародної системи є контроль над розповсюдженням ядерної зброї у світі. Вже кілька років Сполучені Штати палко закликають світову громадськість зменшити кількість ядерної зброї. До того ж, США надають гарантії безпеки певним без'ядерним державам, що остерігаються ядерно озброєних сусідів, прикриваючи їх своєю ядерною парасолькою*. Оскільки Сполучені Штати – найбільша та найрозвиненіша ядерна держава, а їхнє глобальне становище залежить від надійності ядерної парасольки, уся відповідальність за нерозповсюдження ядерної зброї лежить на Америці. Увесь світ сподівається, що Сполучені Штати візьмуть цю справу до своїх рук.

* Ядерна парасолька США – спільна оборона із можливим використанням ядерної зброї, закріплена у статті 5 Статуту Організації Північноатлантичного Договору (НАТО). (Прим. перекладача).

Гонитва ядерних озброєнь в Ірані в умовах можливого занепаду Америки дає уявлення про загрози подальшого розповсюдження ядерної зброї у ХХІ столітті: поступовий кінець режиму нерозповсюдження, розширення ядерних парасольок Росії, Китаю та Індії, посилення регіональних гонитв ядерних озброєнь і зростання ризику, що терористичні організації викрадуть ядерний матеріал.

Занепад США завдасть найбільшої шкоди в царині ядерної зброї, якщо світ зневіриться в американській ядерній парасольці. Південна Корея, Тайвань, Японія, Туреччина та навіть Ізраїль розраховують, що Сполучені Штати залякають їхніх противників ядерною зброєю. Якщо ці країни побачать, що Сполучені Штати поволі покидають певні регіони і змушені будуть взяти назад свої гарантії, або якщо вони зневіряться у постійних гарантіях США через фінансові, політичні, військові та дипломатичні наслідки занепаду Америки, їм потрібно буде шукати безпеки десь в іншому місці. А “десь в іншому місці” безпеку можуть гарантувати або власна ядерна зброя, або ядерне стримування з боку іншої держави, найімовірніше, Росії, Китаю чи Індії.

Країни, що почуваються в небезпеці через наміри ядерних держав, появу нових ядерних держав, і ненадійність могутності Америки, нарощуватимуть власні ядерні потужності. Для втаємничених ядерних держав, як-от Німеччини та Японії, шлях до ядерної зброї легкий та короткий, адже вони мають розвинену ядерну промисловість для мирних цілей, досягли фінансового злету і майстерно користаються із сучасних технологій. До того ж, існування ядерної зброї в Північній Кореї та потенційні можливості ядерного Ірану спонукатимуть американських союзників у Перській затоці та Східній Азії створити свої засоби ядерного стримування. З огляду на те, що Північна Корея поводить себе дедалі агресивніше та суперечливіше, шестисторонні переговори провалилися, а в лідерство Ірану, що схоже на манію величності, мало хто вірить, гарантії дедалі слабшої ядерної парасольки США не зможуть стримати регіональної гонитви ядерних озброєнь серед менших держав.

Хоча ядерна політика Китаю та Індії наразі виглядає стриманою, і вони не застосовують ядерної зброї першими, непевна ситуація у світі, де кількість ядерної зброї зростає, змусить обидві країни переоцінити та розширити свою ядерну політику. Звісно, що ці держави, а також Росія, можуть навіть запропонувати ядерні гарантії відповідним залежним державам. А це означатиме, що ці три честолюбні держави відновлять регіональну гонитву ядерних озброєнь, а в Євразії з'являться нові, ворожі сфери впливу через суперництво в царині ядерного стримування.

Отож, занепад Сполучених Штатів спричинить радикальні зміни в ядерній галузі. Найімовірніше, значно розповсюдиться ядерна зброя серед неза-

хищених союзників Америки і/або почнеться гонитва ядерних озброєнь між азійськими державами. Хвиля розповсюдження ядерної зброї зашкодить прозорому керуванню ядерною галуззю та збільшить ймовірність міждержавних чвар, прорахунку, і, врешті-решт, міжнародного ядерного терору.

Упродовж цього століття світ також зіткнеться з низкою новітніх геополітичних викликів, спричинених значними змінами фізичного довкілля. Керування загальним надбанням, пов'язаним з довкіллям, вимагатиме світової згоди та спільних жертв через скорочення запасів прісної води, розроблення арктичного шельфу та глобальне потепління. Лідерство Америки саме собою не зможе забезпечити співпраці з усіх цих питань, проте якщо вплив США ослабне, то в керуванні ресурсами та довкіллям навряд чи пануватиме згода. Якщо Америка покине пост світового поліцейського, нові світові держави матимуть більше можливостей скористати з загального надбання людства заради власної економічної вигоди. Зросте ймовірність конфлікту за ресурси, особливо в Азії.

Такий розвиток подій цілком можливий з огляду на те, що в багатьох країнах запаси води скорочуються. За даними Агентства США з міжнародного розвитку (United States Agency for International Development, USAID), до 2025 року понад 2,8 млрд людей житимуть у регіонах з малим запасом або браком води, оскільки світова потреба у воді подвоюється щодвадцять років⁹. Південній півкулі загрожує нестача води, тоді як міждержавні конфлікти – геополітичні наслідки нестачі води – найімовірніше вибухнуть у Центральній та Південній Азії, на Близькому Сході та в північно-східній Африці, де обмеженими водними ресурсами користується водночас кілька держав і панує політична нестабільність. Політична незахищеність та нестача ресурсів – це загрозове геополітичне поєднання.

Конфлікти за воду вибухнуть, коли економічний злет та щораз більша потреба у воді нових світових держав, як-от Туреччини та Індії, зіткнеться з нестабільністю та браком ресурсів у країнах-суперниках, як, наприклад, в Ірані та Пакистані. Нестача води стане критерієм, що перевірить, наскільки стабільне внутрішнє становище Китаю, адже дедалі більша кількість населення та промисловий комплекс виснажують запас води, придатної для використання. У Південній Азії безкінечна політична напруга між Індією та Пакистаном, перенаселення і внутрішні кризи в Пакистані загрожуватимуть Договору про води Інду, адже басейн річки бере початок у спірній території штату Джамму та Кашмір, де постійно змінюється політичне та військове становище. Тривала суперечка між Індією та Китаєм про статус північно-східної Індії, де протікає велика ріка Брахмапутра, викликає серйозне занепокоєння. Якщо Америка

втрапить верховенство, а регіональне суперництво посилиться, суперечки про природні ресурси, зокрема во́ду, переростуть у потужні конфлікти.

Повільне танення Арктики посилить міжнародне змагання за важливі ресурси. Що доступнішим стає арктичний шельф, то швидше п'ять прибережних держав – Сполучені Штати, Канада, Росія, Данія та Норвегія – претендуватимуть на свою частку залеглих там нафти, газу та металів. Наліт на Арктику спричинить значний зсув у геополітичному розташуванні сил, особливо на користь Росії. У статті “Стратегічна цінність Арктики для Росії” журналіст Володимир Радюхін зазначив, що Росія отримає найбільшу вигоду від освоєння Арктики, і, водночас, стане об’єктом політики стримування чотирьох арктичних держав, усі з яких є членами НАТО. У цій новій чудовій грі все залежатиме від того, хто зробить перший законний крок, оскільки Арктика стосується зовсім мало угод. Перший російський супертанкер проплив від Європи до Азії через Північне море влітку 2010 року.¹⁰

Росія має величезні запаси землі та ресурсів в Арктиці. Її територія у межах Північного полярного кола становить 3,1 млн квадратних кілометрів – завбільшки майже як Індія. Росія видобуває в Арктиці 91 % природного газу. Там міститься 80 % розвіданих запасів природного газу, 90 % прибережних запасів вуглеводнів і значні поклади металів.¹¹ Росія також намагається переконати світову громадськість у тому, що її континентальний шельф продовжується далі до Арктики. Це означає, що Росія могла б вимагати розширення своєї ексклюзивної економічної зони на 150 миль і отримати ще 1,2 млн квадратних кілометрів багатих на ресурси земель. Комісія ООН з питань кордонів континентального шельфу (United Nations Commission on the Limits of the Continental Shelf, CLCS) відхилила першу заявку про розширення зони, але Росія планує подати ще одну заявку 2013 року.

Росія вважає, що Арктика справді є продовженням її північного кордону. У стратегічній доповіді за 2008 рік президент Медведєв заявив, що до 2020 року Арктика стане “головною стратегічною ресурсною базою” Росії.¹²

Попри те, що Європа та Росія провели погоджувальні саміти щодо європейської архітектури безпеки, непевність і недовіра затьмарюють взаємини між Заходом і Росією. Сполучені Штати завжди прагнули заволодіти Арктикою та патрулювали цей регіон після холодної війни. В останній місяць свого другого терміну президент Буш оприлюднив національну постанову з питань безпеки, згідно з якою Америка “мусить забезпечити рух американських військових і цивільних суден та літаків через Арктику”. Через ймовірний занепад США Росія намагатиметься посилити свій вплив на Арктику та Європу за допомогою енергетичної політики; проте багато залежить від політичних настроїв у

Росії після президентських виборів 2012 року. Мирна угода щодо Арктики на кшталт угоди між Норвегією та Росією 2010 року про розмежування морського простору в Баренцовому морі та геополітична стабільність, яку вона забезпечить, піде на користь усім п'ятьом арктичним державам. Але поки Росія вважає контроль над енергоносіями своїм найбільшим пріоритетом, політичні умови можуть швидко змінитися.

Останній елемент загального надбання людства – зміна клімату – може мати найбільший геополітичний вплив. Науковці та політологи прогнозують, що коли за наступне століття середня температура у світі зросте щонайменше на два градуси, наслідки для людства будуть катастрофічними. Рослинні й тваринні види швидко вимруть, великі екосистеми загинуть, міграція людей стане надмірною, а глобальний економічний розвиток припиниться. Географічні зміни, вимушена міграція і глобальний економічний спад разом з постійними викликами перед регіональною безпекою створять неймовірну складну і конфліктну геополітичну дійсність, зокрема в густонаселених і політично нестабільних районах Азії – на північному сході та на півдні. До того ж, будь-які законні заходи для гальмування кліматичних змін вимагатимуть небачених досі самопожертв і міжнародної співпраці. Сполучені Штати вважають зміну клімату серйозною проблемою, але брак довготермінової стратегії та політичних зобов’язань – що став очевидним, коли США відмовилися ратифікувати Кіотський протокол 1997 року, а конгрес удруге провалив законодавство щодо зміни клімату – відраджують інші країни від участі у глобальній угоді.

За рівнем викиду двоокису вуглецю Сполучені Штати посідають друге місце у світі після Китаю. Вони відповідають за 20 % від сукупних світових викидів. США мають найбільші у світі викиди вуглецю і найбільшу потребу в енергії на душу населення. Тому вкрай важливо, щоб Америка залишалася лідером і залучала інші країни до співпраці та призупинила кліматичні зміни. До прикладу, Європейський Союз і Бразилія намагалися провести внутрішні реформи щодо викидів вуглецю та використання енергії і зобов’язалися використовувати відновлювальні джерела енергії. Навіть Китай поставив собі за мету скоротити викиди вуглецю – і зробив усе, щоб Сполучені Штати це помітили. Але жодна з цих держав не здатна очолити глобальної кампанії. На Копенгагенському саміті 2009 року президент Обама пообіцяв, що Сполучені Штати проведуть реформу в галузі енергетики та скорочення викидів вуглецю, але розколоте внутрішнє політичне середовище та брутальне економічне відновлення навряд чи допоможуть розв’язати затратні енергетичні питання.

Китай бере активну участь в обговореннях зміни клімату, оскільки йому належить 21 % сукупного світового викиду вуглецю. І ця частка зростатиме

ще більше, якщо Китай розвиватиме західні райони, а рівень життя його жителів зросте. Проте лідер у царині мореплавства, космосу та віртуального простору, Китай відмовився очолити боротьбу зі зміною клімату. Він користує зі статусу країни, що розвивається, щоб захистити себе від вимог глобального керівництва. Непохитна позиція Китаю на Копенгагенському саміті 2009 року свідчить про те, наскільки загрозливим є занепад Америки: жодна інша країна не здатна і не хоче перейняти глобального керування загальним надбанням людства, пов'язаним із довкіллям.

Економічний розвиток Росії залежить від вуглецевої енергетики, Індія має порівняно низький рівень викидів, а Китай не хоче взяти на себе глобальних зобов'язань, тому лише сильні Сполучені Штати здатні якимось зарадити кліматичним аномаліям. Захист і сумлінне керування світовим надбанням – морськими водами, космосом, віртуальним простором, розповсюдженням ядерної зброї, запасом прісної води, Арктикою та самим довкіллям – потрібні для тривалого розвитку світової економіки та геополітичної стабільності. Але брак дієвого та впливового лідерства США завдасть смертельного удару загальному надбанню людства.

Аргумент про те, що занепад Сполучених Штатів спричинить глобальну незахищеність, поставить під загрозу слабші держави, спричинить конфлікти в Північній Америці та ускладнить спільне керування загальним надбанням людства – це аргумент не на користь світового верховенства США. По суті, таке верховенство стає недосяжним через стратегічні труднощі у світі в XXI столітті, що їх причиною є політичне самоствердження світової спільноти та розосередження глобальної влади. Але в цих дедалі складніших геополітичних умовах саме Америка в пошуках нового, своєчасного стратегічного бачення допоможе світові уникнути міжнародного безладу.

ЧАСТИНА 4

Після 2025: новий геополітичний баланс

У наступні десятиліття світове становище Сполучених Штатів залежатиме від того, чи вдасться їм вжити цілеспрямованих заходів, щоб розв'язати соціально-економічні проблеми та встановити нову, стабільну геополітичну рівновагу на найважливішому материк у світі – Євразії.

Отож, ключ до майбутнього Америки – у руках американців. США можуть значно поліпшити внутрішнє становище і переглянути свою чільну міжнародну роль відповідно до нових об'єктивних і суб'єктивних умов XXI століття. Для цього їм треба розгорнути національну кампанію, щоб громадськість краще усвідомила, що Америка перебуває у мінливих, і, ймовірно, загрозливих світових умовах. Прогнози про те, що Сполучені Штати в очах міжнародної спільноти втратять авторитет і їх чекатиме неминучий занепад, ще можуть розвіяти. Утім громадськість досі не усвідомлює, наскільки вразливе внутрішнє та міжнародне становище Америки, і з цим влада повинна наполегливо і рішуче боротись.

Демократія – це одна з найбільших переваг США і, водночас, джерело її скрутного становища. Засновники Америки побудували конституційну систему так, що більшість рішень можна ухвалити лише поступово. Нація здебільшого досягає консенсусу в ухваленні стратегічних для неї рішень лише тоді, коли, до прикладу, насувається велика фінансова криза чи є безпосередня зовнішня загроза. Ці рішення генерують національні лідери. Позаяк голос президента має національний відгомін в Америці, саме президент має очолити відродження США.

І як кандидат у президенти, і як президент Барак Обама виголосив низку промов, які закарбувалися у пам'яті багатьох людей. Звертаючись безпосередньо до європейців, мешканців Близького Сходу, мусульман та азійців, він пояснив, чому Сполучені Штати змінили свою зовнішню політику. Зокрема після

виголошення промов президента Обама у Празі та Каїрі багато хто повірив у велику перспективу американської зовнішньої політики. Міжнародні опитування громадської думки засвідчили, що після цих красномовних слів Барака Обама відразу ж поліпшився образ США у світі. Але Обама так і не звернувся безпосередньо до американців і не розповів їм, як змінюється світова роль Америки, чим це загрожує, і як потрібно діяти.

Трагедія 11 вересня 2001 року докорінно змінила погляд Сполучених Штатів на їхнє глобальне призначення. Маніпулюючи громадською думкою, меркантильні засоби масової інформації нагнітали страх серед людей, які не знають ані історії, ані географії. Якраз цим чудово скористалася адміністрація Буша, яка вісім років перетворювала Сполучені Штати на державу хрестоносців. “Війна з тероризмом” стала синонімом зовнішньої політики, а США втратили шанс збудувати стратегію, яка гарантувала б їхні тривалі інтереси в мінливому геополітичному середовищі. Отож, врешті-решт, Америка виявилася неготовою відповісти на виклики ХХІ століття.

Сполучені Штати та їхні керманичі мусять розуміти нові стратегічні умови, щоб якомога краще скористатися внутрішнім і зовнішнім відновленням і відродити світову роль Америки. Далі ми розглянемо вимоги нових геополітичних умов та окреслимо своєчасне бачення зовнішньої політики США.

1. Геополітичний баланс Євразії

Безпосередня зовнішньополітична загроза світовому статусові США і тривалий виклик світовій геополітичній стабільності походять з євразійського материка. Епіцентром безпосередньої загрози наразі є територія на схід від єгипетського Суецького каналу, на захід від китайської провінції Синьцзян, на південь від колишніх радянських кордонів Росії на Кавказі і нові провідні азійські держави. Непередбачуване зміщення центру тяжіння із Заходу на Схід (або ж від Європи до Азії чи навіть від Америки до Китаю) загрожує стабільності у світі.

Сполучені Штати – єдина у світі держава, яка неодноразово врегульовувала конфлікти у Євразії. До речі, регіональні держави, які страждали від постійних заворушень у нестабільному краї, як-от Індія, Росія і Китай, залишалися осторонь і не брали безпосередньої участі у виснажливих (а часом недолугих) спробах Америки зупинити вибух етнічних і релігійних конфліктів у регіоні.

Врешті успішному розв’язанню афганського конфлікту має передувати внутрішнє політичне примирення між урядом у Кабулі та ворожими афган-

ськими угрупованнями із зовнішньою регіональною концепцією, згідно з якою сусіди Афганістану допомагають забезпечити стабільність у країні. Як вже згадувалося раніше, затяжне військове втручання Америки не залагодить афганської трагедії, спричиненої вторгненням радянських військ, і не забезпечить стабільності у регіоні. Так само здолати агресію Ірану не зможе ані Ізраїль, ані США, завдавши удару по іранських ядерних об’єктах. Це може лише спровокувати об’єднання іранського націоналізму з войовничим фундаменталізмом, спричинивши тривалий конфлікт, що матиме руйнівні наслідки для кількох прозахідних арабських держав на Близькому Сході. Зрештою, Іран також повинен долучитися до процесу регіонального примирення.

Сполучені Штати здатні стримати ядерний Іран. У минулому Америка відрадила Радянський Союз і Китай від застосування ядерної зброї – попри крайню войовничість обох країн – і створила сприятливі умови для американсько-російського та американсько-китайського примирення. До того ж ця країна здатна захистити ядерним щитом увесь Близький Схід, якщо виявиться, що Іран таки надалі виготовляє ядерну зброю.

Отож, якщо Іран не примириться зі світовою спільнотою, надавши надійні гарантії, що його ядерна програма не містить таємного пункту щодо ядерної зброї, Сполучені Штати муситимуть привселюдно заявити, що вважатимуть будь-яку спробу Ірану залякати чи пригрозити своїм сусідам на Близькому Сході за погрозу Сполученим Штатам.

Якщо за таких умов виявиться, що Іран нагромаджує ядерну зброю, Америка вступить у перемовини з іншими ядерними державами, щоб спільно ухвалити – якщо треба, то й примусово – резолюцію ООН про роззброєння Ірану. Але слід наголосити: здійснення резолюції має бути спільним і відбуватися за участі Росії та Китаю. США можуть самотужки захистити регіон своєю ядерною парасолькою, але їм не варто розпочинати самотійних чи спільних лише з Ізраїлем військових дій проти Ірану, бо це втягне Америку в потужніший, знову самотній, і, врешті-решт, самогубний конфлікт.

Актуальною проблемою є також успішне розв’язання ізраїльсько-палестинського конфлікту. Цей конфлікт отруює атмосферу на Близькому Сході, породжує мусульманський екстремізм і завдає безпосередньої шкоди американським національним інтересам. Його розв’язання значно стабілізувало б ситуацію на Близькому Сході. Інакше інтереси Америки в регіоні страждають, а Ізраїль опиниться наодинці з ворожим оточенням.

США конче мають розв’язати ці три взаємопов’язані питання, адже це визначить їхнє місце на геополітичній карті світу. Зміни в розподілі світової влади свідчать, що Америці потрібно дотримуватися тривалої стратегічної концепції стабільної та спільної євразійської геополітики. Наразі тільки Сполучені

Штати здатні встановити трансконтинентальну рівновагу, без якої вибухнуть невідомі конфлікти на цьому величезному і політично активному материк. На жаль, Європа дивиться на себе, Росія – на недавнє минуле, Китай – у власне майбутнє, а Індія заздрісно поглядає на Китай.

Довгострокова геостратегічна концепція мусить розглядати Євразію як цілість. Сповнений суперницьких геополітичних прагнень, політично могутній та економічно жвавий, цей величезний транс'євразійський материк є головним майданчиком світових справ.^{*} Ставши 1991 року єдиною наддержавою у світі, США могли долучитися до створення нової міжнародної архітектури в Євразії і заповнити порожнечу після того, як розпався китайсько-радянський блок. Але цей шанс було змарновано, тому тепер це завдання доведеться виконати в набагато складніших умовах.

Упродовж двох десятиліть після холодної війни Євразія розвивалася стихійно. Європа політично стала менш згуртованою, тоді як Туреччина і Росія опинилися на маргінесі західної спільноти. На Сході Китай перетворився на економічну, політичну та військову імперію. Щоб забезпечити стабільність на всьому континенті, Америка мусить розробити стратегію, зваживши на виклики з обох боків Євразії.

На Заході Європейський Союз не зміг скористатися періодом “Європи цілісної та вільної”, щоб зробити Європу по-справжньому цілісною, а її свободу – надійною. Валютний союз не замінить справжнього політичного об'єднання, вже не кажучи, що такий союз, заснований на нерівномірних національних ресурсах і зобов'язаннях, не здатен підтримати почуття міждержавної єдності. Одночасні економічні труднощі, що посилювалися після 2007 року, особливо у південній Європі, поставили під сумнів концепцію Європи як політичного та військового важкоавіка. Європа, колишній осередок Заходу, стала відгалуженням Заходу, де ключовим гравцем є Америка.

^{*} Опис Євразії у “Великій шахівниці” (1997), с. 31, досі правдивий:

“Євразія – це найбільший материк на Землі та її геополітична вісь. Держава, що домінуватиме в Євразії, керуватиме двома з трьох найрозвиненіших і економічно найпродуктивніших регіонів. Достатньо кинути оком на мапу, щоб переконатися, що контроль над Євразією майже одразу ж означатиме і підпорядкування Африки... Близько 75 % населення світу живе в Євразії, де зосереджено чи не все фізичне багатство світу – у підприємствах і в земних надрах... Після Сполучених Штатів, шість найпотужніших економік і шість держав, що витрачають найбільше на військове озброєння, розташовані в Євразії. Усі явні ядерні держави світу (окрім однієї) і всі приховані (окрім однієї) розміщені в Євразії. Два найбільш населених претенденти на регіональну гегемонію та світовий вплив походять із Євразії”. (Пер. з англ. перекладача видання.)

Але єдність Заходу, де панівне становище наразі займають США, не варто приймати як належне. Членам ЄС не тільки бракує спільної міждержавної політичної ідентичності – не кажучи вже про спільну світову роль – вони беззахисні перед щораз глибшими геостратегічними розколами. Великобританія надалі підтримує дружні взаємини зі Сполученими Штатами, а також має особливий статус в ЄС. Франція заздрить Німеччині, оскільки та ввійшла до когорти лідерів ЄС. Франція ж прагне відігравати провідну роль, час до часу виступаючи з ініціативами спільного лідерства з Америкою, Росією чи Німеччиною, а також керувати аморфним Середземноморським Союзом. Німеччина грається із бісмарківською ідеєю особливих взаємин з Росією, яка щораз сильніше лякає деякі центральноєвропейські держави, які просять Сполучені Штати про ще ширші гарантії безпеки.

До того ж, усі європейські країни ухиляються від серйозних зобов'язань щодо колективної безпеки, навіть у рамках НАТО. Люди поважного віку та молодь переймаються радше соціальним забезпеченням, аніж національною безпекою. Загалом, відповідальність за безпеку Європи покладають на Сполучені Штати, сподіваючись, що Америка захистить кордони “Європи цілісної та вільної”. Але новітні особливі взаємини між Німеччиною та Росією можуть стерти ці кордони. У їхніх дружніх відносинах насамперед зацікавлена німецька ділова верхівка (а також італійська і деяких інших країн), увага яких прикута до комерційних перспектив Росії, яка перебуває на етапі модернізації. Отож, Європейський Союз зіткнувся із щораз глибшим геостратегічним поділом, коли провідні держави приваблюють комерційна вигода та політичні відносини з Росією.

Ми з болем констатуємо це, позаяк європейський проект чудово тримається і вже довів, що здатний здійснити демократичні та соціальні перетворення у Східній Європі. Розширення ЄС до Центральної Європи (яку під час холодної війни зазвичай називали Східною Європою) пришвидшило важливі інституційні та інфраструктурні реформи в цьому регіоні (найпомітніше в Польщі) і підтвердило, що ЄС став ще привабливішим для народів сусідніх України та Білорусі. Згодом Європа стала б чудовим взірцем перетворень для Туреччини та Росії, особливо якби геополітично активніша Європа разом з Америкою йшли до спільної довгострокової мети – залучити ці країни до ширшої та життєздатнішої західної спільноти.

Проте для цього потрібні довгострокова концепція і така ж довгострокова стратегія її виконання. Теперішній Європі – а також Америці – якраз цього і бракує. До слова, навіть у географічно далекій Кореї восени 2010 року редакція провідної газети звинуватила Європу в тому, що та дбає лише про власні інтереси. Вона сміливо заявила:

“Звичайно, не можна сказати, що Європа раптом стала політичним болотом. Але європейцям таки варто пильно придивитися до самих себе і подумати, де вони будуть через 40 років, якщо продовжуватимуть у тому ж дусі. Сьогодні потрібно чітко визначити інтереси Європи та її обов’язки. Європа повинна мати свою мету в цьому столітті, коли вона зустріне чимало перешкод на своєму шляху, а також затвердити моральні стандарти, якими б керувалася вона і – сподіваємося – її керманичі”.¹

Отож, з геополітичного погляду питання “де буде Європа через 40 років?” прямо пов’язане з майбутнім взаємин між Європою та її географічним сходом і повинне турбувати і Європу, і Америку. Де має пролягати східний кордон ширшої Європи, а отже, Заходу? Яку роль відігравали б Туреччина з Росією, якби вони справді стали частиною великого Заходу? І навпаки: якими будуть наслідки для Європи та Америки, якщо Туреччина і Росія залишаться – деякою мірою, через європейські упередження та американську бездіяльність – поза Європою, а отже, поза Заходом?

У Туреччині досі тривають перетворення, взірцем для яких досі є Європа. Ататюрк (Мустафа Кемаль), лідер руху “молодотурків”, 1921 року запропонував перетворити турецький етнічний осередок занепакої та розділеної Османської імперії на сучасну світську національну державу європейського зразка під назвою Туреччина. Нещодавно модернізація країни переросла в демократизацію, а рушієм цього процесу стало прагнення Туреччини увійти до об’єднаної Європи. Самі європейці підтримали намір Туреччини ще в 1960-х роках, а 1987 року країна подала офіційну заявку на членство. У 2005 році ЄС вирішив розпочати офіційні перемовини. І попри недавні сумніви кількох членів ЄС – зокрема Франції та Німеччини – щодо членства Туреччини в ЄС, з погляду геополітики зрозуміло, що справжня турецька демократія західного зразка, яку на Заході триматиме не тільки НАТО, зможе захистити Європу від неспокійного Близького Сходу.

На перший погляд, ситуація з Росією не така проста, але в майбутньому пошук такого ж плідного і вигідного стратегічного союзу буде на часі. Слід визнати, що минуло 20 років після розпаду Радянського Союзу, а Росія досі не визначилася зі своєю ідентичністю, сумує за минулим і водночас докладає надмірних зусиль у певних пориваннях. Її спроби створити “спільний економічний простір” (під егідою Кремля) на теренах колишнього Радянського Союзу цілком зрозуміло хвилюють молоді незалежні пострадянські держави. Представники її владної верхівки все ще вдаються до вивертів, щоб послабити трансатлантичні зв’язки, і досі обурюються бажанням Центральної Європи влитися до Європейського Союзу та вступити до НАТО. Водночас їх турбує

те, що на самісінькому краю багатого на корисні копалини та малозаселеного Далекого Сходу стає дедалі могутнішим Китай.

Тим часом політично вагомий російський середній клас переймає західний стиль життя, а дедалі більша інтелектуальна спільнота Росії відкрито заявляє про своє прагнення, щоб Росія стала частиною сучасного Заходу. Основне запитання “як виглядає правильний зв’язок між модернізацією та демократизацією?” пронизує неофіційні дискусії серед верхнього прошарку країни і навіть серед деяких кіл політичної верхівки у Кремлі. Що далі, то більше росіяни усвідомлюють, що докорінна зміна взаємин між Росією та Заходом може бути в інтересах країни.

Водночас у східній Євразії посилюються сумніви щодо геополітичної стабільності Азії. Без примусових обмежень суперництва геополітика пожвавленої Азії почне бути загрозливо схожою на конфлікти на Заході за останні два століття. Китай відкрито заявляє про власні прагнення, а націоналістична наполегливість пробивається крізь старанно замасковану офіційну скромність, національну поміркованість та історичну терплячість. Змагання за регіональне верховенство з Японією та Індією точиться здебільшого у царині дипломатії та економіки, але в геополітичних розрахунках потрібно враховувати військову могутність і, мабуть, бажання цим скористатися. Застосування сили особливо небезпечно в суперництві між ядерним Китаєм та Індією, особливо через Пакистан, який також володіє ядерною зброєю. У такому разі новий Схід стане таким же неспокійним, яким колись був старий Захід.

Як уже згадувалося, південно-західний регіон “пробудженої” східної частини Євразії переживає кризу, яка може поширитися на інші території. Нові “глобальні Балкани”, що охоплюють Близький Схід, Іран, Афганістан і Пакистан, де Сполучені Штати – це єдина зовнішня сила, що здійснила військове втручання, загрожують заторкнуті Середню Азію, оскільки сутички вже відбуваються на російському Північному Кавказі, де проживають мусульмани. Усі нові центральноазійські держави вразливі до внутрішніх заворушень, кожна з них беззахисна, і всі вони прагнуть вийти у зовнішній світ, уникнувши загрози з боку Росії чи Китаю. Політично пробудженій Євразії бракує спільної концепції, а її геополітична стабільність виглядає сумнівною.

Понад сотню років тому геополітик-новатор Гарольд Маккіндер назвав Євразію “світовим островом” і дійшов висновку, що “той, хто керує світовим островом, той керує світом”. За всю світову історію тільки три безжалісні керманичі могутніх військових машин майже втілили це “правило” в життя. Чингісхан покладався на свої чудові військові навички, але його завоювання “світового острова” закінчилося на межі Центральної Європи. Він не зміг подо-

лати наслідків відстані і бойових втрат, і тому тонка монгольська личина його “імперії” швидко злилася із завойованим населенням.

Завоювавши Європу, Гітлер майже повторив досягнення Чингісхана. Він міг би перемогти, якби тоді, коли нацисти вторгнулися в Росію із Заходу, японці напали на Росію зі Сходу. Після поразки Гітлера радянські війська закріпили позиції на захід від Берліна, в центрі Європи. Сталін майже досягнув мети, коли його транс’євразійський китайсько-радянський блок, що з’явився внаслідок перемоги комуністів у Китаї, спробував видворити Америку з Кореї. Але ймовірність, що комуністи керуватимуть “світовим островом”, швидко згасла, коли на Заході заснували НАТО, а китайсько-радянський блок на Сході розпався через запеклі чвари після смерті Сталіна.

Сьогодні Азія активна, політично свідомо і перебуває у складних міжнародних умовах, а це означає, що жодна держава більше не зможе, за словами Маккіндера, “керувати” Євразією та “керувати” світом. Америка змарнувала 20 років і тепер повинна бути проникливою та швидше реагувати на становище у Євразії. Хоч якою б могутньою не була країна, вона не зможе самотужки панувати над регіоном через появу нових регіональних гравців. Тому цілеспрямована, довгострокова кампанія Америки мусить мати своєчасну та важливу мету – широку геополітичну транс’євразійську стабільність на основі примирення колишніх могутніх держав Заходу та нових держав Сходу.

Одним словом, якщо США хочуть досягти цієї мети, вони муситимуть долучитися до створення активнішого та більшого Заходу, урівноважуючи суперництво на неспокійному Сході. Це складне завдання вимагатиме, щоб за наступні кілька десятиліть Росію і Туреччину приєднали до Заходу, що охоплює ЄС і Сполучені Штати, здійснивши суспільні перетворення у рамках ЄС і НАТО. Повільний, але справжній поступ у цьому напрямі дасть стратегічну мету Європі, якій загрожує геополітичне забуття, що призведе до дестабілізації та розколу. Водночас стратегічні дії Америки в Азії повинні передбачити виважену спробу налагодити плідне партнерство з Китаєм, щоб примирити Китай та американського союзника – Японію. До того ж США варто зміцнити дружні відносини з провідними державами – Індією та Індонезією. Інакше суперництво в Азії або острах могутнього Китаю зашкодять новій потенційній ролі Азії на світовій арені та стабільності в регіоні. Потрібно перетворити довгострокове геополітичне бачення на історично правильну, політично привабливу стратегію, що підтримує відродження Заходу і пришвидшує стабілізацію Сходу в дусі співпраці.

2. Більший та активний Захід

Попередні частини “Захід втрачає позиції” та “Згасання американської мрії” не були вправлінням в історичній неминучості. Внутрішнє відродження США – цілком можливе, а Сполучені Штати здатні створити більший та активніший Захід, якщо поєднають зусилля з Європою. Перед тим, як взятися до такої тривалої справи, потрібно визнати, що сучасна Європа – це ще незакінчений проект. І залишатиметься таким, допоки Захід стратегічно виважено та розсудливо не прийме на рівних умовах Туреччини і не залучить Росії у політичному та економічному вимірах. Розширений Захід зміцнить стабільність Євразії та відродить власну історичну спадщину.

Лінія поділу між Європою, з одного боку, та Росією і Туреччиною, з іншого – це географічна абстракція. Ані ріка Буг (що розмежовує Польщу і Білорусь), ані Прут (що відділяє Румунію від України), ані Нарва (між Естонією та Росією) не визначають природних географічних і культурних об’єктивних кордонів Сходу Європи. Те саме стосується й Уральських гір, які, як стверджують автори підручників з географії, розмежовують Європу та Азію. Ще безглуздіше говорити щось подібне про Босфорську протоку, яка сполучає акваторію Чорного моря з Середземним. Кажуть, що турецький мегаполіс Стамбул розміщений в “Європі”, а райони міста по той бік вузької протоки (а також більшість турецьких земель) – в “Азії”.*

Традиційне уявлення про культурні межі Європи ще оманливіші. З погляду способу життя, архітектури та соціальних звичок, Владивосток на Далєкому Сході Росії більш європейський, ніж Казань (столиця Татарстану), що лежить за тисячі миль на захід від Владивостока в “європейській” частині Російської Федерації. Столиця Туреччини Анкара, що на Анатолійському плоскогір’ї, а отже, географічно в Азії, таке ж європейське місто, як столиця Вірменії Єреван, що лежить на півтисячі миль далі на Схід, але нібито в Європі.

Сучасну Росію та, меншою мірою, Туреччину відділяє від Європи не географія, не спосіб життя, а політична та культурна ознака сучасного постімперського Заходу: поєднання залишкових духовних переконань і філософських засад про те, що людина священна, і загальноприйнятих понять про громадян-

* Шведський географ Філіп Юхан фон Штраленберг, який мандрував Росією на початку 1700-х років, висунув ідею географічного кордону між Європою та Азією у книжці “Історико-географічний опис Північної і Східної частин Європи та Азії” (англ. переклад книжки “An Historico-Geographical Description of the North and Eastern Parts of Europe and Asia” вийшов 1738 року в Лондоні у видавництві W. Innys and R. Manby).

ські права, що закріплені у верховенстві права в демократичних за конституцією державах. Росіяни заявляють, що поділяють ці цінності, але їхня політична система суперечить цьому. Турки сповідують такі цінності і стверджують, що вони вже “європейці” з погляду культури та соціальної системи. Обидві країни применшують залишки впливу колишнього східного деспотизму. Турки вказують на інституціональне відокремлення релігії від держави у сучасній та демократичній Туреччині. Росіяни наголошують, що ще за часів Петра Великого Росія взяла курс на європеїзацію, нещодавня комуністична епоха була, по суті, відхиленням від правильного шляху, а російська православна церква – невід’ємна частина європейського християнства.

Все ж, і Росія, і Туреччина успадкували культурно самобутнє імперське минуле, що змішується з їхньою сучасною “європейськістю”. Обидві країни стали могутніми незалежно від Європи, а часто і всупереч їй. І обидві зазнали поразки. У XIX столітті Туреччину називали “хворою людиною Європи”. Упродовж XX століття Росія двічі отримала це звання, спершу перед більшовицькою революцією, а потім після падіння радянського комунізму.

Обидві країни зрікалися свого імперського минулого, але вони не можуть викреслити його зі своїх геополітичних прагнень чи історичної свідомості, коли зумисне і наполегливо намагаються знайти для себе нове визначення.

У XX столітті Туреччина успішніше здійснила перетворення, ніж комуністична Росія. Завдяки радикальним реформам Ататюрка 1924 року (через три роки після того, як Туреччину проголосили постімперською державою) у країні все докорінно змінилося. Туреччина відмежувалась від арабсько-ісламської традиції, раптово (буквально за одну ніч) змінила арабське письмо на західну абетку, усунула релігійні елементи з державних установ і навіть змінила форму одягу. За подальші десятиліття вона узаконила демократичний процес у чітко визначеній світській державі.

На відміну від Росії, Туреччина ніколи не вдавалася до маніхейської оргії внутрішніх вбивств і не потурала тоталітаризму. Честолюбна, націоналістична таємнича сила Ататюрка заразила запальних молодих турків. Проте її рушієм не був безперервний, жорсткий і нещадний терор. Туреччина не мала Гулагу і не заявляла, що її спосіб життя підходить усьому світу і є історично неминучим. По суті, турецький експеримент плекав менші глобальні претензії, ніж радянський, але здобув більші національні успіхи.

Варто зауважити, що Туреччині вдалося позбутися імперських прагнень і спрямувати національну енергію на внутрішнє соціальне оновлення. У своїх рішучих діях Ататюрк керувався історичним баченням, у якому засоби відповідали меті, і тому уникнув сталінських крайнощів ленінського утопізму та

універсалізму. Його бачення допомогло Туреччині розсудливо змиритися з новим постімперським статусом, на відміну від окремих кіл російської верхівки, що досі тужать за втраченою багатонаціональною імперією.

Упродовж двох останніх десятиліть Туреччина впевнено рухалася вперед, зміцнюючи дієву конституційну демократію. Її підштовхує бажання вступити до ЄС – кілька десятиліть тому Європа вже запросила її до себе за умови, що Туреччина дотримуватиметься європейських демократичних стандартів. Найважливіше, що невинна демократизація цієї держави засвідчує, що демократію тут приймають як спосіб життя. Хоча демократія ще слабка в царині свободи слова, те, що турецькі військові змирилися із результатами виборів та конституційними змінами, що були їм не до вподоби, свідчить про життєздатність турецької демократії. З цього погляду Туреччина явно випереджає Росію.

Подальше відділення церкви від держави украй важливе для демократизації Туреччини. Оскільки Ататюрк примусово здійснив секуляризацію 1924 року, чимало європейців і навіть турків бояться, що із пришвидшенням процесу демократизації у суспільстві можуть виникнути конфлікти на релігійному ґрунті щодо переваги релігійної ідентичності над національною. Наразі цього не трапилося, але ми можемо простежити, що релігійний фундаменталізм став менш привабливим, відколи в Туреччині утвердилася демократія. До прикладу, опитування студентів турецьких університетів виявило, що від 1999 до 2009 року громадська підтримка законів шаріату знизилася від 25 до близько 10 %. Тісніші взаємини з Європою сприятимуть суспільному визнанню світської та національної турецької держави.

Слід визнати, що Туреччина вже налагодила важливі зв’язки із Заходом загалом і Європою зокрема. Вона є вірним прихильником НАТО від часу його заснування, готова допомагати Альянсові охочіше за інших європейських союзників, а за кількістю вояків посідає друге місце серед постійних збройних сил у НАТО. Упродовж холодної війни Туреччина підтримувала всебічні та стратегічні зв’язки зі Сполученими Штатами. Урядові країни знадобилося багато часу, щоб узгодити національне законодавство та конституційні звичаї зі стандартами ЄС. Насправді Туреччина вже є неофіційним продовженням Європи, а отже, й Заходу, хоча це поки що не юридичний факт.

На світовій арені сучасна та світська Туреччина здобуває регіональне верховенство, підґрунтя якого заклала ще Османська імперія. Нова зовнішня політика держави, що її сформулював зацікавлений у геополітиці міністр закордонних справ (Ахмет Давутоглу, автор книжки “Стратегічна глибина”), ґрунтується на тому, що Туреччина є регіональним лідером на теренах колишньої

Османської імперії, зокрема Леванту*, Північної Африки та Месопотамії**. Цей підхід заснований не на релігійних міркуваннях, а на історично-геополітичних фактах. Керуючись розумним твердженням, що із сусідами краще підтримувати дружні, а не ворожі взаємини, Давутоглу твердить, що Туреччина повинна скористатися поточним соціально-економічним розвитком – 2010 року її економіка посіла 17 місце у світі – щоб відновити стосунки, які занепали у XX столітті, коли кемалісти зосередилися на внутрішній секуляризації та проповідували лише турецький націоналізм.

Після розпаду Радянського Союзу та поза межами колишньої Османської імперії, привабливими стали незалежні держави Центральної Азії зі здебільшого тюркським культурним спадком. Комерційна діяльність та культура Туреччини охоплює дедалі ширші терени і спонукає цей багатий на енергоносії, але геополітично нерозвинений регіон до модернізації, секуляризації та, врешті-решт, демократизації. Зауважмо, що Росія прагне одержати прямий доступ до експорту енергоресурсів з Центральної Азії. Та завдяки впливовому регіональному становищу Туреччини – за співпраці з Азербайджаном і Грузією – Європа зможе транспортувати центральноазійську нафту й газ через Каспійське море.

Перспективне перетворення Туреччини на сучасну світську державу – попри відставання у деяких соціальних показниках, як-от свобода слова, освіта та розвиток людського потенціалу (див. порівняльні таблиці Туреччини та Росії на с. 114–115) – сповнює жителів країни патріотичною впевненістю, що може обернутися на антизахідні настрої, якщо Туреччина почуватиметься так, ніби Європа її постійно відкидає. Європейські сили – здебільшого у Франції та Німеччині – відхиляють наміри Туреччини, бо переконані, що її культура їм чужа. Країну розглядають не як партнера, а як загарбника. Отож, через 85 років після початку рішучих заходів, спрямованих на соціальне оновлення та культурне перетворення за європейським зразком, турки обурюються, що їх не пускають до Європи. Зростає ризик, що коли демократичний експеримент у Туреччині провалиться, країна повернеться до самовпевненої ісламської по-

* Левант – загальна назва країн, розташованих у східній частині Середземноморського регіону. В широкому розумінні увесь напівмісяць східного узбережжя Середземного моря (Сирія, Ліван, Ізраїль (з 1948 р.), Єгипет, Туреччина, Греція, Кіпр); у вузькому значенні – Сирія та Ліван. (Прим. перекладача).

** Межіріччя, також Месопотамія (грец. Μεσποταμία, “земля між ріками”), або Дворіччя – регіон в Азії. У вузькому значенні – це алювіальна рівнина між річками Тигр та Євфрат на території сучасних Іраку та Сирії, однак у звичному вжитку цей термін включає долини обох річок разом із навколишніми низинами, що обмежені Аравійською пустелею на заході і півдні, Перською затокою на півдні, горами Кавказу і Загросу на півночі. (Прим. перекладача).

літичної ідентичності або потрапить під вплив недемократичного воєнного режиму. У будь-якому разі, замість того, щоб стримувати агресію країн Близького Сходу, Туреччина поширить ці виклики через Балкани до Європи.

Ситуація може бути ще загрозливішою, якщо Європа й США не зможуть примирити Ізраїль та Палестину, і/або Америка спровокує прямий конфлікт з Іраном. Перший варіант посилить екстремізм на Близькому Сході й погіршить ставлення Туреччини до Заходу, а другий – загрожуватиме безпеці Туреччини, особливо якщо конфлікт спричинить масштабні заворушення серед курдів і знову дестабілізує Ірак. Турки обурюватимуться, що Захід не тільки злегковажив їхніми національними інтересами, а ще й поставив їх під загрозу.

Тривале відокремлення від Європи, що переростає у ворожість, зумовить політичний занепад і відродження фундаменталізму, що гальмуватиме поступ Туреччини. За найгіршим сценарієм, що нагадує про наслідки повалення шаха в Ірані 1978 року, відмежування від Європи зведе нанівець славний спадок Ататюрка. Це стане історичним та геополітичним лихом з трьох основних причин. По-перше, внутрішня демократизація і грандіозна модернізація засвідчують, що ані демократизація, ані модернізація не сумісні з ісламськими релігійними традиціями. Це дуже важливо для політичного майбутнього ісламського світу та для світової стабільності. По-друге, зобов'язання Туреччини мирно співіснувати із сусідами на Близькому Сході – регіоні, де ця країна завжди мала верховенство – збігається з безпековими інтересами Заходу. По-третє, західна, світська і водночас ісламська Туреччина – що користується територіальних і культурних зв'язків з народами колишньої Османської імперії та пострадянських центральноазійських держав – стане Туреччиною, що зробить ісламський екстремізм менш привабливим і зміцнить регіональну безпеку в Центральній Азії на користь не лише собі, а й Європи та Росії.

На відміну від Туреччини, Росія має суперечливі відносини з Європою. Російська політична верхівка заявляє, що вона прагне тісніших відносин з ЄС і НАТО, проте не хоче здійснювати потрібних реформ. Соціальні, політичні та економічні програми занадто розмиті, а їхні перспективи – непевні. Але для Америки, Європи та Росії важливо, щоб Росія налагодила партнерство із Заходом на основі спільних політичних та економічних цінностей.

Наступні два десятиліття будуть вирішальними для Росії, яка мусить визначитися з перспективами ширшої – і політично щирішої – співпраці з Заходом.

Росія завжди вважала себе занадто могутньою, щоб вдовольнитися статусом звичайної європейської держави. Водночас вона була заслабкою, щоб постійно панувати над Європою. Тут варто зауважити, що найславніші воєнні тріумфи Росії – зокрема тоді, коли імператор Олександр I 1815 року ввірвався до Парижа, і коли Сталінові в середині 1945 року в Потсдамі влаштували свят-

кову вечерю – найімовірніше були наслідком поразки російських ворогів, а не результатом успішної системи державного врядування. Якщо б Наполеон не напав на Росію 1812 року, навряд чи російські війська продерлися б до Парижа 1815 року. Адже не минуло й п'ять десятиліть після тріумфу імператора Олександра, як Росія зазнала поразки у Кримській війні від англо-французьких експедиційних військ, що починали свій штурм з моря. Через п'ятдесят років, 1905 року, воєнно-морський флот Японії розбив Росію на Далекому Сході. У Першій світовій війні Росія зазнала нищівної поразки від Німеччини, що воювала на двох фронтах. Поразка Гітлера пришвидшила перемогу Сталіна в середині XX століття, що забезпечила Росії політичний контроль над Східною Європою та розширила її вплив до самого центру Європи. Але минуло п'ять десятиліть від цього блискучого успіху, і блок комуністичних держав під контролем Радянського Союзу, як і сама колишня Російська імперія, розпався через виснаження у холодній війні з США.

Однак сучасна постімперська Росія – завдяки тому, що її малонаселені, але просторі землі багаті на природні ресурси – і надалі відіграватиме важливу роль на світовій арені. Як основний міжнародний гравець, Росія ніколи не виявляла дипломатичної майстерності Великобританії, ділового хисту демократично привабливої Америки чи терплячого самоконтролю завжди самовпевненого Китаю. Вона не була послідовною у своїй державній політиці, нерационально використовувала власні природні ресурси та величезні простори і не створила належних умов для того, щоб суспільство постійно розвивалося. Натомість Росія то бурхливо виявляла переможне і радше месіанське самоствердження, то занурювалася у баговиння.

Незважаючи на те, що це найбільша за територією країна у світі, що підтверджує її статус могутньої держави, соціально-економічне становище її громадян шкодить образу Росії у світі. Світова спільнота знає про хиби російської соціальної системи та порівняно невисокий рівень життя її громадян, що не викликає довіри громадськості до того, що вона здобуде лідерство на міжнародній арені. Глибока демографічна криза – від'ємний приріст населення і високий рівень смертності – свідчить про недієву соціальну систему, а коротка тривалість життя чоловіків – наслідок поширеного алкоголізму та деморалізації. Вздовж південного кордону нарастають ісламські заворушення, а Росії, до того ж, не вдається приховати своєї стурбованості могутнім густонаселеним сусіднім Китаєм, що розташований біля її безлюдного сходу. Усе це суперечить владним гордошам Москви.

Соціальні показники Росії – попри те, що вона посідає перше місце за площею території, дев'яте місце за кількістю населення і друге місце за обсягом ядерної зброї – гірші від турецьких показників, і, щонайбільше, середні по-

рівняно з іншими країнами. Росія має тривожно низькі показники тривалості життя та приросту населення. Загалом рейтинги Росії і Туреччини підкреслюють їхнє діалектичне становище: вони обидві є сучасними промисловими країнами і водночас слаборозвинутими державами. Росії особливо заважає не-демократична і корумпована політична система. У цьому ми можемо переко-натися, порівнявши Туреччину та Росію з країнами, що розміщені в рейтингу відразу ж під або над ними. Демографічна криза, політична корупція, застарі-ла та ресурсно-залежна економічна модель і соціальна відсталість – наслідок недолугої державної політики, від якої страждають люди. За останніми спо-стереженнями (див. таблиці 4.1 та 4.2 на с. 114–115), обом країнам вигідно було б налагодити взаємини з Європою, яка має дружні стосунки з Америкою, і може допомогти країнам Сходу.

До того ж, ігнорування законодавства – особливо в Росії – найбільша пере-шкода для філософського об'єднання з Заходом. Верховенство права не за-кріплене офіційно, тому утвердження демократії західного зразка в Росії було радше поверховим наслідуванням. Такий стан справ спонукає до глибоко вко-ріненої корупції, а також до порушення громадянських прав – звичаю, що бере початок від тривалого підпорядкування суспільства державі.

Щонайгірше, геополітичні плани російської зовнішньополітичної верхів-ки, на відміну від турецької, доволі суперечливі, а часом уникають нагальних проблем. Наразі до пріоритетів Росії не належить – і знову ж таки на відміну від Туреччини – повноцінне членство в Атлантичній спільноті через участь в її економічних, політичних та безпекових організаціях. По суті, російські політичні та ділові кола Росії по-різному тлумачать роль Росії на світовій ар-ені. Чимало заможних російських підприємців (зокрема в Санкт-Петербурзі та Москві) хотіли б, щоб Росія була сучасною країною європейського взірця, адже це економічно вигідно. Тим часом багато представників політичної верхівки прагнуть, щоб Росія стала провідною європейською силою в Європі осторонь від Сполучених Штатів, а то й світовою державою на рівних зі США. Ще дех-то роздумує над привабливою концепцією “євразійства” Слов’янського союзу чи навіть над антизахідним союзом з Китаєм.

Прихильники “євразійства”, зачаровані самими тільки географічними розмі-рами Росії, бачать її як могутню євразійську державу, а не європейську чи азій-ську, що конкурує з Америкою та Китаєм. Вони не розуміють, що їхня страте-гія – нездійсненна мрія з огляду на те, що транс’євразійські простори безлюдні та слаборозвинені. Ще один варіант цієї концепції – проєкт російсько-китайського союзу проти Америки – також не що інше, як утеча від реальності. Хай би як було боляче росіянам визнати це, але в такому російсько-китайському союзі – за умови, що Китай захоче в нього ввійти – Росія буде молодшим партнером, що матиме несприятливі територіальні наслідки для самої ж Росії.

Таблиця 4.1. Глобальні показники успішності Туреччини і Росії

Показник	Рейтинг Туреччини	Країна, що посідає в рейтингу місце під та над Туреччиною	Рейтинг Росії	Країна, що посідає в рейтингу місце під та над Росією
Політична свобода ¹	Часткова свобода		Несвобода	
Свобода слова ²	101	На рівні з трьома іншими країнами, зокрема Албанією	174	173 – Ємен 175 – Конго
Матеріально-технічне забезпечення торговельно-комерційних організацій ³	39	38 – Словаччина 40 – Саудівська Аравія	94	93 – Грузія 95 – Танзанія
Розвиток людського потенціалу ⁴	79	78 – Перу 80 – Еквадор	71	70 – Албанія 72 – Македонія
Освіта ⁵	109	108 – Саудівська Аравія 110 – Сент-Вінсент і Гренадини	42	41 – Швейцарія 43 – Болгарія
Екологічні показники економічної діяльності ⁶	77	76 – Вірменія 78 – Іран	69	68 – Єгипет 70 – Аргентина
Конкурентоспроможність економіки ⁷	61	60 – Словаччина 62 – Шрі-Ланка	63	62 – Шрі-Ланка 64 – Уругвай
Сприйняття корупції в органах державної влади ⁸	56	На рівні з Малайзією та Намібією	154	146 – Ємен 164 – Демократична республіка Конго (9 країн на рівні з Росією на 154 місці)
Підприємництво ⁹	43	42 – Південна Африка 44 – Мексика	57	56 – Таїланд 58 – Туніс

Примітки:

1. Звіт міжнародної громадської організації “Дім Свободи” (Freedom House) “Свобода в світі” за 2010 рік (Freedom in the World Report 2010).

2. Звіт міжнародної громадської організації “Дім Свободи” (Freedom House) “Свобода преси” за 2009 рік (Freedom of the Press Report 2009).

3. Світовий банк. Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index, LPI), 2010.

4. Програма розвитку ООН. Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), 2009.

5. Програма розвитку ООН. Індекс освіти (Education Index), 2009.

6. Екологічні показники економічної діяльності (Environmental Performance Index, EPI), 2010.

7. Всесвітній економічний форум. Глобальний індекс конкурентоспроможності економіки (Global Competitiveness Index, GCI), 2010-2011.

8. Міжнародна антикорупційна організація “Transparency International”. Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index, CPI), 2010.

9. Глобальний індекс підприємництва та економічного розвитку Акса-Серба (Acs-Szerb Global Entrepreneurship and Development Index, GEDI), 2010.

Таблиця 4.2. Глобальні демографічні показники Туреччини та Росії¹

Демографічна категорія	Рейтинг Туреччини	Кількість	Рейтинг Росії	Кількість
Населення	17	77 804,122 млн	9	139 390,205 млн
Темп зростання населення	97	1,272 %	222	-0,465 %
Рівень народжуваності	107	18,28 народжень/1 000 жителів	176	11,11 народжень/1 000 жителів
Рівень смертності	164 (низький)	6,1 смертей/1 000 жителів	7 (високий)	16,04 смертей/1 000 жителів
Очікувана тривалість життя при народженні	126	72,73 р.	161	66,16 р.
Загальний коефіцієнт плідності	115	2,18 народжених дітей/жінка	200	1,41 народжених дітей/жінка
Рівень поширення ВІЛ/СНІД серед дорослого населення	155 (низький)	Щонайбільше 0,1 %	52 (високий)	1,1 %
Особи, які живуть із ВІЛ/СНІД	Нема даних	Нема даних	13	940 000
Смертність від СНІД	Нема даних	Нема даних	13	40 000/рік

1. Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook), 2010

Дехто плекає мрії про Слов'янський союз із Україною та Білоруссю під егідою Кремля і “виняткову роль” на теренах колишньої Російської імперії та Радянського Союзу. Прихильники цієї ідеї недооцінюють націоналістичного духу серед молодих українців та білорусів, які нещодавно відчули переваги нового суверенного статусу. Концепція “спільного економічного простору”, яку запропонувала Росія, не може приховати того, що її примарна економічна вигода не пересилить гордоців за власну національну ідентичність і політичну незалежність. Якщо Росія змушуватиме Україну та Білорусь вступити у Слов'янський “союз”, вона спровокує тривалий конфлікт з найближчими сусідами.

Врешті-решт, відбиток сталінських часів досі лежить тягарем на відносинах Москви із Заходом. На відміну від Німеччини, яка відцуралася від свого нацистського минулого, Росія офіційно хоч і осудила осіб, що безпосередньо відповідають за найкривавіші в її історії злочини, проте досі їх обожнює. Забальзовані рештки Леніна росіяни досі вшановують у мавзолеї на Красній площі Москви, а прах Сталіна замуrowаний у Кремлівську стіну. (Якби Німеччина вчинила щось подібне з Гітлером у Берліні, це б поставило під сумнів її відданість демократії). Ще один доказ двозначності – офіційно затверджені шкільні підручники з історії чітко не звинувачують режимів Леніна та Сталіна. Небажання влади цілком зректися мерзенного радянського минулого, про що свідчать висловлювання Путіна на цю тему та його туга за радянською величчю, заважає поступу Росії до демократії та шкодить взаєминам з найближчими західними сусідами.

Отож, якщо Росію покинуть напризволяще і силоміць не залучать до ширшої програми демократичних перетворень, вона знову стане джерелом напруги й загрожуватиме безпеці своїх сусідів.* Росії бракує сильних керівників, які прагнули б модернізації; вона усвідомлює свою соціальну відсталість (лише Москва та Санкт-Петербург мають західний рівень життя), досі стурбована зростанням могутності Китаю, обурюється верховенством Америки у світі, гордиться просторами та багатими на ресурси землями, стривожена зменшен-

* Навесні 2007 року Естонія стала мішенню масових кібератак невідомих осіб, незадовго після яких у столиці демонтували пам'ятник на честь радянської армії. Росія 2009 року провела масштабні стратегічні маневри на західному кордоні під назвою “Запад” (“Захід”). Вона відпрацьовувала дії у відповідь на можливий напад західної країни (неназваної), а наприкінці змодельовала ядерну атаку на столицю сусідньої західної держави (також неназваної). Попри те, що Росія час до часу загрожує Китаю і підтримує з ним економічну співпрацю, 2010 року вона провела військові маневри у східному Сибіру під назвою “Восток” (“Схід”). Вона змодельовала конфлікт із неназваним ворогом, що загрожувє територіальній цілісності Росії на Далекому Сході.

ням кількості жителів на Далекому Сході та загальною демографічною кризою, і насторожено спостерігає за дедалі більшим культурним і релігійним відчуженням мусульманського населення. З огляду на це, Росія не здатна визначити для себе сталої ролі, що врівноважила б її прагнення та реальний потенціал.

Отож, у найближчому майбутньому закореніла владна верхівка Росії, яка пов'язана з традиційними державними силовими структурами, тужить за імперським минулим і користує з націоналістичних уявлень громадськості, заводить поступові країни на Захід. По суті, Путін, який може змінити Медведєва на посту президента 2012 року чи принаймні стримати його демократичні прагнення, завжди відкрито заявляв, що, на його думку, модернізація Росії має бути спільним російсько-європейським проектом без участі Америки та без жодного стосунку до демократизації. Звертаючись до німецьких ділових кіл (у власній статті під привабливою назвою “Економічна спільнота від Лісабона до Владивостока”, газета “Süddeutsche Zeitung”, 25 листопада 2010), Путін дав зрозуміти, на відміну від Медведєва, який наголошував на демократизації, що участь у модернізації Росії буде вигідною для Європи, але без впровадження у Росії західних політичних стандартів.

Росія має нагальні внутрішні проблеми, і, залежно від того, який вибір вона зробить, наступні два десятиліття стануть вирішальними для майбутнього Росії, а також для перспектив активнішого та більшого демократичного Заходу. На жаль, Путін бачить майбутнє Росії у поєднанні агресивного націоналізму, погано прихованої ворожості до Америки через її перемогу в холодній війні, та ностальгії за сучасністю і водночас статусом наддержави (бажано коштом Європи). Держава, яку він хоче збудувати, напрочуд схожа на експеримент Італії з фашизмом: авторитарна (але не тоталітарна) держава, з симбіозом владної верхівки і ділових олігархів та ідеологією на основі невдало замаскованого і пишномовного шовінізму.

Тому треба обережно сприймати публічні заяви окремих російських політиків щодо налагодження тісніших взаємин з НАТО. В особистих розмовах московські аналітики стверджують, що такі заяви часто ґрунтуються на небезпідставних припущеннях, що так Росія досягне звичної мети – виснажити НАТО. Тоді беззахисну Європу можна буде легко розшматувати на кавалки, а її внутрішнє розмаїття використати з вигодою для традиційних національних інтересів Росії.

Отож, європейці (які здебільшого мають стосунок до ділових кіл Німеччини та Італії), що стверджують, нібито першочерговий вступ Росії до НАТО подолає напруження у стосунках, насправді помиляються. Найімовірніше, все вийде навпаки. Росія має авторитарне і корумповане політичне середовище, а її військовики – потайний спосіб мислення, тому вступ Росії до НАТО по-

кладе йому край як єдиному союзіві демократичних держав. Те саме можна було б сказати, якби Росія увійшла до ЄС, не пристосувавши своєї системи до європейських демократичних стандартів, як це тепер намагається зробити Туреччина. По-справжньому тісних взаємин неможливо досягнути комерційним ажіотажем під проводом західноєвропейських бізнесменів (не кажучи про колишніх урядовців), які прагнуть скористатися російськими ресурсами, але байдужі до спільних цінностей – запоруки тривалих взаємин.

Попри це, ми припускаємо, що російська верхівка обмірковує остаточні та історично важливі зміни в геополітичних поглядах на майбутнє Росії. Російські західники, аналітичні центри та їхні, переважно московські, мас-медіа, занепокоєні відсталістю внутрішньої політики Росії. Що більше громадян усвідомить це, то впевненіше Росія наблизитиметься до західних стандартів.

Наприкінці 2009 року зумисне дібраний замісник Путіна Дмитро Медведєв почав палко захищати теорію, за якою модернізація = демократизація, і тим засвідчив, що така думка стає дедалі поширенішою серед російського політикуму. Отож, погляд, що його раніше плекали здебільшого інтелектуальні дисиденти, проник до вищих кіл. Навіть якщо згодом Путін знову стане президентом або Медведєв припинить відстоювати свою позицію на політичній арені, вже сам факт, що президент Росії міг заявити, що, на його думку, модернізація Росії за західним взірцем (яку він активно пропагує) вимагає демократизації – це віха в політичній еволюції Росії. У розмові зі мною у Москві в жовтні 2010 року Медведєв був ще відвертіший.

Очевидно, що в сучасній Росії дедалі більше людей, щоправда переважно в Москві та Санкт-Петербурзі, є прихильниками концепції модернізації за Медведєвим. Серед них є не тільки інтелектуали, а й тисячі випускників західних вищих шкіл, мільйони мандрівників, що побували на Заході, й чимало підприємців, які мають ділові стосунки та інтереси на Заході. До того ж, російські мас-медіа, зокрема телебачення, взяли західний стиль життя за взірець у розважальних та серйозніших програмах. Що не менш важливо, щоденна преса загалом неідеологічна, хоча вражена імперська гордість Росії частенько спотворює репортажі про США.

Зрештою, росіянам вирішувати, чи вони скористаються тим, що їхні землі та культура близькі до Заходу, а громадськості подобається Америка, і об'єднують зусилля, спрямовані на соціальну модернізацію, зі справжньою політичною демократизацією західного взірця. Російська інтелектуальна верхівка розуміє, що обидва процеси взаємозалежні; ділова верхівка запізно це усвідомила після фінансової кризи 2007 року, а владна верхівка стурбована тим, що Росія за економічними показниками значно відстає від глобального

гіганта на Сході. Отож, дедалі більше росіян погоджуються, що ці події мають несприятливі наслідки, а це дає змогу сподіватися на стабільніші й тісніші взаємини між Сходом і Заходом, попри досі невизначений внутрішній розвиток політичної влади.

На офіційному сайті президента Росії 10 вересня 2009 року було оприлюднено статтю Медведєва “Росіє, вперед!”. Ця стаття так нищівно критикувала вади Росії і так палко закликала до реформ, що окремі уривки з неї варто зачитувати:

“Наша теперішня економіка перейняла в радянській системі найбільшу хибу – вона здебільшого нехтує потребами людини... Столітня корупція здавна виснажувала Росію. Вона й досі роз’їдає її через надмірний контроль держави над багатьма важливими галузями економіки та іншими сферами суспільної діяльності... Разючі показники двох найбільших в історії країни модернізацій – імператора Петра I і радянської – обійшлися ціною руйнувань, приниження і знищення мільйонів наших співвітчизників... Тільки наш досвід будівництва демократії дасть нам право стверджувати: ми вільні, ми відповідальні, ми успішні. Демократія потребує захисту. Як і засадничі права та свободи наших громадян. Захисту, передовсім, від корупції, що викликає свавілля, несвободу та несправедливість... Нашу зовнішню політику повинна визначати не ностальгія, а стратегічні довгострокові цілі модернізації Росії”. [Можна тільки здогадуватися, кого мав на увазі Медведєв, коли навмисне згадував про “ностальгію” у зовнішній політиці].

Отож, якщо без глибших і ширших взаємин з Росією Європа – це незавершений проект, так само і Росія не матиме безпечного геополітичного майбутнього і задовільної сучасної та демократичної ідентичності без тісніших стосунків із Заходом загалом і Європою зокрема. Без примирення з Заходом, яке зміцнить довіру й забезпечить перетворення, Росія залишиться заслабкою із занадто суперечливими зовнішніми прагненнями, щоб стати дійсно успішною демократичною державою. Тому стаття Медведєва за вересень 2009 стала не тільки своєчасним і рішучим попередженням своїм співвітчизникам, а й визначила єдиний реальний шлях для Росії: “Наших внутрішніх фінансових і

технологічних можливостей недостатньо для справжнього поліпшення життя. Нам потрібні гроші і технології країн Європи, Америки, Азії. А цим країнам, своєю чергою, потрібні можливості Росії. Ми вкрай зацікавлені у зближенні та взаємопроникненні наших культур та економік”.

Завдяки політичній модернізації Росії ми можемо стати свідками справжніх партнерських взаємин між Росією та Заходом. Це залежить від того, чи Захід підтримуватиме трансатлантичну дружбу і проводитиме довгострокову політику, що буде стратегічно прозорою та уперше в історії охоплюватиме Росію. Стратегічна прозорість означає щонайменше реалістичну оцінку того, яка саме Росія зміцнить – а не роз’єднає – Захід. Поширення політики на Росію означає, що по-справжньому сталий спільний розвиток Заходу та Росії потребує терплячості й наполегливості. Головний принцип стратегічно спрямованої та історично розважливої політики в тому, що лише згуртована з Америкою Європа може рухатися на Схід і налагодити об’єднавчі взаємини з Росією.

У рамках конституційної демократії Захід і Росія мусять узгодити зовнішні інтереси та дотримуватися спільних цінностей. Поступове утвердження загальних демократичних стандартів у Росії (через “взаємопроникнення” – як сказав Медведев – спільної культури) згодом визначить ґрунтовне перетворення внутрішнього політичного становища. А також сприятиме розширенню соціальних, економічних і, врешті, політичних зв’язків із Заходом. Зона вільної торгівлі, свобода пересування Європою, а згодом спроможність жителів переселитися туди, де існують кращі економічні можливості, пришвидшать зміни в Росії, що відповідатимуть глибшим політичним і безпековим взаєминам із Заходом.

Щоб спрогнозувати, за скільки часу Росія перетвориться на органічну частину Заходу, потрібно зважити на те, що за останні 40 років відбулися докорінні зміни у світовій геополітиці, а ми живемо в час, коли події стрімко розгортаються (таблиця 4.3 дуже стисло підсумовує докорінні геополітичні зміни, що відбулися за останні 40 років, між 1970 і 2010).

Росія та атлантичний Захід швидше налагодять тісніші відносини (економічні – з ЄС, безпекові – з НАТО, і загального характеру – зі Сполученими Штатами), якщо Росія визнає по-справжньому незалежну Україну, яка більше від Росії прагне зблизитися з Європою і стати членом Європейського Союзу. Отож, ЄС вчинив розумно, коли в листопаді 2010 року відкрив Україні доступ до своїх програм, а 2011 поставив за мету підписати офіційну угоду про асоціацію. Україна, яка не налаштована вороже до Росії, але випереджає її на шляху до Заходу, сприятиме просуванню Росії у західному напрямку до вигідного європейського майбутнього. З іншого боку, відокремлена від Заходу та

Таблиця 4.3. Непередбачуваність історичних змін між 1970 і 2010 роками

Приблизно десятиліття	Атлантичний альянс	Радянський Союз (Росія)	Китай
1970 – 1980	Альянс охоплює тільки половину Європи Європу хвилює, що Радянський Союз нарощує воєнні потужності США вступили у В'єтнам, а потім покинули країну	Нещодавно окупував Чехословаччину (1968) Масштабне стратегічне нарощення потужностей, що загрожує випередити США Заявив, що випередить США за економічною могутністю у 1980	Внутрішні заворушення через політичне насильство після Культурної революції Масові репресії політичної верхівки Виробництво становить 9 % від рівня США
1980 – 1990	Повалення проамериканського шаха в Ірані США нормалізують взаємини з Китаєм і вони утворюють таємний антирадянський союз	Радянський Союз вторгається в Афганістан Готовий захопити Польщу та знищити “Солідарність” Експерименти з “перестройкою” в умовах економічного занепаду	Проводить ліберальні економічні реформи за часів Дена Сяопіна Нормалізує взаємини зі США та об'єднується зі США проти Радянського Союзу в Афганістані Придушує демократичні процеси на площі Тяньаньмень
1990 – 2000	США після холодної війни стали єдиною наддержавою у світі Возз'єднання Німеччини Європейська спільнота стає Європейським Союзом Країни Центральної Європи входять до НАТО	“Солідарність” у Польщі захоплює владу і радянський блок зазнає краху Радянський Союз розпадається і колишні радянські республіки здобувають незалежність Росія експериментує з демократією в умовах соціальної кризи	Економічна реформа поширюється на сільську місцевість Досягає майже 10 % щорічного економічного зростання Починає оновлювати інфраструктуру в містах
2000 – 2010	США починають “війну з тероризмом” після 11 вересня США скидають режим Талібану в Афганістані США вторгаються в Ірак 2003 Країни Центральної Європи входять до ЄС Захід переживає масштабну фінансову кризу США охопила системна криза через борг і внутрішній економічний занепад	Росія починає війну в Чечні Авторитарне правління за часів Путіна Прагне стати енергетичною наддержавою Російська економіка вразлива до світових подій, а соціальний застій триває	Вступає до Світової організації торгівлі Перетворюється на промислову фабрику світу, випереджає США за рівнем виробництва і стає другою найбільшою економікою у світі Після 30 років економічного розвитку з'являється 250-мільйонний середній клас

політично підпорядкована Росії Україна підштовхне її зробити нерозсудливий вибір на користь імперського минулого.

На жаль, наразі можна лише здогадуватися, якими будуть більш офіційні та об'єднавчі інституційні взаємини між Заходом і Росією наступні кілька десятиліть. Наскільки це можливо, зближення повинне відбуватися рівномірно та одночасно на соціальному й економічному, а також політичному та безпековому рівнях. Це мали б бути домовленості про соціальні зв'язки, законодавчі та конституційні положення, спільні безпекові навчання НАТО та російських збройних сил, а також заснування нових координаційних політичних установ на розширеному Заході. Завдяки цьому Росія підготується до членства в ЄС.

Навіть якщо Росія не стане членом ЄС, нова геополітична спільнота за інтересами між Сполученими Штатами, Європою та Росією (від Ванкувера на схід до Владивостока) створить формальні умови для перемовин щодо спільної політики. Рухаючись на Захід, Росія буде змушена примиритися з Україною (а то й зробити це від самого початку), тому колективний дорадчий орган (можливо, це буде спочатку Рада Європи) переміститься до Києва (давньої столиці Київської Русі, що тисяча років тому мала королівські взаємини із Заходом). Якщо цей орган розміститься на теперішньому Сході Європи, на північ від Туреччини, це символізуватиме, що Захід знову став життєздатним і розширив свої територіальні межі.

Тому цілком імовірно, що після 2025 року Захід розширить свої межі. До того часу Туреччина стане повноцінним членом ЄС, досягнувши проміжних домовленостей щодо членства в Євросоюзі. Але якщо Європа та Америка спільно дійдуть згоди щодо доцільності розширення меж Заходу, приєднання Туреччини до Європи буде цілком обґрунтованим і швидко закінчиться. Можливо, за наступні два десятиліття Захід і Росія знайдуть спільну мову, і, врешті-решт, Росія стане членом ЄС і НАТО. Звісно, це відбудеться тоді, коли Росія на законодавчому рівні розпочне демократичні перетворення відповідно до стандартів ЄС і НАТО.

Усі сторони отримують від цього вигоду. Такий розвиток подій відповідатиме вимогам часу, соціальних змін і модернізації. Туреччина і особливо Росія зміцнять своє становище в сучасному демократичному світі, тоді як приєднання України гарантуватиме їй національну незалежність. Перед Європою відкриються нові привабливі шляхи можливостей і пошуків. Зачаровану відкритими просторами та новими підприємницькими можливостями європейську молодь манитиме «на Схід» – чи то до північно-східного Сибіру чи до східної Анатолії. Вільний рух людей і нові виклики поліпшать перспективи Європи, що останнім часом дбає лише про соціальне забезпечення. Коли Євразію перетинатимуть сучасні магістралі та високошвидкісна залізниця,

мешканці частіше мігруватимуть, а економічно та демографічно активний потік із Заходу зміцнить позиції Росії на Далекому Сході. За кілька років космополітичний Владивосток стане європейським містом, залишаючись, однак, частиною Росії.

Якщо до Європи ввійдуть Туреччина та Росія, вона стане ключовим гравцем на світовій арені, залишаючись союзником США. Більший Захід – зі спільним простором та принципами – зможе зарадити виявам релігійної нетерпимості, політичного фанатизму та національної ворожості в деяких частинах Євразії, адже він запропонує привабливіші економічні та політичні можливості.

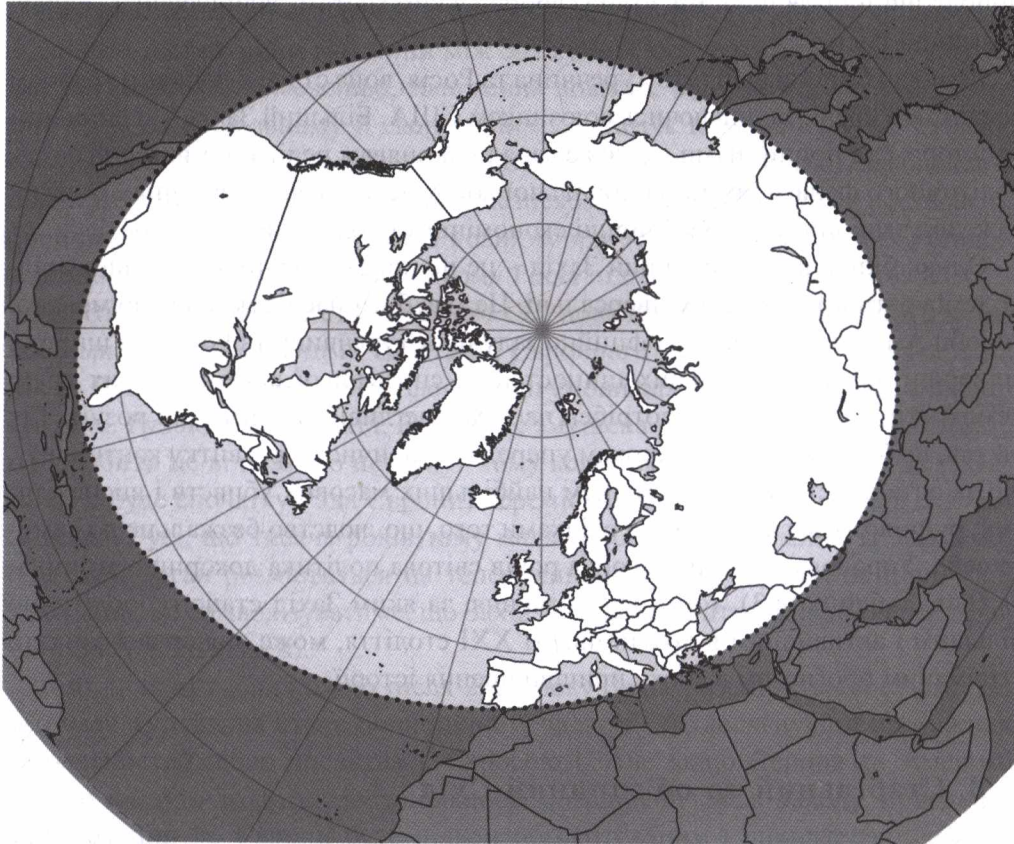
Однак більший і активніший Захід – це не просто гарантія того, що західні демократичні цінності універсальні. Це має бути наслідок цілеспрямованої спроби Америки та Європи офіційно залучити Туреччину та Росію до ширшої співпраці на основі спільних цінностей та справжньої відданості цих країн демократії. Але для цього потрібен час, наполегливість і тверезий розум. Так чи так, це буде величезним кроком уперед в історичному розвитку континенту, що за останнє століття став місцем найбільших масових убивств і виснажливих, руйнівних воєн. Ми стали свідками того, що людство безжальне до самого себе. Упродовж останніх сорока років світова політика докорінно змінилася (див. таблицю 4.3), тому передбачення, за яким Захід стане геополітично більшим і активнішим в другій чверті ХХІ століття, може виявитися занадто стриманим прогнозом в епоху пришвидшення історії.

3. Стабільний та об'єднаний Схід

Світова влада зміщується із Заходу на Схід – чи спіткає нову Азію ХХІ століття доля старої Європи ХХ століття, що була охоплена міждержавною ворожнечею та, врешті-решт, стала жертвою самознищення? Якщо так, то наслідки будуть просто катастрофічними. Отож, це питання актуальне, особливо через те, що сьогоднішня Азія та вчорашня Європа, на перший погляд, напрочуд схожі.

На початку ХХ століття Європа перебувала на вершині світової могутності, але минуло якихось тридцять років – і вона знищила сама себе. Усе сталося так швидко, бо Європа не змогла пристосувати злету агресивної та дедалі могутнішої імперської Німеччини до тодішньої європейської системи. Це схоже на виклики, пов'язані зі зростанням сучасного Китаю у теперішній новій Азії. Франція, зазнавши поразки у війні з Пруссією 1870 року, була занепокоєна економічним злетом Німеччини. На думку спадають сучасні паралелі з Індією. Розташована віддалік від берегів Європи, Великобританія мала величез-

Карта 4.1. Після 2025: більший Захід – основа світової стабільності

Загальна кількість населення:

1,102 мільярди
(15,9 % усього населення світу)

Сукупний ВВП (ПКС, паритет купівельної спроможності):

34,459 трильйонів доларів США
(46,3 % світового ВВП)

Загальна територія:

40,3 мільйони квадратних кілометрів
(27 % суходолу)

До розрахунків увійшли США, Канада, ЄС+Україна, Росія і Туреччина

Джерело: Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook)

ний вплив на материк і, хоча не брала безпосередньої участі в європейських справах, мала до них стосунок. З цього погляду, можна провести аналогію із сучасною Японією. До речі, Росія теж була учасником цих процесів. Вона не бажала, щоб Німеччина підтримала Австро-Угорщину проти Сербії, і спровокувала Першу світову війну 1914. А співпраця Росії з Німеччиною 1939 року призвела до другого й останнього етапу самознищення Європи. Стурбована Китаєм, сучасна Росія схвально ставиться до Індії як протизваги до Китаю.

Європейська міждержавна система (що її століття тому сформувала велика імперська угода, укладена на Віденському конгресі 1815 року) не змогла сповільнити розвиток нової імперської сили та задовольнити ненаситний апетит націоналістичних рухів у Центральній Європі, що посилювалися за наступні десятиліття. Це, по суті, і спричинило європейське лихо. У сучасному світі, центр якого більше не розміщений в Європі, проблема регіональної стабільності в Азії вкрай важлива для світового добробуту не тільки тому, що Китай прагне міжнародного верховенства, а й тому, що Японія, Індія, Індонезія та Південна Корея стають дедалі важливішими у світовій економічній ієрархії, вже не кажучи про сукупну економічну вагу кількох середніх за розміром південно-азійських держав. Попри те, що вони не діють згуртовано, азійські держави всі разом відповідають за 24,7 % світового ВВП і 54 % світового населення.

Як зазначалося у першій частині, жителі Азії, що становлять значну частку світового населення, тепер стали політично свідомими. Їхню політичну свідомість визначає і збуджує націоналізм і/або релігія, і сповнують – деякою мірою (залежно від історичних випробувань кожної країни) – антизахідні настрої. Червоною ниткою через їхню історію проходить тема антиімперіалізму, а окремі частини Заходу несуть відповідальність за колишні справжні чи вигадані злочини. Одним словом, Схід – це не одне ціле. І він має ще більше політичне, релігійне, культурне та етнічне розмаїття, ніж Захід, що невпевнено рухається до об'єднання. Політичне пробудження Сходу відбулося нещодавно, а прикрі спогади його жителів ще зовсім свіжі. Загалом, Схід гордий і щораз багатший і могутніший, але його чимале населення досі живе в тісноті та злиднях. Багато східних країн вороже ставляться одне до одного. Їхні народи легко розбурхати, а сила націоналістичних рухів нагадує про Європу півтора століття тому.

Отож, націоналістичні рухи в Азії, що їх роз'ятрює релігійний запал, неабияк загрожують політичній стабільності в регіоні. Вони також можуть завадити появі та/або зміцненню справді стабільних демократій, особливо якщо суперечки в міждержавних взаєминах через спірні питання спровокують заворушення. Розпалені пристрасті, під'южені націоналістичними гаслами, спровокують конфлікти, які не зможуть розв'язати авторитарні режими регіону.

Найгірше, що кілька відносно демократичних систем у регіоні не матимуть іншого вибору, як визнати націоналістичні наміри доказом солідарності їхніх народів.

Такі загрозливі умови провокують виникнення конфліктів. Це може бути боротьба за владу в регіоні, наприклад, між Китаєм та Індією. Суперечки за водні угіддя та кордони можуть стати приводом і поштовхом до конфліктів. У випадку з Пакистаном та Індією, їх можуть спричинити нерозв'язані, і тому вибухонебезпечні територіальні чвари, що розпалють шалену націоналістичну та релігійну ворожнечу, яка загрожуватиме виживанню жителів цих країн. Конфлікти можуть стати мимовільними наслідками історичної ворожнечі, як-от у випадку Японії та Китаю. Або ж побічними продуктами внутрішньої нестабільності та людського прорахунку на найвищому рівні – тут на думку спадає ставлення Північної Кореї до Південної Кореї. Загрозливими виглядають взаємні ультиматуми Китаю та Японії, а також претензії Китаю і його сусідів у Південно-Східній Азії поблизу Південно-Китайського моря. До того ж, ослабла Росія, якій не вдасться вестернізація та модернізація, обурюватиметься дедалі успішнішими спробами Китаю здобути доступ до природних ресурсів Монголії та нових центральноазійських держав.

Якщо Сполучені Штати і Китай не дійдуть згоди в розподілі політичної та економічної влади, це спровокує вкрай серйозне міжнародне напруження. Окрім очевидного економічного суперництва й невпинних фінансових суперечок, приводом стане статус Тайваню, перебування американського військово-морського флоту поблизу китайських територіальних вод або суперечливі інтереси в корейському конфлікті.

Насамкінець, не забуваймо також про те, яке значення матиме ядерна зброя у цих регіональних змаганнях. На новому Сході вже є три ядерні держави, які відкрито випробовують її і заявляють про те, що мають ядерну зброю (Китай, Індія і Пакистан), і закрита четверта – Північна Корея, що час до часу хизується і погрожує як самопроголошена ядерна держава. Якщо Японія засумнівається у безпекових гарантіях США, вона дуже швидко стане потужною ядерною державою, тоді як Іран на південно-західному кордоні нової Азії вже, мабуть, нагромаджує ядерну зброю. Азії бракує великої структури колективної безпеки (такої, як у сучасній Європі), а запальні націоналістичні прагнення можуть спровокувати чимало конфліктів. Є велика ймовірність того, що якоїсь миті міжнародний інцидент спричинить потужні регіональні заворушення, які в разі застосування ядерної зброї затьмарять жахіття, що їх пережила Європа в минулому столітті.

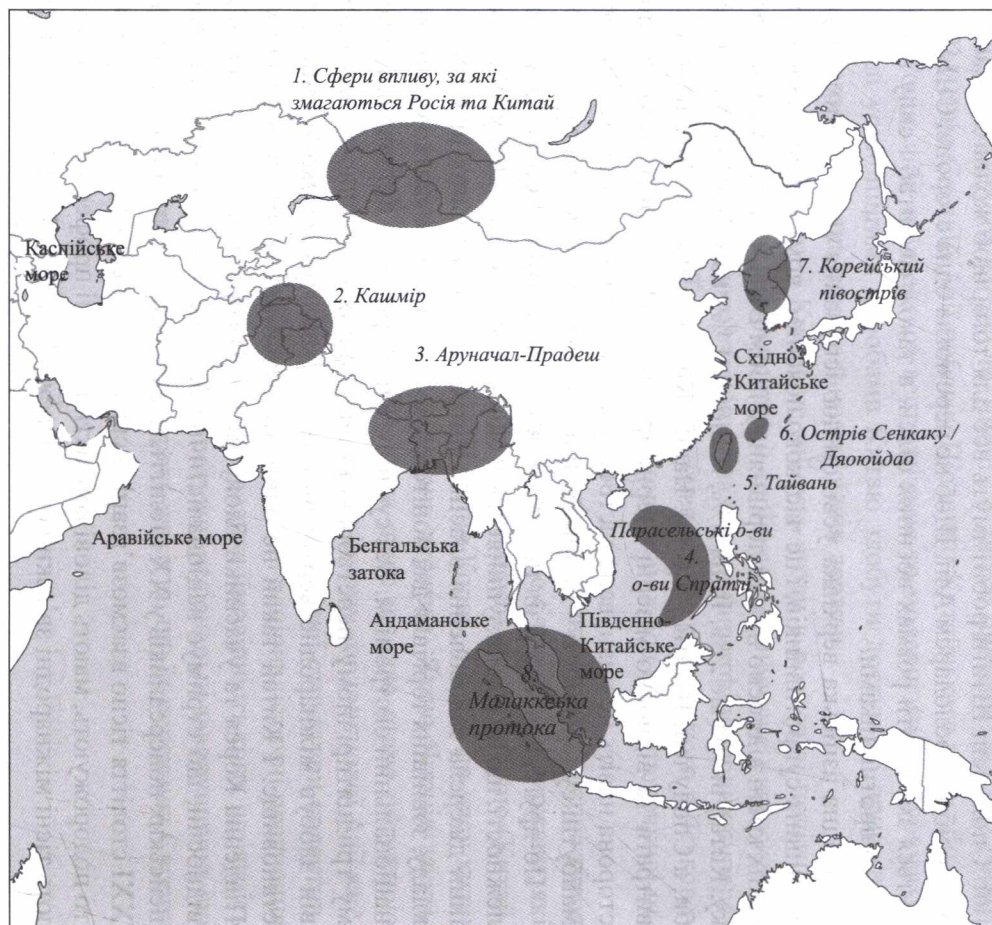
Попри всяку невизначеність та нерівність в Азії, аргументи на користь твердження, що новий Схід приречений на руйнівну міжнародну війну, не зовсім переконливі. Сьогодні Азія дуже схожа на Європу зразка XX століття, проте між цими частинами світу є суттєві відмінності, які полягають у новітній світовій дійсності XXI сторіччя та винятковій історії азійської міждержавної системи.

Перша відмінність геополітична: на відміну від Європи початку XX століття, яка ще тоді була осередком світової влади, Азія наразі, чи поки що, не є центром світової військової сили. Тобто якщо керівник будь-якої азійської держави задумається над війною, він муситиме врахувати ймовірність втручання зовнішніх сил, яких непрямо заторкне ця війна. До прикладу, якщо між Індією та Китаєм вибухне справжня війна (а не просто прикордонна сутичка), Росія, найімовірніше, захоче якось допомогти Індії, оскільки це ослабить Китай. Сполучені Штати робитимуть все для того, щоб жодна держава не стала одноосібним володарем Азії. Щоб не перемогла одна сторона, США намагатимуться зменшити розмах воєнних цілей, а також масштаб і силу ворожих дій між супротивниками.

Владна азійська верхівка усвідомлює існування могутніших потенційних зовнішніх супротивників, і це частково пояснює, чому військові бюджети азійських країн відносно низькі порівняно з їхнім ВВП. (За даними Світового банку, Китай витрачає 2 %, Індія 3 %, і Японія 1 % свого ВВП на військові потреби, а Сполучені Штати – 4,6 %). Навіть Китай та Індія мають невеликі воєнні витрати та відносно мізерні ядерні арсенали. Це свідчить про те, що жодна сторона навіть не планувала застосовувати силу, щоб залагодити теперішні чи майбутні суперечності – попри те, що їхні народи не довіряють одне одному.

По-друге, сучасна Азія процвітає в умовах світової торговельної взаємозалежності, що не тільки зупиняє її від односторонніх військових дій, а й створює інші джерела задоволення власних потреб і національних прагнень. До прикладу, зовнішня торгівля дає поштовх економічному розвитку, що охолоджує національний екстремізм. Без сумніву, Китай розуміє, що завдяки дивовижному тридцятирічному перетворенню внутрішніх соціально-економічних умов він здобув міжнародне верховенство, а також чудове економічно-фінансове становище. І Китай такий не один. Інші успішні азійські держави (зокрема Південна Корея та учасники блоку АСЕАН) користаються з мережі зв'язків та відносин, що стримує націоналістичне безглуздя. На відміну від своїх європейських попередників у XX столітті, представники середнього класу цих країн XXI століття тісно взаємозв'язані зі світом. Ці люди вчаться за кордоном, часто подорожують, мають ділові контакти і спільні професійні цілі, та підтримують тісні міжнародні зв'язки через мережу Інтернет. І тому, навіть якщо вони

Карта 4.2. Можливі конфлікти в Азії

1. Сфери впливу, за які змагаються Росія та Китай. Упродовж кількох останніх років Центральна Азія та Монголія тісно співпрацюють з Китаєм, попри те, що раніше вони перебували під впливом Росії. Цей регіон багатий на важливі природні ресурси, тому тут можуть зіткнутися інтереси настирливого Китаю і Росії, що тужить за імперією.

2. Кашмір. Індія і Пакистан поширюють свій суверенітет на Кашмір і двічі воювали за його територію. Китай також претендує на частину земель Кашміру, заручившись підтримкою Пакистану.

3. Аруначал-Прадеш. Китай та Індія уже давно сперечаються за цю територію. 1982 року між цими країнами вибухнув прикордонний конфлікт. Обидві держави змагаються за ширші права на цих землях.

4. Парасельські острови та острови Спратлі. Китай, Тайвань і В'єтнам претендують на Парасельські острови, тоді як Китай, Тайвань, В'єтнам, Філіппіни, Малайзія і Бруней сперечаються за острови Спратлі. Обидва архіпелаги мають чималі родовища енергоресурсів.

5. Тайвань. Сполучені Штати визнають, що Тайвань – це частина Китаю, однак наполягають, що це питання можна залагодити тільки мирним шляхом.

6. Острів Сенкаку / Дяюйдао. Японія, Китай і Тайвань претендують на острови Сенкаку / Дяюйдао у Південно-Китайському морі. Восени 2010 року тут відбулася сутичка між Японією та Китаєм, яка спровокувала взаємні обвинувачення.

7. Кореєцький півострів. Нещодавно між Північною та Південною Кореєю загострилися давні суперечки щодо спільного кордону та статусу півострова, зокрема через ядерний арсенал Північної Кореї. Цей конфлікт заторкує інтереси Сполучених Штатів, Китаю та Японії.

8. Малаккська протока. Щоб транспортувати енергоресурси на материк, Китай повинен мати змогу вільно пересуватися Малаккською протокою – одним із найважливіших морських шляхів у світі.

сприйнятливі до націоналістичних закликів, усе ж вони добре розуміють, що їхні інтереси – взаємозалежні.

По-третє, слід визнати історичну відмінність між Європою та Азією. Як сказано в одній концептуальній праці на тему розвитку Китаю, вже кілька століть тому “наймогутніші держави Східної Азії – від Японії, Кореї та Китаю до В’єтнаму, Лаосу, Таїланду та Камбоджі... всі були пов’язані одна з одною – безпосередньо або через Китай – торгівлею та дипломатичними взаєминами, а спільні засади, норми та правила керували їхніми взаємними діями... Тривале перемир’я між європейськими державами було радше винятком, аніж правилом... Існувала істотна відмінність... між національними державами східно-азійської системи тривало майже безперервне перемир’я не 100, а цілих 300 років”.³

Насамкінець, миру в Азії XXI століття загрожують інші причини, ніж у Європі XX століття. В Європі міждержавну ворожнечу спровокували держави заявами націоналістичного характеру. У цих заявах йшлося про те, що більша територія означає більшу могутність, а отже, вищий статус. У крайніх випадках ці прагнення виправдовували хибним поняттям “життєвого простору” (“lebensraum”), що нібито потрібний для виживання нації. У сучасній Азії головною причиною регіональної нестабільності стануть радше внутрішні конфлікти через етнічне розмаїття і племінні зв’язки, що існували до виникнення національної держави, аніж бажання захопити чужі території. Пакистан остерігатиметься Індії, тоді як військове командування південно-східних і південно-західних азійських держав більше дбатиме про збереження стабільності власних країн, ніж про територіальні амбіції своїх сусідів.

У густонаселеній Індії регіональні заворушення можуть спалахнути через внутрішні суперечності між дуже багатими і злидінними (в Індії налічується більше бідних громадян, аніж у Китаї), а також через етнічно-мовно-релігійне розмаїття індійського суспільства. На відміну від Китаю, де народ Хан становить 91,5 % населення, найбільша етнічна група в Індії налічує 70 % мешканців, тобто 300 мільйонів людей, по суті, належать до етнічних меншин. З погляду релігійних вірувань, 950 мільйонів індійців – індуїсти, 160 мільйонів – мусульмани, 22 мільйони – сикхи, а решта жителів дотримуються інших релігійних традицій. Менш ніж половина населення розмовляє однією мовою – гінді. До того ж, рівень письменності в Індії жахливо низький, а більшість жінок неписьменні. У сільській місцевості відбуваються заколоти, яких ніхто не стримує, попри те, що бешкети тривають понад десять років.

До того ж, індійська політична система ще мусить довести, що їй під силу роль “найбільшої демократії світу”. Це випробування чекає на неї, коли її жи-

телі стануть по-справжньому політично свідомими та активними. З огляду на високий рівень неписьменності та залежність між привілеями та багатством серед політичної верхівки, теперішній “демократичний” процес в Індії схожий радше на британську аристократичну “демократію” перед заснуванням профспілок у другій половині XIX століття. Теперішня система доведе, наскільки вона життєздатна, коли різномірний загальний стан політично свідомим і наполегливим. Тоді етнічні, релігійні та мовні відмінності загрожуватимуть внутрішній єдності Індії. Якщо вони вийдуть з-під контролю, сусідній Пакистан, де вже відбуваються плеємні заворушення, також стане геополітичним осередком регіональної сваволі.

У таких потенційно конфліктних умовах стабільність Азії залежатиме від того, як Америка діятиме у двох збіжних регіональних трикутниках із осередком у Китаї. Перший трикутник охоплює Китай, Індію та Пакистан, а другий – Китай, Японію і Корею, і держави Південно-Східної Азії на другому плані. У першому випадку Пакистан може стати основною причиною незгоди та джерелом нестабільності. У другому – у небезпеці опиняться Корея (Південна та Північна) і/або Тайвань.

В обох випадках Сполучені Штати залишаються ключовим гравцем, здатним змінювати рівновагу сил і впливати на наслідки. Тому від самого початку варто заявити, що США повинні керуватися загальним принципом – уникати будь-якого прямого військового втручання у конфлікти між ворожими азійськими державами. Хоч якою була б війна між Пакистаном та Індією, навіть за участі Китаю, чи війна лише між Китаєм та Індією, її наслідки не заподіють такої шкоди інтересам США, як нове, масштабне військове вторгнення Америки на азійський материк. Адже воно спровокує ланцюгову реакцію етнічних і релігійних заворушень в Азії.

Це, очевидно, не стосується договірних зобов'язань США перед Японією та Південною Кореєю, де Америка розташувала свої війська. Крім того, невтручання США у можливі конфлікти між азійськими державами не повинне означати байдужості до наслідків цих конфліктів. Сполучені Штати мусять скористатися міжнародним авторитетом, щоб перешкодити війні, стримати воєнні дії, якщо вони таки почнуться, і уникнути несправедливого результату. Але ці дії мусять відбуватися за участі інших держав, яким також загрожує регіональна нестабільність в Азії. Деякі з них навіть хотіли б, щоб Америка втрутилася, а вони тим часом перебували осторонь. Тому Америка не повинна брати на себе всю відповідальність й самотужки відвертати чи стримувати кризу, або перекладати частину витрат на агресивнішу сторону.

Перший трикутник передбачає змагання за верховенство в Азії. Китай та Індія вже є провідними гравцями на міжнародній арені. Індія є найбільш гус-

тонаселеною країною у світі; вона переживає економічний злет; демократичну Америку особливо цікавлять її офіційна демократична структура та життєздатність як можлива альтернатива китайській авторитарній моделі. Китай посідає друге місце у світі за економічною могутністю, невдовзі така сама доля чекає його військові потужності (деякою мірою це вже трапилося). До того ж, країна стрімко перетворюється на світову силу. Отож, між Китаєм та Індією панують змагання та протистояння, тоді як Пакистан є регіональним яблуком розбрату.

Індійські медіа вороже налаштовані проти Китаю, між цими країнами помітна взаємна національна неприязнь. Китай для Індії часто становив загрозу, здебільшого територіальну, а індійська преса часто згадує, як 1962 року Китай окупував спірні прикордонні території. Спроби цієї країни встановити економічний і політичний контроль у М'янмі та пакистанських портах в Індійському океані, на думку індійських мас-медіа, є стратегічним планом оточити Індію. Китайські мас-медіа перебувають під контролем держави, тому їхні висловлювання стриманіші, але вони навмисне ставляться до Індії поблажливо, як до несерйозного суперника, чим ще більше розпалюють ворожі настрої в Індії.

Китай ставиться байдуже до Індії здебільшого тому, що досягнув значно вищого соціального розвитку. Його ВВП суттєво більший, ніж в Індії, міста та інфраструктура набагато сучасніші, а населення значно грамотніше та однорідне з погляду етнічної належності й мови (див. таблиці 4.4 та 4.5 на С. 134–135).

Так чи так, обидві сторони є стратегічними заручниками своїх суб'єктивних почуттів і геополітичних умов. Індійці заздять китайським економічним та інфраструктурним перетворенням. Китайці висміюють відносну відсталість Індії (що про неї на соціальному рівні найяскравіше свідчить нерівномірний рівень грамотності населення), а також брак дисципліни. Індійці бояться зіткнення між Китаєм та Пакистаном; китайці остерігаються, що Індія заблокує їм доступ до Близького Сходу та Африки через Індійський океан. Попри те, що дипломатичні комюніке знову і знову повторюють про спільний обов'язок підтримувати мир, впливові особи рідко закликають до взаємного примирення, і тому напруга у взаєминах цих двох держав зростає.

Сполучені Штати мають неупереджено ставитися до кожної з цих сторін. Але коли США розсудливо ставитимуться до союзу з Індією, це не означитиме, що вони не розглядатимуть Індію як альтернативу китайській авторитарній політичній моделі. Індія дає таку сподіванку на майбутнє, особливо якщо їй вдасться поєднати сталий розвиток із повсюдною демократією. Отож цілком зрозуміло, чому взаємини з Індією дружні. Водночас, це не означає, що США стануть на бік Індії в конкретних суперечливих питаннях, зокрема щодо Каш-

міру, оскільки дії Індії у цьому випадку заслуговують на критику. Це також не означає, що їхні взаємини з Індією спрямовані проти Китаю.

З огляду на те, що деякі політичні кола у Сполучених Штатах почали закликати до офіційного союзу між США та Індією, очевидно проти Китаю і Пакистану, треба чітко заявити, що будь-який подібний намір суперечить національним безпековим інтересам Америки. У такому разі зростає ймовірність, що США вгрузнуть у тривалі та запеклі конфлікти в Азії. Року 2011 Америка ухвалила нерозсудливе рішення продати Індії сучасну зброю, попри заборону продажу зброї до Китаю, зміцнивши тим ядерну програму першої. Цими діями США накликали на себе ворожість Китаю, адже склалося враження, що Америка вважає Китай ворогом ще до того, як сам Китай вирішив стати ворогом Америки.

До того ж, союз США та Індії стане подарунком для Росії, яка не зробить жодної послуги у відповідь. По суті, такий союз значно зашкодить довготривалим інтересам Америки в Євразії: Росія почне менше боятися Китаю і тому її перестануть цікавити тісніші взаємини із Заходом, а перед Москвою постане спокуса скористатися тим, що США зосередилися на конфліктах в Азії, і задовольнити імперські інтереси Росії у Центральній Азії та Центральній Європі. Розвіються сподівання на активніший і більший Захід.

Насамкінець, союз між Сполученими Штатами та Індією спонукатиме мусульман до терористичних дій проти Америки, оскільки вони дійдуть висновку, що це партнерство спрямоване проти Пакистану. Такий розвиток подій ще ймовірніший, якщо на теренах Індії спалахнуть релігійні сутички між гінді та мусульманами. Решта мусульманського світу – чи то в сусідній південно-західній Азії, чи то в Центральній Азії чи на Близькому Сході – стане на бік мусульман і підтримає терористичні акти проти Америки. Одним словом, якщо йдеться про перший азійський трикутник, найрозумніше буде утриматися від будь-якого союзу, щоб уникнути військового вторгнення Сполучених Штатів у ту частину Азії.

Із другим регіональним трикутником, що охоплює Китай, Японію, Південну Корею – і частково Південно-Східну Азію, не все так просто. Загалом, йдеться про роль Китаю як провідної сили на азійському материку і становище США в Тихоокеанському регіоні. Японія є головним політично-військовим союзником США на Далекому Сході, попри те, що вона стримує розвиток своїх військових потужностей, хоча це тимчасово, адже Японія остерігається дедалі більшої могутності Китаю. За економічною потугою Японія посідає третє місце у світі, і Китай випередив її зовсім нещодавно. Південна Корея успішна економічна сила і тривалий союзник Америки, який сподівається, що Сполучені Штати стримають можливий конфлікт із її відчуженим північним

сусідом. Південно-Східна Азія має менш формальні взаємини зі Сполученими Штатами і міцне регіональне партнерство (АСЕАН), але побоюється зростання могутності Китаю. Найважливіше, що Америка та Китай налагодили економічні відносини, яким зашкодить взаємна ворожість. А зростання економічної та політичної потуги Китаю згодом кине виклик теперішньому світовому верховенству Америки.

З огляду на нещодавній успіх і досягнення Китаю, було б безглуздо припустити, що економіка Китаю раптом загальмує. Ще 1995 року (по суті, посередині тридцятирічного економічного злету Китаю) впливові американські економісти прогнозували, що до 2010 року Китай опиниться у такому ж прикрому становищі, як Радянський Союз тридцять років тому після фантастичних офіційних заяв у 1960-х роках про те, що до 1980-х СРСР стане економічно могутнішим за Сполучені Штати. Сьогодні навіть найбільші скептики переконалися, що економічний злет Китаю таки справжній і надалі триватиме, хоча щорічний темп, можливо, і знизиться.

Проте це зовсім не означає, що зниження світового попиту на китайську продукцію чи міжнародна фінансова криза не торкнеться Китаю. Дедалі глибша соціальна нерівність посилює напруження у суспільстві. Вона спровокує загальне політичне занепокоєння, порівняно з яким події на площі Тяньаньмень 1989 року здаватимуться незначущими. Новий китайський середній клас, що налічує уже 300 мільйонів осіб, вимагатиме ширших політичних прав. Але це навіть близько не зрівняється із крахом Радянського Союзу. Америці доведеться змиритися з впливом Китаю на світові справи – а не демонізувати його чи тишком мріяти про його занепад.

Серйозніша загроза появиться із цілком іншого джерела, за своєю природою не економічного, а радше соціально-політичного. Її спричинить поступове і спершу непомітне погіршення рівня керівництва Китаю або відчутне посилення китайського націоналізму. Так чи так, окремі політичні рішення зашкодять міжнародним прагненням Китаю і/або зведуть нанівець внутрішні перетворення у країні.

Після Культурної революції керманичі Китаю поводитися розсудливо. Рішучий Ден Сяопін дотримувався концепції прагматичного реалізму. З часів правління Дена Китай пережив три стабільні зміни влади завдяки внормованій процедурі запланованої передачі влади. Його наступники були різними, скажімо, Ху Яобан, наступник Дена, закликав до ширшого політичного плюралізму, ніж хотілося б його партійним товаришам. Китайські чільники намагалися передбачувати проблеми та навіть разом вивчали, як іноземні держави долали постійні труднощі у внутрішній політиці. (Ось одне варте уваги заняття: китайське політбюро час до часу збирається на цілий день, щоб дослідити якесь

Таблиця 4.4. Глобальні показники успішності Китаю та Індії

Змінна	Рейтинг Китаю	Країна, що посідає в рейтингу місце під або над Китаєм	Рейтинг Індії	Країна, що посідає в рейтингу місце під або над Індією
Матеріально-технічне забезпечення торговельно-комерційних організацій ¹	27	26 – Чехія 28 – Південна Африка	47	46 – Кіпр 48 – Аргентина
Розвиток людського потенціалу ²	89	88 – Домініканська Республіка 90 – Сальвадор	119	118 – Кабо-Верде 120 – Східний Тимор
Освіта ³	97	96 – Малайзія 98 – Суринам	145	144 – Коморські острови, 146 – Камерун
Екологічні показники економічної діяльності ⁴	121	120 – Мадагаскар 122 – Катар	123	122 – Катар 124 – Ємен
Конкурентоспроможність економіки ⁵	27	26 – Малайзія 28 – Бруней	51	50 – Мальта 52 – Угорщина
Сприйняття корупції в органах державної влади ⁶	78	73 – Болгарія 85 – Марокко (5 інших країн перебувають з Китаєм на 78 місці, зокрема Греція)	87	85 – Марокко 91 – Боснія і Герцеговина (Албанія, Ямайка і Ліберія перебувають разом з Індією на 87 місці)
Підприємництво ⁷	40	39 – Перу 41 – Колумбія	53	52 – Панама 54 – Бразилія

1. Світовий банк. Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index, LPI), 2010
2. Програма розвитку ООН. Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), 2009
3. Програма розвитку ООН. Індекс освіти (Education Index), 2009
4. Екологічні показники економічної діяльності (Environmental Performance Index, EPI), 2010
5. Всесвітній економічний форум. Глобальний індекс конкурентоспроможності економіки (Global Competitiveness Index, GCI), 2010-2011
6. Міжнародна антикорупційна організація "Transparency International". Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index, CPI), 2010
7. Глобальний індекс підприємництва та економічного розвитку Акса-Серба (Acs-Szerb Global Entrepreneurship and Development Index, GEDI), 2010

Таблиця 4.5. Показники розвитку Китаю та Індії¹

Показник	Рейтинг Китаю	Кількість	Рейтинг Індії	Кількість
Очікувана тривалість життя при народженні	94	74,51 роки	160	64,46 роки
Рівень грамотності серед чоловіків	—	95,7 %	—	73,4 %
Рівень грамотності серед жінок	—	87,6 % (2007)	—	147,8 % (2001)
Кількість населення, що живе за межею бідності 1.25 долара на день ²	—	15,9 % (2008)	—	41,6 % (2008)
Рівень розвитку промислового виробництва	4	9,9 %	8	9,3 %
Інвестиції (валові в основні фонди)	1	46,3 % ВВП	13	32,4 % ВВП
Інвестиції в дослідження й розробки (2010) ³	—	1,4 % ВВП (валові витрати становили 141,4 млрд доларів)	—	0,9 % ВВП (валові витрати становили 33,3 млрд доларів)
Кілометри автомагістралей	—	65 000 км автомагістралей	—	200 км автомагістралей

1. Довідник ЦРУ з країн світу (CIA World Factbook), 2009, 2010
2. Програма розвитку ООН. Звіт про розвиток людського потенціалу (Human Development Report), 2010. Таблиця 5. Багатовимірний індекс бідності.
3. Глобальний прогноз фінансування досліджень і розробок на 2011 рік. Дослідницька організація Battelle і журнал R&D Magazine, грудень 2010.

важливе зовнішнє чи внутрішнє питання і провести відповідні паралелі із закордонними державами чи історичними фактами. Доволі промовисто, що на першій зустрічі аналізували злет і падіння закордонних імперій, серед яких останніми визначили Сполучені Штати).

Отож, теперішнє покоління лідерів, серед яких більше немає революціонерів чи новаторів, виросло в усталених політичних умовах, де основні питання національної політики були визначені на багато років уперед. Мабуть, їм здається, що бюрократична стабільність – звісно ж, централізований контроль – це єдина міцна основа дієвого управління. Але щоб зробити політичну кар'єру в бюрократизованих політичних умовах, потрібно радше підкорятися, бути обережним і підлещуватися до вищих за посадою, аніж виявляти сміливість та особисту ініціативу. Згодом виникнуть сумніви, наскільки життєздатним буде політичне керівництво, якщо його кадрова політика неприязна до талантів і ворожа до нововведень. Настане застій, тоді як стабільність політичної системи опиниться під загрозою, якщо між офіційно проголошеними догмами і прагненням політично пробудженого населення проляже прірва.

У Китаї незадоволення громадськості навряд чи виллється у масові шукання демократії, радше в нарікання на соціальну систему чи націоналістичні настрої. Влада знає про ймовірність перших із них, і готується до цього. Фахівці з політичного планування вже навіть відкрито оприлюднили п'ять головних чинників, які, на їхню думку, спровокують масові заворушення, що загрожуватимуть соціальній стабільності: 1) нерівність між багатими та бідними; 2) заворушення та невдоволення у містах; 3) культура корупції; 4) безробіття; 5) втрата суспільної довіри.⁴

Побороти націоналістичні настрої буде важко. Уже тепер очевидно – навіть з публікацій в офіційно цензурованих часописах – що китайський націоналізм дужчає. Хоча владний режим досі закликає до обережних висловлювань на тему становища Китаю та його цілей, 2009 року впливові китайські медіа рясніли тріумфальними заявами про злет Китаю, його економічну могутність та сходження до світового верховенства. Громадське обурення через незначні сутички військово-морського флоту з Японією поблизу спірних островів підтвердило, що народний гнів спалахує швидко. Питання Тайваню також здатне спровокувати войовничі настрої проти Америки.

Майбутнє Китаю парадоксальне – до демократії приведуть радше розумні, проте наполегливі лідери, які вибірково задовольняють суспільні вимоги брати участь в керівництві державою, аніж слабкі керманічі, що сліпо виконують усі забаганки. Слабкий і бездарний режим вхопиться за уявлення, що політичну єдність, а також їхню владу, допоможе утримати політика з украй націоналістичним баченням майбутнього Китаю. Якщо урядовці, які боятимуться

втратити владу та матимуть слабку концепцію, підтримають націоналістичну хвилю, передбачлива рівновага між задоволенням внутрішніх прагнень Китаю та його зовнішньополітичних інтересів зруйнується.

Структура політичної влади Китаю зазнає докорінних змін. Китайська армія (Народно-визвольна армія) – це єдина національна організація, що здатна забезпечити національний контроль. Вона також бере участь у безпосередньому керівництві головними економічними об'єктами. Якщо теперішні політичні лідери стануть безсильними, а в народі настане пробудження, саме військові встановлять дієвий контроль. Як не дивно, навмисна політизація китайського офіцерського корпусу тільки сприяє цьому. Усі найвищі чини є членами партії. І так само як члени Комуністичної партії Китаю, партійні військовослужбовці в Народно-визвольній армії також вважають себе вищими за державу. Тому якщо відбудеться системна криза, військовики з комуністичної партії спокійно візьмуть владу до своїх рук. Отож, політична влада перейде до цілеспрямованих, украй націоналістичних, добре організованих лідерів, недосвідчених у міжнародних справах.

Націоналістичний і войовничий Китай сам себе ізолює. Він розвіє захоплення китайською модернізацією та спровокує антикитайські настрої у Сполучених Штатах, можливо навіть з прихованими нотками расизму. Лунатимуть політичні вимоги заснувати антикитайську коаліцію з азійськими державами, що остерігаються намірів Пекіна. Безпосередні геополітичні сусіди Китаю, які наразі схильні до партнерства з економічно успішним гігантом, перетворяться на ревних прохачів про зовнішні гарантії (здебільшого в Америки) проти загрозливо націоналістичного та агресивно збудженого Китаю.

Ставлення Пекіна до найближчих сусідів вплине на американсько-китайські взаємини з огляду на те, що військові сили Сполучених Штатів уже кілька десятиліть присутні в Японії та Південній Кореї на підставі договірних зобов'язань. Виглядає на те, що стратегічні цілі розважливого Китаю передбачають шість основних завдань:

1. Подолати загрози, спричинені імовірним географічним оточенням Китаю через: безпекові взаємини США і Японії, Південної Кореї та Філіппін; можливість заборону морського доступу Китаю до Індійського океану через Малаккську протоку – тобто доступу до Близького Сходу, Африки, Європи і так далі; брак економічно раціональних сухопутних шляхів для торгівлі з Європою через величезні простори Росії і/або Центральної Азії.

2. Здобути привілейоване становище у новій східноазійській спільноті (до якої ввійде зона вільної торгівлі між Китаєм, Японією та Південною Кореєю) і

в АСЕАН, обмежуючи – але наразі не забороняючи – присутність чи провідну роль США в цих об'єднаннях.

3. Зміцнити Пакистан як противагу до Індії та здобути ближчий і безпечніший доступ до Аравійського моря і Перської затоки.

4. Здобути значно більший економічний вплив на Центральну Азію та Монголію, ніж Росія, частково задовольнивши потреби Китаю у природних ресурсах у ближчому регіоні, ніж Африка чи Латинська Америка.

5. Вирішити долю Тайваню – неврегульоване питання з часів громадянської війни – на користь Китаю у дусі формули Дена (яку він уперше оголосив китайським медіа, коли автор цієї книжки гостював у нього) про “один Китай, дві системи”.

6. Забезпечити привілейовану економічну та непрямую політичну присутність у низці країн Близького Сходу, Африки та Латинської Америки, і таким чином здобути постійний доступ до сировини, корисних копалин, сільськогосподарських продуктів і енергоносіїв. Тоді китайська продукція з конкурентними цінами захопить місцеві ринки відповідних країн, а Китай завоює політичних прихильників по всьому світу.

Шість основних стратегічних цілей окреслюють геополітичні та економічні інтереси Китаю у регіоні, що його деякі китайські стратеги називають “Великою периферією”. Вони також відображають споконвічні претензії Китаю на панівну роль у регіоні, а згодом і у світі. На відміну від Радянського Союзу, Китай не обґрунтовує своїх цілей бажанням поширити свою ідеологію на весь світ. Але вони таки свідчать, що Китай є гордим і, хай поки таємно, але прагне здобути світове верховенство, посівши місце Америки. Вже помітно, що тонко прораховані зовнішні дії Китаю – на основі гасла про “гармонійний світ” – захопили політичну увагу народів із бідніших країн. Китай пропонує альтернативу – нову китайську мрію – тим, хто прагне кращого майбутнього, ніж те, яке обіцяє “віджила американська мрія”.

Китай може йти до цих шістьох цілей поступово і терпляче, або ж агресивно, з наміром звести нанівець становище Америки на Сході. До прикладу, Японія та Південна Корея можуть бути партнерами у східно-азійській співноті, що прихильно ставиться до участі в ній Америки, або ж їх можуть заманити до партнерства з об'єднаною Кореєю під ядерною парасолькою Китаю і нейтральною Японією, що стоятиме осторонь від Сполучених Штатів. По

суті, все залежить від китайського націоналізму: якщо він буде слабшим, згадані цілі пристосують до процесу примирення, насамперед зі Сполученими Штатами. Інакше націоналістично повсталий Китай, спраглий суперницького змагання зі Сполученими Штатами, агресивно йтиме до своєї мети.

Розвиток подій залежить від двох важливих чинників: як Америка відреагує на зміцнення Китаю і як розвиватиметься сам Китай. Обидві держави мусять довести, наскільки вони кмітливі та зрілі, а на карту буде поставлено чимало. Отож, Америці потрібно з'ясувати, які зовнішні наміри Китаю неприйнятні та становлять безпосередню загрозу американським інтересам, а які відображають нову геополітичну та економічну дійсність, з якою можна примиритися – хоч і неохоче – без шкоди для найважливіших інтересів США. Словом, треба тверезо оцінити, як не допустити зіткнення з Китаєм, і де треба покласти край, щоб Китай сам зрозумів, що йому не вигідно або/і не під силу переступити межу. Китай як дієвий і головний партнер на світовій арені – ось кінцева мета, якої, все ж, не варто досягати будь-якою ціною.

З цього виходить, що намагаючись перетворити Китай на головного світового партнера, Америка повинна мовчки змиритися з тим, що Китай має геополітичне верховенство на азійському материкі і стає провідною економічною потугою в Азії. Проте світове партнерство Америки та Китаю стане ще ймовірнішим, якщо Америка утримає значну геополітичну присутність на Далекому Сході на основі тривалих взаємин із Японією, Південною Кореєю, Філіппінами, Сінгапуром та Індонезією – і зробить це незалежно від того, хоче цього Китай чи ні. Присутність США заохотить азійських сусідів Китаю (зокрема тих, які не були згадані) скористатися участю Америки у фінансових та економічних організаціях Азії – а також її геополітичною присутністю – щоб мирно, але наполегливо домагатися власної незалежності та інтересів у затінку могутнього Китаю.

Японія – ключовий союзник Сполучених Штатів, які прагнуть налагодити стабільне партнерство з Китаєм. Взаємини Японії з Америкою свідчать про те, що Америка є тихоокеанською силою, так само як стосунки Америки з Великобританією підтверджують, що Америка впливова в регіоні Атлантичного океану. Ці взаємини уможливають різне за ступенем партнерство з Європою та Китаєм. У таких умовах поступове та дедалі глибше примирення між Японією і Китаєм також в інтересах Америки. Присутність США у Японії, а також безпекові взаємини з обома країнами, сприятимуть примиренню. Особливо якщо Америка та Китай серйозно візьмуться за розширення двосторонньої співпраці.

Водночас активна на світовій арені Японія з потужним військовим потенціалом також сприятиме глобальній стабільності. Деякі впливові японські ді-

ячі навіть вимагали, щоб Японія приєдналася до новоствореного Транстихоокеанського партнерства (Trans-Pacific Partnership, TPP), що його підтримують Сполучені Штати і яке має на меті вільну торгівлю між державами, розташованими на узбережжі Тихого океану (китайські експерти назвали це партнерство змовою проти східноазійської спільноти). Японії ще бракуватиме сил, щоб протистояти Китаєві, але вона зміцнить міжнародний мир і діятиме відповідно до свого високого економічного статусу. Тоді буде легше залагодити суперечки між Японією та Китаєм щодо багатих на нафту островів, на які претендують обидві країни, адже можна буде вдатися до традиційних процедур міжнародного посередництва та ухвалення рішення міжнародною інстанцією.

Поки Південна Корея перебуває під загрозою, а півострів розділений навпіл, ця країна не має іншого вибору, як покластися на безпекові зобов'язання Америки, що, своєю чергою, залежать від подальшої дієвої присутності Америки в Японії. Попри добре налагоджені торговельні взаємини, споконвічна ворожнеча між Кореєю та Японією перешкоджала тісній військовій співпраці, хоча це в інтересах безпеки обох країн. Що в більшій безпеці перебуватиме Південна Корея, то менш імовірно, що Північна Корея раптом на неї нападе. Згодом настане час для мирного возз'єднання, і тоді Китай відіграє ключову роль у поступовому об'єднанні. У такому разі Південна Корея вирішить дещо послабити безпекові зв'язки зі Сполученими Штатами та Японією до допустимого рівня, щоб заручитися підтримкою Китаю у справі національного возз'єднання.

Якщо США налагодять тісніші політичні та торговельні взаємини з Індонезією, Сінгапуром, Малайзією і В'єтнамом, а також відновлять стосунки з Філіппінами, Азія, найімовірніше, підтримає безпосередню участь США в розбудові архітектури регіональної міждержавної співпраці. Якщо згадані держави зацікавляться у ближчих взаєминах зі Сполученими Штатами, Китай зрозуміє, що тихоокеанська стратегія Америки не має на меті стримати Китай, а навпаки, залучити його до співпраці, що допоможе налагодити двостороннє глобальне партнерство між США та Китаєм.

В умовах економічної та політичної співпраці потрібно буде залагодити мирним шляхом три важливі американсько-китайські проблеми: першу – в найближчому майбутньому, другу – упродовж кількох наступних років, а третю – упродовж десятиліття, припускаючи, що двосторонні взаємини між Америкою та Китаєм розвиватимуться у конструктивному річищі в рамках ширшої регіональної співпраці в Азії.

Перше важливе питання стосується американських розвідувальних операцій у територіальних водах Китаю (шість миль від берега), а також регуляр-

них військово-морських патрулювань США в міжнародних водах, що також входять до китайської економічної зони. Звісно, що це провокує Китай, а якби він вчинив схожі дії у відповідь, американська громадськість, без сумніву, обурилася б. До того ж, повітряна розвідка загрожує ненавмисними зіткненнями, оскільки у відповідь на такі дії США, Китай зазвичай посиляє свої винищувачі для нагляду зблизька чи навіть утиску.

Першу проблему вдасться частково залагодити, якщо взятися за друге спірне питання – взаємозв'язок між нарощенням воєнного потенціалу в обох державах. Оборонний бюджет Сполучених Штатів та обсяг їхньої програми озброєння незрівнянно більший тому, що США беруть участь у воєнних діях і мають глобальні зобов'язання. Наразі Китай реагує тільки у межах власного регіону, але ці дії таки заторкують американські проблеми безпеки з огляду на зобов'язання США перед азійськими союзниками. Отож, систематичні спроби обох держав досягти порозуміння щодо довгострокових військових планів та взаємних гарантій – це невід'ємна частина довготривалого американсько-китайського партнерства, а також джерело заспокоєння для Японії та Південної Кореї. Брак примирення стане нездоланною перешкодою, що не тільки зведе нанівець теперішню співпрацю, а й спровокує небезпечну гонитву озброєнь.

Третя довготривала геополітична проблема найскладніша, але розв'язання попередніх двох питань допоможе її подолати. Йдеться про майбутній статус Тайваню. Сполучені Штати більше не визнають Тайвань суверенною державою і поділяють погляд Китаю, згідно з яким Тайвань є частиною єдиної китайської нації. Примирення між Америкою та Китаєм дійде до етапу, коли його учасники муситимуть усвідомити, що Америка більше не може продавати Тайваню зброю, не провокуючи ворожості з боку Китаю, а давнє гасло Дена Сяопіна “один Китай, дві системи” є гнучкою формулою возз'єднання і, водночас, різного політичного, соціального і навіть військового укладу. (Тоді це гасло звучатиме “один Китай, кілька систем”).

Формулу “один Китай, дві системи” випробували у Гонконгу після того, як Китай поширив свій суверенітет на цю колишню британську колонію. Попри те, що у регіон увійшла китайська Народно-визвольна армія, внутрішня автономія Гонконгу, зокрема демократія, виявилися життєздатними. З огляду на дедалі міцніше становище Китаю, Тайвань навряд чи безпідставно відмовиться від об'єднання з Китаєм, за умови, що формула “один Китай, кілька систем” отримає вільніше тлумачення, і китайська армія не ввійде на острів. Очевидно, що бажання Китаю та Америки досягнути згоди з цього політично та морально чутливого питання залежатиме від загального характеру взаємин між обома країнами. Якщо вдасться розв'язати перші два питання, джерело геополітичної ворожості на деякий час зникне. Але якщо сторони знехтують

третьою проблемою, то їхні взаємини дадуть тріщину, адже ще за часів президента Ніксона Сполучені Штати визнали спільну доктрину Китаю і Тайваню про єдиний Китай.

Чимало залежатиме від внутрішнього становища обох країн. Америка, що оновлює інфраструктуру, сприяє технологічному новаторству, сповнена історичного оптимізму і долає політичний параліч – зможе успішно співіснувати з могутнім Китаєм. Така Америка матиме ясніший, не маніхейський погляд на дійсність та зможе сміливо зустріти світ, у якому політичне верховенство належатиме не тільки їй.

Так само чимало залежить від подальшого розвитку Китаю. Останні двісті років були неспокійними та руйнівними. Стабільність і поступ тривають лише тридцять років. XIX століття принесло Китаєві руйнування, занепад і жорстокі вторгнення іноземних військ, а також принизливі “поступки” інших держав. XX століття було епохою безперервної боротьби в умовах національного пробудження. Сунь Ятсен, а пізніше Чан Кайші стали невдалими аналогами успішного Ататюрка в Туреччині. А Мао Цзедун – самовбивчим аналогом не менш жорстокого Сталіна в Росії. Тільки Ден Сяопін досягнув того, чого не вдалося Горбачову в Радянському Союзі: він спромігся здійснити успішні перетворення в країні, звернувшись до особистих прагнень китайців та їхніх активних національних домагань.

Якщо внутрішній розвиток і далі буде успішним, у найближчому майбутньому, скажімо до 2030 року, Китай навряд чи переживе те, на що сподівається Захід: появу конституційної демократії американсько-європейського зразка на основі середнього класу. (Зауважте, що Тайвань лишень за 60 років перейшов від авторитаризму до конституційної демократії, і то за підтримки впливової Америки). Збереження національної єдності в умовах сучасності, дедалі ширший доступ до зовнішнього світу, спілкування через Інтернет і зростання рівня життя, хоча й нерівномірне – запропонують дві альтернативи, жодна з яких не копіюватиме багатопартійної плюралістичної демократії західного типу. Ми вже розглядали небезпечну альтернативу: сучасний, настирливий, нетерплячий, зарозумілий і агресивно націоналістичний Китай, у якому джерелом влади та діяльності є Народно-визвольна армія. Такий Китай загрожує не тільки зовнішньому світу, а й самому собі.

Націоналістичний Китай, що його спонукає до дій шовінізм європейського взірця XX століття, має стриманішу альтернативу – так званий конфуціанський Китай із сучасними ознаками. Китайська політична культура сягає корінням у далеке минуле і поєднується з особливими філософськими концепціями життя, ієрархії та влади. Поняття внутрішньої “гармонії”, згідно з яким єдність в авторитарних умовах походить від загальної філософської згоди, лідерів оби-

рають серед еліти, а не шляхом відкритого політичного конкурсу, а політику будують на основі “фактів”, а не перетворюють на догму, веде свій початок від дуже давніх часів. Варто зауважити, що Ден Сяопін часто цитував вислів “шукайте істину у фактах”, явно повторюючи слова Конфуція.

Лідери Китаю також прекрасно розуміють, що величезна кількість громадян поважного віку загрожуватиме соціальній згуртованості – а отже, і конфуціанському поняттю “гармонії”. (Якось автор цієї книжки запитав президента Цзяна Цземіня, що є найбільшою внутрішньою проблемою Китаю. І той одразу ж відповів двома словами: “Забагато китайців”). Китайські чиновники привселюдно заявили, що дедалі глибша соціальна нерівність та неспроможність сотень мільйонів китайців скористати з перетворень у країні викликають загрозу. З цієї причини, набагато важливіше справитися з цими загрозами внутрішній “гармонії”, аніж поширювати власну доктрину у світі.

Так чи так, поняття гармонії – це послання, що його Китай зумисне намагатися донести до всього світу. На чолі з чиновництвом, що називає себе Комуністичною партією, на світовій арені Китай не асоціюється ані з класовою боротьбою, ані зі світовою революцією (як Радянський Союз), а радше проводить паралель з конфуціанським минулим і буддистським корінням. Прикметно, що Китай повідомляє про себе світові через кілька сотень Інститутів Конфуція, що їх активно засновують в усьому світі за зразком Alliance Française (“Французький Альянс”) і British Council (“Британська Рада”). Чужинців знайомлять із вченням Конфуція і відкрито говорять про китайський буддистський спадок (спільний із сусідами). Правду кажучи, це послання не висвітлює глобальних намірів та стратегії Китаю. Проте наголос на “мирному розвитку” та світовій гармонії принаймні дозволяє Китаєві вести діалог та інтегруватися до міжнародної системи.

За таких умов Китаю навряд чи вдасться уникнути тиску незалежного та взаємопов’язаного світу. Самовільна ізоляція дорого йому коштуватиме. З’явиться обізнаний у міжнародних справах середній клас, незліченна кількість китайців навчатимуться за кордоном, мільйони студентів вищої школи захоплюватимуться демократією як способом життя та виявом власної гідності, а в епоху інтерактивного спілкування навіть найрішучіша політична верхівка не зможе нав’язати суспільству строгої ідеологічної ізоляції – усе свідчить про те, що сучасний і заможніший Китай врешті захоче влитися у демократичне річище.

До 2050 року більшість населення Китаю становитимуть люди середнього віку, як у сучасній Японії – 22 % її мешканців мають 65 років і більше. Прогнозують, що до середини століття 25 % китайців теж входитимуть до цієї вікової категорії. Це аргумент на користь припущення, що зміни в Китаї не бу-

дуть такими різкими, як у країнах з демографічним пріоритетом молоді. Зміна демографічного профілю, коли більшість жителів будуть середнього віку та належатимуть до середнього класу, сприятиме поступовому утвердженню політичного плюралізму як кроку вперед до благороднішої політичної культури, сумісної з китайськими традиціями.

У нових історичних умовах геополітична роль Сполучених Штатів на новому Сході докорінно відрізнятиметься від безпосередньої участі у відновленні Заходу. Там США спонукають до геополітичного відродження і навіть територіального розширення. Натомість в Азії їм варто співпрацювати з різними організаціями, розважливо підтримувати розвиток Індії, не припиняти тісних взаємин із Японією та Південною Кореєю і терпляче розширювати двосторонню та глобальну співпрацю з Китаєм. Така Америка стане своєрідним важелем, що допоможе зберегти стабільність на новому Сході, який здобуває провідну роль на світовій арені.

ВИСНОВОК

Подвійна роль Америки

Упродовж першої половини першого тисячоліття – понад 1 500 років тому – політика цивілізованої Європи залежала від співіснування двох цілком різних західної та східної частин Римської імперії. Західна імперія зі столицею в Римі страждала від конфліктів із хижими варварами. Римські війська постійно перебували за кордоном у величезних і дорогих укріпленнях, і в середині V століття Рим, що надміру розширив свій політичний вплив, майже збанкрутів. Водночас міжусобні конфлікти між християнами та язичниками підірвали його громадянську єдність, а великі податки та корупція паралізували економіку. Коли 476 року варвари скинули з престолу Ромула Августа, уже приречена західна Римська імперія офіційно розпалася. Тоді ж східна Римська імперія – більше відома як Візантія – активно розбудовувала міста і зростала економічно, а також провадила успішну дипломатичну та безпекову політику. Після занепаду Риму Візантія процвітала не одне століття. Вона відвоювала частини колишньої західної імперії та користалася з них – що пізніше спровокувало чимало сутичок – аж до становлення турків-османів у XV столітті.

Цей екскурс в історію засвідчив, що світ XXI століття розвивається зовсім по-іншому. Страждання Риму в середині V століття не затьмарили солодких надій Візантії, бо тоді світ ділився на окремі географічно, політично та економічно ізольовані частини. Доля однієї частини безпосередньо не заторкувала перспектив іншої. Сьогодні відстань більше не має значення через швидкі технології спілкування та миттєві фінансові операції, і тому добробут країн з наймогутнішою економікою, фінансами та військом дедалі більше взаємозалежний. На відміну від того, як було 1 500 років тому, сьогодні взаємини між Заходом і Сходом можуть бути або партнерськими, або взаєморуйнівними.

Отож, найбільший виклик і геополітично нагальне завдання Сполучених Штатів на наступні кілька десятиліть – відродитися самим і розбудувати більш активніший Захід, підтримуючи хитку рівновагу на Сході, щоб поладнати із дедалі вищим глобальним статусом Китаю і уникнути світового хаосу. Поступ у ключових питаннях суспільного добробуту та виживання людства зупиниться, якщо відроджена Америка не підтримає стійкої геополітичної рівноваги в Євразії. Неспроможність США втілити в життя сміливе трансконтинентальне геополітичне бачення пришвидшить занепад Заходу та зробить Схід ще нестабільнішим. Національні суперники в Азії, передовсім Китай, Індія та Японія, посилять напруження у регіоні, а також затаєну ворожість між Китаєм та Америкою – на шкоду обома країнам.

І навпаки: якщо Сполучені Штати захочуть успішно розширити Захід і перетворити його на найстабільнішу та демократичну зону, вони муситимуть поєднати силу з принципом. Ширший Захід, що простягнеться від Північної Америки через Європу до Євразії та охопить Росію і Туреччину, географічно сягне аж до Японії – першої азійської держави, що успішно прийняла демократію – і Південної Кореї. Ширший вплив зробить демократичні засади привабливішими для інших культур. Упродовж наступних десятиліть поступово зародяться різноманітні форми всезагальної демократичної політичної культури.

Водночас США варто далі співпрацювати з активними і впливовими у фінансових справах країнами Сходу, в яких часто спалахують конфлікти. Якщо Америка та Китай знайдуть спільну мову з низки питань, стабільність в Азії стане набагато ймовірнішою. Особливо, якщо Сполучені Штати посприяють щирому примиренню між Японією – своїм головним союзником у Тихому океані – та Китаєм, а також вгамують дедалі запекліше суперництво між Китаєм та Індією. Ці одночасні наміри важливі, адже треба пам'ятати, що Азія – це не лише Китай. Політика США на Сході повинна враховувати, що стійка рівновага в Азії не може зводитися до налагодження особливих взаємин з Пекіном, хоч якими б бажаними вони не були.

Отож, щоб досягти успіху і на західних, і на східних теренах Євразії, Америка мусить відігравати подвійну роль. Вона повинна *підтримувати* і *гарантувати* більшу і ширшу єдність на Заході, а також *зрівноважити* та *примирити* провідні держави на Сході. Обидві ролі вкрай важливі й взаємозалежні. Проте Сполучені Штати мусять показати світові, що вони збираються відновити спершу власну життєдіяльність, щоб світ повірив, що США зможуть успішно впоратися з обома ролями. Поминувши сумнівний статистичний прогноз, згідно з яким поточні національні темпи розвитку триватимуть ще кілька десятиліть, американці мусять зосередити зусилля на інших показниках національної могутності, як-от новаторство, освіта, здатність розумно зрівноважити силу та

дипломатію, якість політичного лідерства та привабливість демократичного способу життя.

Щоб роль Америки як захисника і гаранта відродженого Заходу увінчалася успіхом, США мусять налагодити тісні взаємини з Європою, дати тривалі зобов'язання НАТО і виражено, спільно з Європою, керувати поступовим приєднанням Туреччини та дійсно демократичної Росії до Заходу. Сполучені Штати повинні сприяти глибшому об'єднанню Європейського Союзу та гарантувати його важливу геополітичну роль. Для цього їм слід брати активну участь у європейській безпеці та змушувати Європу до активніших дій на політичній і військовій арені. Британії, Франції та Німеччині як основному політичному, економічному та військовому союзу важливо і надалі підтримувати тісні відносини. До того ж, мусять зміцнюватися і розширюватися консультації між Німеччиною, Францією та Польщею щодо європейської східної політики. Ці перемовини вкрай важливі для розширення ЄС на Схід. Америка є основним джерелом поступу в цьому проєкті, адже крихка європейська єдність розпадеться без її активних дій.

Французько-німецько-польський “Ваймарський трикутник” залучить Росію зі стратегічних міркувань та гарантуватиме єдність Заходу. Отож, він сприятиме наразі поверховому примиренню між Польщею і Росією. Якщо Франція та Німеччина підтримають це примирення, Польща почуватиметься у безпеці, а Росія впевниться, що цей процес має більший європейський вимір. Тільки тоді таке бажане російсько-польське примирення стане справді всебічним, як замирення між Німеччиною та Польщею, і зміцнить стабільність в Європі. Проте плідне і тривале польсько-російське примирення мусить ініціювати влада, а підхопити громадськість – через особисті контакти та численні спільні освітні проєкти. Примирення між урядами буде недовгим, якщо ставлення жителів країн одне до одного не зміниться. Нацистський режим Гітлера у Німеччині 1939 року та режим Сталіна у Радянській Росії так чудово полагодили між собою, проте через два роки вони вже воювали.

Натомість французько-німецьку дружбу після Другої світової війни успішно підтримували на соціальному та культурному рівнях, хоча початок було покладено на найвищому рівні (генерал де Голль і канцлер Аденауер відіграли історичну роль). Навіть національні ідеології Франції та Німеччини стали схожими і заклали міцну основу для справжніх взаємин добросусідства – а отже, й для мирного союзу. Те ж саме потрібно повторити Польщі та Росії. Коли цей процес набере обертів, він матиме сприятливі наслідки для світу. До того ж, Польща не тільки відчинить двері Європи для Росії, а й заохотить Україну та Білорусь самостійно рухатися у тому ж напрямі. Тоді Росія матиме більше зацікавлення вчинити так само. Отож, бажане розширення Заходу повинне мати

стратегічне скерування та міцну основу. Його мусить підтримати ширший атлантичний союз, у якому Польща має справжнє партнерство з Німеччиною, яка приятелює із Францією.

Це вимагає, щоб Сполучені Штати та Європа були наполегливими і ретельними. А Росія повинна розвиватися, щоб досягнути стандартів ЄС. Урешті-решт, Росія не захоче змарнувати свого шансу, особливо коли Туреччині та ЄС вдасться подолати теперішні перешкоди. До слова, значна частина росіян прагне, щоб Росія стала членом ЄС швидше, ніж це собі запланував уряд. Згідно з опитуванням, що його німецька міжнародна радіомовна компанія Deutsche Welle провела в Росії на початку 2011 року, 23 % росіян вважають, що Росія повинна стати членом ЄС у наступні два роки, 16 % – через два – п'ять років, 9 % – через п'ять – десять років, 6 % – значно пізніше, 28 % – були невпевненими, і лише 18 % висловилися категорично проти. Попри те, що жителі Росії підтримують вступ своєї країни до ЄС, вони здебільшого не знають про суворі вимоги до членства в Євросоюзі. У найкращому разі – так як уже було в Туреччині – інтеграційний процес розпочнеться, потім зупиниться, а тоді знову зробить ривок, кількома етапами, за допомогою тимчасових домовленостей. Наразі ще зарано малювати докладний ескіз політичної архітектури розширеного Заходу.

Але якщо Сполучені Штати не підтримають об'єднання Заходу, наслідки будуть просто катастрофічні. Пробудяться історичні образи Європи, вибухнуть нові конфлікти інтересів, і з'являться недалекоглядні конкурентні партнерства. Росія скористається своїми запасами енергоносіїв, які сіють розбрат, і – осмілила через роз'єднаність Європи – спробує швидко поглинути Україну. Тоді пробудяться імперські прагнення Росії, а міжнародний безлад посилиться. Європа не втручатиметься, тому окремі європейські держави шукатимуть ділових можливостей і намагатимуться примиритися з Росією. На думку спадає сценарій, згідно з яким Росія та Німеччина або Італія налагодять особливі взаємини заради економічної вигоди. Тоді Великобританія зблизиться зі Сполученими Штатами у відповідь на цей крихкий і політично спірний союз. Франція і Британія також підуть назустріч одне одному, скося дивлячись на Німеччину, тоді як Польща та країни Балтії відчайдушно благатимуть США про додаткові гарантії безпеки. Врешті-решт, Захід стане не новим і активнішим, а розколотим і зосередженим на власних інтересах.

До того ж, роз'єднаний Захід не зможе впевнено змагатися з Китаєм за панівне становище своєї системи у світі. Досі Китай не сформулював ідеологічної догми, згідно з якою увесь світ повинен перейняти успішний досвід Китаю. А Сполучені Штати повелися обачно і не зробили ідеології наріжним каменем своїх взаємин з провідними країнами. Вони визнали, що часом не-

можливо уникнути компромісів з окремих питань (до прикладу, щодо гонитви озброєнь з Росією). Сполучені Штати і Китай вчинили мудро, прийнявши концепцію “конструктивного партнерства” в зовнішній політиці, а США, до того ж, не дозволяють собі ганьбити соціально-економічну систему Китаю, хоча вони й критикують порушення прав людини в цій країні. Проте, щоб задовольнити прагнення політично свідомого загалу навіть у таких спокійних умовах, більшому та відродженому Заходові потрібно мирно і без ідеологічного запалу сперечатися з Китаєм, чия система є кращим взірцем для світу, що розвивається.

Якщо стривожена Америка та самовпевнений Китай стануть політичними ворогами, обидві країни розпочнуть між собою ідеологічну війну. Сполучені Штати заявлятимуть, що Китай досягнув успіху завдяки тиранії і це шкодить економічному добробуту США. Китайці тлумачитимуть таку заяву як спробу підірвати чи навіть роздробити китайську систему. Водночас Китай заявить світові, що він відкидає першість Заходу, на якому жадібні сильні експлуатують слабких, і стане ідеологічно привабливим для країн третього світу, що вороже налаштовані до Заходу загалом та Америки зокрема. Виходить, що заради власних інтересів Америці та Китаєві ліпше стримувати свої ідеологічні поривання. Обом треба встояти перед спокусою – не допасовувати особливостей своєї соціально-економічної системи до всього світу та не демонізувати одне одного.

Що ж до тривалого питання стабільності в Азії, тут Сполучені Штати повинні виконувати роль зрівноважувача і гаранта безпеки. Вони мусять уникати прямих воєнних зіткнень в Азії і намагатися втихомирити давню ворожнечу між ключовими далекосхідними гравцями, зокрема між Китаєм та Японією. Основний принцип політики США на новому Сході має бути таким: Сполучені Штати втрутяться у воєнні дії на азійському суходолі тільки тоді, коли вони торкатимуть держави, де американські війська перебувають тривалий час у рамках договірних міжнародних зобов'язань.

По суті, роль Америки в Азії як зрівноважувача регіональної стабільності нагадує роль Великобританії у внутрішньоєвропейській політиці у XIX і на початку XX століття. Сполучені Штати можуть і повинні відіграти головну роль, щоб допомогти Азії уникнути боротьби за панування у регіоні. Вони мусять стати посередником у конфліктах і компенсувати нерівність сил потенційних суперників. Водночас США повинні поважати особливу історичну та геополітичну роль Китаю у забезпеченні стабільності на Далекому Сході. Якщо Америка налагодить серйозний діалог з Китаєм щодо стабільності в регіоні, конфлікти між США та Китаєм стануть менш імовірними. До того ж, малоймовірними будуть прорахунки між Китаєм та Японією, чи Китаєм та Ін-

дією, чи навіть Китаєм і Росією щодо ресурсів і статусу центральноазійських держав. Тобто, Китай також зацікавлений у тому, щоб Америка зрівноважувала ситуацію в Азії.

Усе ж, Сполучені Штати муситимуть визнати, що неазійська держава не може силоміць впроваджувати стабільність в Азії, не кажучи вже про те, щоб застосувати військову силу (після того як американські війська не закінчили Корейської війни, програли війну у В'єтнамі, безпідставно напали на Ірак 2003 року та поглибили конфлікт в Афганістані). Цілком можливо, що спроби США зміцнити стабільність виглядають примарними – і коштуватимуть не менше, ніж нещодавні війни – чи навіть призведуть до повтору подій, що відбулися в Європі впродовж XX століття. Якщо Америка надумас утворити антикитайський союз із Індією (і, можливо, з іншими державами на суходолі) чи підтримає воєнізацію Японії проти Китаю, вона спровокує загрозливе взаємне обурення. Геополітична рівновага в Азії XXI століття мусить ґрунтуватися радше на регіонально стійкому та конструктивному підході до міждержавних взаємин, ніж на військових союзах із неазійськими державами, що роз'єднують регіон.

Відповідно політика Америки як зрівноважувача та гаранта безпеки на Сході повинна керуватися таким принципом: за винятком своїх зобов'язань перед Японією та Кореєю, Сполучені Штати не мають права втручатися у війну між азійськими державами на суходолі. Річ у тім, що хоча ці війни виснажать суперників, вони не загрожуватимуть інтересам Америки. Але в Японії та Кореї Сполучені Штати вкоренилися ще п'ятдесят років тому, після Другої світової війни. Якщо виникнуть щонайменші сумніви щодо тривалих договірних зобов'язань США, незалежність і впевненість цих країн, як і роль Америки в Тихоокеанському регіоні, зійдуть нанівець. До того ж, Японія розташована на острові, тому з цього погляду її відносини з Америкою – як головного союзника на Далекому Сході – дещо схожі на стосунки Америки та Великобританії під час Другої світової війни та у непевні роки Холодної війни. Наразі роз'єднана Південна Корея доповнює ці взаємини, і тому, якщо безпекові зобов'язання США перед цими двома країнами стануть ненадійними, тривалі інтереси Америки на Далекому Сході опиняться під загрозою. Проте Америка здатна стримати ключових гравців – і так уникнути витрат на війну заради захисту Японії чи Кореї – надаючи активну політичну, дипломатичну та економічну підтримку регіональній рівновазі сил. Такі дії зміцнять не тільки політичний вплив Америки, а й стабільність в Азії.

З огляду на взаємини між Японією та Китаєм, роль Америки як миротворця на Сході буде особливо важливою. Американсько-японські стосунки сприятимуть примиренню Китаю та Японії і стануть плацдармом для спільних зу-

силь, що їх метою буде утворення американсько-японсько-китайського трикутника співпраці. Такий трикутник допоможе розв'язати безпекові питання, коли Китай зміцнить своє становище в регіоні. Європа не стала би стабільною, якби французько-німецьке примирення поступово не переросло в німецько-польське примирення, що сприяло появі таємних безпекових домовленостей між Німеччиною, Францією та Польщею. Так само цілеспрямоване поглиблення китайсько-японських взаємин – зокрема на соціальному і культурному рівнях – започаткує тривалішу стабільність на Далекому Сході.

В умовах тристоронніх взаємин китайсько-японське примирення поліпшить і зміцнить всебічну співпрацю між Америкою та Китаєм. Китайці знають, що Америка має тверді зобов'язання перед Японією, зв'язок між обома країнами глибокий і щирий, а безпека Японії безпосередньо залежить від Америки. Японці розуміють, що конфлікт з Китаєм буде руйнівним для обох сторін, і тому взаємини Америки з Китаєм сприяють безпеці та добробуту Японії. З огляду на це, Китай не вважатиме, що підтримка японської безпеки з боку США становить загрозу, а Японія переконається, що її інтересам не загрожує тісніше американсько-китайське партнерство, що, по суті, межує з дуже неофіційними геополітичними домовленостями у дусі Великої двійки. Глибші тристоронні відносини заспокоять Японію, стурбовану тим, що невдовзі женьміньбі стане третьою світовою валютою, а отже, зміцнять становище Китаю у сучасній міжнародній системі та розвіють тривоги США щодо майбутньої ролі Китаю.

Одним словом, Сполучені Штати повинні активно діяти в Азії не лише для того, щоб підтримати стабільність в регіоні, а й щоб створити умови, в яких американсько-китайські відносини розвиватимуться мирно і в дусі співпраці, а згодом переростуть у всебічне політичне та економічне глобальне партнерство. Звичайно, що взаємини між США і Китаєм можуть стати тяжким випробуванням для найбільш населеного та економічно активного євразійського континенту, який муситиме довести, що він зуміє поєднати внутрішні досягнення з регіональною стабільністю.

У минулому Америка довела, що вона здатна прийняти виклик. Але світ XXI століття кидає цілком інші виклики, ніж колись. Майже увесь світ став політично свідомим – і мільйони людей повстають заради кращого майбутнього. Світова влада розосереджується – на Сході стрімко розвиваються нові претенденти на першість. Відповідно, одна-єдина держава, навіть з такими військовими потужностями та політичним впливом, як Сполучені Штати, не зможе керувати цілим світом. Але оскільки Америка – не Рим, а Китай – не Візантія, стабільність світового порядку залежить від того, чи вдасться Сполученим Штатам відродитися і розважливо підтримувати та захищати воскреслий Захід і зрівноважувати та примиряти новий Схід.

Подяки

Писання книжки – це самотнє заняття, але сприятливі умови, що пробуджують думку, полегшують це завдання. Так само як і досвідчені фахівці, які дадуть наукову довідку чи корисну пораду, щоб увагу автора не відвертали сторонні речі. Редактор видавництва – котрий перший оцінює, наскільки важливим і зрозумілим є авторове послання – допомагає довести рукопис до рівня книжки. А критичний погляд доброзичливої дружини – необхідне джерело суворой критики, а часом украй потрібного підбадьорення. Мені пощастило з усіма цими людьми, яким я щиро вдячний.

Центр стратегічних і міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies, CSIS), яким уже понад десятиліття блискуче керує Джон Гамп (John Hamre), надав мені незліченні можливості удосконалити мою геополітичну теорію щодо міжнародних справ і ролі Америки в них. Школа поглиблених міжнародних досліджень при Університеті Джонса Гопкінса (School of Advanced International Studies of Johns Hopkins University) стала майданчиком для критичного діалогу, який очолила інтелектуально невтомний декан Джессіка Айнгорн (Jessica Einhorn). Чи можна було мріяти про ліпше товариство? Мої колеги в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень – якими вміло, надійно та жваво керує Даян Рід (Diane Reed) – допомогли мені зосередитися на головному і навчили мене не звертати уваги на дрібниці.

Двоє моїх напрочуд обдарованих і завзятих помічників – Тед Банзел (Ted Bunzel) і Метт Кінг (Matt King), які закінчили вимогливий курс міжнародних відносин у Сльському університеті – перевірили моє “стратегічне бачення”, а також надали вкрай важливу наукову підтримку. Правду кажучи, Тед був свідком зародження цієї книжки. Він допоміг мені визначити обриси книжки і зібрати допоміжні дані для першої її половини. Тед також допоміг здійснити критичний соціально-економічний аналіз перспектив США у другому розділі.

Тоді до нас приєднався Метт. У третьому розділі він майстерно перетворив мій нарис на тему Мексики та загального надбання людства на чорновий варіант, який я мав переглянути. Метт доклав творчих зусиль для створення мап і таблиць для другої половини книжки. Коли ми вже закінчували працю над книгою, Метт допоміг мені упорядкувати весь рукопис, удосконалити головні тези і відповісти на чимало запитань редактора видавництва. До того ж, він брав активну участь в обговореннях майбутньої назви книжки.

Скруппульозний редактор видавництва “Basic Books” Тім Бартлетт (Tim Bartlett) був суворим критиком. Він вказував на слабкі місця у моїх твердженнях, невтомно звертав мою увагу на повтори – завдяки цьому мій рукопис став чітким і без зайвих деталей. Тім ставив критичні запитання щодо ширшого історичного полотна моїх геополітичних тверджень і долучився до обговорення назви книжки. Інші працівники видавництва “Basic Books” також заслуговують на подяку: зокрема керівник відділу реклами Мішель Джейкоб (Michele Jacob), керівник видавничого відділу Кей Мерія (Kay Marica) і літературний редактор Паула Купер (Paula Cooper). Усі вони допомогли зробити цю книжку кращою і, сподіваюся, цікавою для широкого кола читачів.

Як і тоді, коли я писав усі попередні книжки, моя дружина Маска (Muska) невпинно мене підбадьорювала. Вона змушувала мене писати. Вона закликала мене не здаватися. Вона читала і безжалісно критикувала мої перші нариси. Вона не тільки невтомно висловлювала конструктивні зауваження, а й спонукала мене сміливо відстоювати перспективне стратегічне бачення завтрашнього дня, а не продовження дня сьогоднішнього.

Примітки

ЧАСТИНА 1

1. Peter Nolan. *Crossroads*. – London, 2009. – P. 220.
Див. також: Daniel Yergin. *The Prize*. – New York, 1993. – P. 401.
2. Світовий банк: показники світового розвитку, 26 квітня 2011. (World Bank: World Development Indicators, April 26, 2011).
3. Donald J. Puchala. The History of the Future of International Relations // *Ethics and International Relations*, 1994. – No. 8. – P. 197.

ЧАСТИНА 2

1. James Thomson. *A House Divided* (Arlington, VA, 2010), P. 17.

ЧАСТИНА 3

1. China's Future Global Position // *Liaowang*, October 19, 2008.
2. Competition and Cooperation Between China and the United States Are Intermingled // *Liaowang*, February 7, 2010.
3. China's Expanding War Game // *Hindustan Times*, August 25, 2010.
4. Держсекретар Клінтон, спільна прес-конференція у Тбілісі, 6 липня 2010 року.
5. Як стверджував автор цієї книжки у статті "A Plan for Europe", що вийшла друком у журналі "Foreign Affairs" у січні 1995 року.
6. Mexican Immigrants: *How Many Come? How Many Leave?* // Pew Hispanic Center Report, July 22, 2009.
7. *Estimates of Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States: January 2009* // Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics, January 2010, http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/statistics/publications/ois_ill_pe_2009.pdf
8. Clare Ribando Seelke, Mark P. Sullivan and June S. Beittel. *Mexico-US Relations: Issues for Congress* // Congressional Research Service, February 3, 2010.
9. *The Global Water Crisis*. USAID, January 18, 2007.
10. Vladimir Radyuhin. The Arctic's Strategic Value for Russia // *The Hindu*, October 30, 2010. <http://www.thehindu.com/opinion/lead/article857542.ece>
11. G.P. Glasby and Yu. L. Voytekhoysky. Arctic Russia: Minerals and Mineral Resources // *Geochemical News*, 2009. – No. 140 (July 2009).

12. Vladimir Radyuhin. The Arctic's Strategic Value for Russia // *The Hindu*, October 30, 2010. <http://www.thehindu.com/opinion/lead/article857542.ece>

ЧАСТИНА 4

1. Europe's Last Chance // *Korea Times*, October 13, 2010.
2. Докладніше тлумачення цього поняття можна знайти на сторінках 59 і 79 у книжці автора під назвою "The Choice", яка вийшла друком у 2004 році. (Прим. перекладача).
3. Giovanni Arrighi. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the 21st Century*. – London, 2007. – P. 314–315.
4. Over the Next 10 Years, Mass Incidents Will Be the Greatest Challenge to Governance // *Liaowang Dongfang Zhoukan*, April 21, 2010.

Показчик

Абхазія 77, 78
 Агентство США з міжнародного розвитку 95
 Аденауер, Конрад 146
 Азербайджан 77, 110
 Азія
 Азія і ядерна зброя 23, 126
 Аль-Каїда 58–61, 84
 Альтман, Роджер 43
 Америка
 Америка і демократія 99
 Америка і Євразія 101–106
 Америка і нафта на Близькому Сході 18
 Америка і розпад Радянського Союзу 10, 17, 57, 65, 79, 104, 110, 121
 Америка і світові війни / холодна війна 39, 42, 48, 56, 57
 Америка та зміна клімату 95–98
 Америка та міжнародний тероризм 84–86
 Америка та міжнародні інституції 66
 Америка та націоналізм 87
 Америка та протекціонізм 89
 Америка та розширення Заходу / єдність 107, 119–123, 147, 148
 американські цінності 39, 56, 57, 61, 71
 американсько-японсько-китайський трикутник співпраці 150, 151
 військова могутність Америки 24
 етнічні чистки індіанців 33, 38
 історія “американської мрії” 37–40, 42
 неуцтво загалу / наслідки 48, 50
 операції Америки у прибережних водах Китаю 140, 141
 освітня система Америки 52

 подібності Америки з Радянським Союзом 11
 реакція Америки на атаки 11 вересня 61
 фінансова система Америки 41–44
 фінансовий вплив Америки 24
 Арктика
 Арктика як загальне надбання людства 96, 98
 прибережні арктичні держави 96
 Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) 21, 127, 133, 138
 атаки 11 вересня 41, 57, 58, 60, 61
 Ататюрк (Мустафа Кемаль) 104, 108, 109, 142
 Атлантична хартія 39
 Афганістан
 Афганістан і демократія 58, 61
 Афганістан і занепад США 81
 Афганістан та Іран 81
 нелегальна торгівля наркотиками 81
 Африка
 Африка і Велика двадцятка 19
 Африка і колоніалізм 15, 19, 40
 Африка і торгівля у Китаї 70, 90, 131, 137
 Африка та політичне пробудження 33
 Бакунін, Михайло 85
 Барак, Егуд 83
 Бен Ладен, Осама 84, 85
 Білорусь
 Білорусь і Європейський Союз 79, 103, 147
 Білорусь і занепад США 79, 80
 Білорусь і відносини з Росією 79, 80, 116
 Більшовицька революція 29, 40, 108
 Близький Схід
 Близький Схід і занепад США 82–84
 Близький Схід і колоніалізм 15
 Близький Схід і нафта 18
 Близький Схід і політичне пробудження 62
 Близький Схід і торгівля з Китаєм 137, 138
 Близький Схід та ісламський екстремізм 83
 повстання (2011) 31, 32
 Боксерське повстання 32
 Бразилія
 Бразилія і Велика двадцятка 25
 Бразилія і занепад США 66, 90

Бразилія і зміна клімату 97
 Бразилія і Китай 90
 Бразилія як нова світова держава 90, 91
 брак питної води 95, 96,
 Буш, Джордж молодший
 Буш і Арктика 95
 Буш і війни в Афганістані та Іраку 58–61, 81, 100
 В'єтнам 10, 19, 59, 60, 73, 121, 128, 129, 140, 150
 Варгас, Жетуліо 38
 ВВП
 ВВП Європи / Європейського Союзу 51
 ВВП Китаю 51
 глобальна частка ВВП по країнах/територіях 51
 прогнозований рівень ВВП по країнах 69
 частка ВВП на душу населення по країнах 69
 Велика двадцятка / саміти у 2010 році 21
 Велика Депресія 39, 40, 44, 57
 “Велика шахівниця”, (Бжезінський) 13, 102
 Великобританія
 Великобританія і занепад США 66
 Великобританія і колоніалізм 15, 18
 Великобританія і нафта на Близькому Сході 18
 відносини Великобританії і США 103
 Віденський конгрес (1815) 26, 125
 відкритий космос як загальне надбання людства 91, 92
 Візантія 145, 151
 війна в Іраку
 війна в Іраку і делегітимізація США 41, 56, 59–61, 85
 війна з тероризмом 85
 Вілсон, Томас Вудро 39, 87
 Гаасс, Річард 43
 Гаваї 38
 Галіфакс, лорд 18
 Гітлер, Адольф 30, 67, 106, 112, 116, 147
 Глобальні Балкани 105
 глобальні показники
 глобальні демографічні показники 115
 глобальні показники успішності 114
 Гонконг 141
 Горбачов, Михайло 142

Греція 43, 49, 110
 Грузія
 взаємини Грузії з Росією 76, 77, 80
 взаємини Грузії з Туреччиною 110
 Грузія і відносини зі США 76, 77
 Грузія і занепад США 76, 77, 80
 Давутоглу, Ахмет 109, 110
 де Голль, Шарль 147
 демографічна ситуація
 демографічна ситуація в Африці 31
 демографічна ситуація в Китаї 31
 демографічний пріоритет молоді 31
 Ден Сяопін 22, 29, 30, 133, 142, 143
 Доктрина Монро 38, 87
 Ейзенгавер, Двайт 10
 економіка
 економіка Китаю 21–27, 30, 70, 132
 економіка Німеччини 24, 25
 економіка Південної Кореї 52
 економіка Тайваню 21–77
 економіка Туреччини 110
 економічна могутність Америки 50–53
 економічний розвиток Індії 23
 Євразія 39, 67, 94, 99, 100, 102, 105–107, 122, 123, 132, 146
 Європа / Європейський Союз
 відносини ЄС з Білоруссю 79, 103, 147
 Європа / ЄС і занепад США 24, 42
 Європа / ЄС і зміна клімату 97
 Європа / ЄС і НАТО 24
 Європейська економічна спільнота 16, 24
 європейське самознищення (1800-ті/1900-ті) 123, 125
 європейські культурні кордони 107
 Єгипет 58, 84, 110
 загальне надбання людства 65, 66, 91
 загальне надбання людства і ядерна зброя 93–95
 Закон про переселення індіанців (США, 1830) 38
 затоплення військового корабля “Чхонан” 78
 зброя масового знищення 58, 59

зміна клімату 97, 98

зона вільної торгівлі

зона вільної торгівлі з Китаєм / Південною Кореєю 137

зона вільної торгівлі з Японією / Південною Кореєю 137

Ізраїль

Ізраїль і війна в Іраку 58

Ізраїль і занепад США 82, 83

ізраїльський “розмежувальний бар’єр” 89

ізраїльсько-палестинський конфлікт 19, 58, 62, 82, 83, 101, 111

імміграція 87-89

імперія Великих моголів 15

Індія

відносини Індії з Афганістаном 62

відносини Індії з М’янмою 72, 74

відносини Індії з Китаєм 22, 23, 25, 49, 66, 67, 72, 74, 75, 82, 85, 94, 95, 126–128,

131, 134, 135

відносини Індії з Пакистаном 23

відносини Індії з Росією 125, 127, 132

відносини Індії зі США 130–132

індійські / китайські медіа 131, 132

Індія і викиди вуглецю 98

Індія і демократія 22, 129, 130

Індія і занепад США 66

Індія і колоніалізм 15, 18

Індія і конфлікт у Пакистані 81, 82

Індія і розмаїття (етнічне, мовне, релігійне) 129

Індонезія 15, 19, 21, 25, 29, 33, 56, 106, 125, 139, 140

Індонезія і Велика двадцятка 19

ініціативна група “Population Action International” 31

Інтернет

доступ до Інтернету 93

доступ до Інтернету в Китаї 93

Інтернет і масове спілкування 31, 93, 127, 142

Інтернет-корпорація з присвоєння імен та номерів 93

інфраструктура

інфраструктура в Китаї 47

інфраструктура в США 47

Ірак і Кувейт 58

Іран 31, 47, 58, 60, 62, 64, 72, 74, 81–84, 93-95, 101, 105, 111, 126

Іран і націоналізм / ісламський фундаменталізм 83, 101

Ірландія 49

ісламський фундаменталізм 62, 82, 83, 85, 109, 111

Іспанія і колоніалізм 15

історичні зміни (1970–2010) 121

Італія 29, 43, 48, 66, 84, 117, 148

Канада 47, 48, 54, 86, 87, 96, 124

Картер, Джиммі 22, 58

Кашмір 82, 95, 128, 132

Китай

відносини Китаю з Іраном 62

відносини Китаю з Латинською Америкою 70, 90, 138

відносини Китаю з Радянським Союзом 22

відносини Китаю з Росією 72, 73, 138

відносини Китаю з Японією 72, 73, 105, 106, 126, 139, 146, 149

вчення Конфуція 142, 143

демократія в Китаї 133, 136

Китай і Афганістан 58

Китай і М’янма 74, 75, 131

Китай і британський імперіалізм 15, 19

Китай і відкритий космос 92

Китай і війна Радянського Союзу в Афганістані 22

Китай і Гвадар та пакистанські порти 74

Китай і зміна клімату 97, 98

Китай і конфлікт із Пакистаном та Індією 82

Китай і Тайвань 77, 78, 141, 142

Китай і торгівля в Африці 70, 90, 131, 137, 138

Китай і торгівля на Близькому Сході 137, 138

Китай і ядерна зброя / майбутнє 74, 94, 105, 126

китайський націоналізм 136, 137, 139, 142

концепція гармонії 71, 138, 142, 143

оточення Китаю 72-74

політичні лідери Китаю 133, 136

примирення Китаю та Японії 146, 149, 151

приниження Китаю (з XIX століття) 30, 68, 142

розвиток Китаю 22, 70, 75

Киотський протокол 97

Клінтон, Білл 10, 11, 41, 58, 61

коефіцієнт Джині 45, 46

колоніалізм/імперіалізм 14–16, 27, 28

Комісія ООН з питань кордонів континентального шельфу 96

Корея

потенціал до об’єднання 140

Костюшко, Тадеуш 37
 Кошут, Лайош 37
 Кримська війна 112
 Куба 22, 38
 Кувейт 18, 58, 83
 Культурна революція 22, 70, 133

Латинська Америка
 Латинська Америка і Велика двадцятка 19
 Латинська Америка і Китай 70, 90, 138
 Лафаетт, Жільбер 37
 Ленін, Володимир 116
 Ловенштайн, Роджер 44
 Лукашенко, Олександр 79
 “Ляован” 71

М'янма 72, 74, 75, 131
 Маккіндер, Гарольд 105, 106
 Малайзія 140
 Мао Цзедун 22, 30, 70, 142
 Маркс, Карл 31, 85
 марксизм 17, 29, 30, 40, 85
 Мексика
 відносини Мексики зі США 86–90
 відхід мексиканських земель до США 38, 87, 90
 Мексика і занепад США 86, 90
 міграція до США 86, 89
 наркаторгівля / насильство в Мексиці 86–90
 політична нестабільність у Мексиці 88, 89
 стіна / паркан на кордоні зі США 89
 Меркель, Ангела 42
 Медведєв, Дмитро 96, 117–120
 молодь див. демографічний пріоритет молоді

Наполеон 29, 32, 112
 нарощення військових потужностей 141
 НАТО 16, 24, 48, 61, 76, 79, 85, 93, 96, 103, 104, 106, 109, 111, 117, 120, 122, 147
 заснування / роль НАТО 16, 106
 члени НАТО (2010) 17
 Національне бюро економічних досліджень (США) 44
 національний борг
 національний борг Америки 42–44

неграмотність 23, 49, 129
 нерівність доходів 45, 46, 56, 57
 Неру, Джавахарлал 29
 Нідерланди і колоніалізм 16, 18, 19, 32
 Ніксон, Річард 10, 22, 142
 Німеччина
 відносини Німеччини з Росією 66, 103, 145
 відносини Німеччини з Францією 147, 148, 151
 нацистська Німеччина 26, 39, 106, 147
 Нкрума, Кваме 29

Обама, Барак 43, 88, 97, 99, 100
 Олександр I 111, 112
 опійні війни 19
 Організація визволення Палестини 58
 Османська імперія 16, 26, 34, 66, 104, 109–111

Пакистан
 відносини Пакистану та Китаю 74, 75
 Пакистан і взаємини між Індією та Китаєм 105, 130–132, 138
 Пакистан і війна в Афганістані 61, 62
 Пакистан і занепад США 82
 Пакистан і ядерна зброя / майбутнє 62, 82, 126
 Пакистан та ісламський фундаменталізм 62
 Палестина 58, 62, 83, 111
 Палестина і занепад США 82
 Перон, Хуан Домінго 38
 Петро I 108, 119
 Південна Корея
 відносини Південної Кореї та Північної Кореї 78, 79, 126, 140
 відносини Південної Кореї та США 78, 79, 94, 130, 132, 139, 140, 150
 Південна Корея і Велика двадцятка / саміт 21
 Південна Корея і демократія 146
 Південна Корея і занепад США 78
 Південна Корея і зона вільної торгівлі з Китаєм / Японією 137
 Південна Осетія 76, 79
 Північна Корея
 Північна Корея і ядерна зброя 78, 86, 94, 126, 137
 Північноамериканська зона вільної торгівлі 87
 площа Тяньаньмень (1989) 70, 133
 повстання (2011)
 повстання у Північній Африці / на Близькому Сході (2011) 31, 82

позаблокові держави 22
 політика Великого стрибка 22, 70
 політична авторитарність 21, 49
 політична корупція 22, 113
 політичне пробудження
 політичне пробудження / націоналізм 29, 32
 політичний параліч 48, 57, 62, 142
 Польща
 Польща і Білорусь 79
 Польща і ЄС 29, 103, 147
 Польща і примирення з Росією 147, 148
 Польща і США 37
 Португалія 15, 18
 Португалія і колоніалізм 15, 32
 природні ресурси
 природні ресурси Америки 54, 55
 природні ресурси Китаю 137, 138
 Путін, Володимир 77, 116–118, 121

 Рада Безпеки ООН 24, 66
 Радюхін, Володимир 96
 Радянський Союз
 відносини Радянського Союзу і США 39, 40
 відносини Радянського Союзу та Китаю 22, 30
 Радянський Союз і дослідження космосу 10, 40, 67
 Радянський Союз і ядерна зброя 40, 57, 58
 Райс, Кондоліза 60
 Римська імперія 15, 28, 145, 151
 Рідель, Брюс 84
 Ромул, Август 145
 Росія
 відносини Росії з Білоруссю 79, 80, 116
 відносини Росії з Китаєм 72, 137
 військові навчання проти “Заходу” / “Сходу” 116
 прихильники “євразійства” 113
 російсько-японська війна (1905) 20, 112
 Росія і Арктика 96, 97
 Росія і відносини між Індією та Китаєм 125, 127, 132
 Росія і ЄС 111, 117, 118, 120, 122, 148
 Росія і занепад США 66, 76, 79, 80
 Росія і Захід (ідентичність) 102, 107, 111, 117–120, 122, 146
 Росія і модернізація / демократія 117–120

Росія і НАТО 85, 106, 111, 117, 120, 122
 Росія і Рада безпеки ООН 24
 Росія та Україна 79, 80, 116, 120, 148
 Рузвельт, Франклін Делано 18

 Саакашвілі, Михайл 77
 Саміт у Копенгагені (2009) 97, 98
 Сартр, Жан-Поль 40
 Саудівська Аравія 18, 31, 83, 84
 світова влада 9, 10, 12, 14, 19, 20, 22, 26, 27, 91, 101, 123, 127, 151
 світові війни
 світові війни / більшовицька революція 29, 40, 108
 світові війни та влада / зсуви влади 14, 16, 26
 світові війни та політичне пробудження 29
 Сенгор, Леопольд Седар 29
 Синьцзян, провінція 22, 62, 100
 Сінгапур 21, 52, 139, 140
 Сінгх, Джасвант 19
 скорочення тривалості життя 54, 55, 69, 112, 113
 соціальна нерівність 45
 соціальна рухливість / застій 41, 44
 соціальні зобов'язання 45, 112, 113
 Сталін, Йосиф 106, 111, 112, 116, 142, 147
 старіння населення 54, 55, 69
 Стеффенс, Лінкольн 40
 Сукарно 29
 Сунь Ятсен 29, 142
 Сунь-цзи 68
 сценарії занепаду Америки 63, 64

 Тайвань
 відносини Тайваню і США 77, 78, 94, 141, 142
 Тайвань і демократія 142
 Тайвань і Ден Сяопін 138
 Тайвань і занепад США 78
 Талібан 58, 59, 61, 80, 81
 Твен, Марк 37
 тероризм
 тероризм в Пакистані 84
 тероризм і занепад США 83–85
 тероризм і політичні цілі 85

- тероризм і союз США та Індії 132
- тероризм і ядерна зброя 94, 95
- технології / новаторство 52
- Тибет 22
- Транстихоокеанське партнерство 140
- трикутник Китай-Індія-Пакистан 130–132
- трикутник Китай-Японія-Південна Корея 130, 132, 137–139
- трикутник співпраці між Америкою, Японією та Китаєм 150, 151
- Туреччина
 - відносини Туреччини і США 94
 - демократизація Туреччини 108, 109, 111, 118
 - модернізація Туреччини 108–110
 - реформи Атаюрка 104, 108, 109, 111, 142
 - Туреччина і доступ до нафти / газу 110
 - Туреччина і занепад США 66, 83
 - Туреччина і Захід / ЄС 102, 104, 106–111, 122, 146–148
 - Туреччина і конфлікти через воду 95
 - Туреччина і НАТО 104, 106, 109
 - Туреччина як європейська країна 107
 - Туреччина як світська держава 107–109, 111
- Угода між Норвегією та Росією про розмежування морського простору в Баренцевому морі 97
- Угорщина 29, 37
- Україна
 - націоналізм в Україні 80
 - Україна і ЄС 103, 120, 122, 147
 - Україна і російські нафта / газ 80
 - Україна і Росія 79, 80, 116, 120, 148
- Філбі, Кім 40
- Філіппіни 38, 59, 137, 139, 140
- фінансова криза (2007)
 - фінансова криза (2007) і Китай 71
 - фінансова криза у США 42–45
- Фонд Карнегі за міжнародний мир 50–52
- Франція
 - відносини Франції з Німеччиною 147, 148, 151
 - Франція і занепад США 66
 - Франція і колоніалізм 15, 16, 18, 19
- Французька революція 28, 29

- Хамас 82, 85
- Хезболла 82, 85
- холодна війна
 - США / Західна Європа під час холодної війни 16
- Ху Яобан 133
- Хуссейн, Саддам 60, 61
- Центральна Європа
 - Центральна Європа і безпека 79, 103
 - Центральна Європа і ЄС 66, 104, 105
 - Центральна Європа і США 79, 132
- Цзян Цземін 143
- Чан Кайші 142
- Чингісхан 20, 105, 106
- Чотирнадцять пунктів, Вілсон 39
- Шарон, Аріель 58
- Швейцарія 52
- Швеція 47, 48, 52, 79
- шпигунство / війна 93
- Штраленберг, Філіп Юхан фон 107
- ядерна зброя
 - ядерна зброя / майбутнє 74, 94, 95, 105, 126
 - ядерна зброя і занепад США 93, 94
 - ядерна парасолька США 93, 94, 101
- Янукович, Віктор 80
- Японія
 - відносини Японії з Китаєм 72, 73, 105, 106, 126, 139, 146, 149
 - відносини Японії та США 66, 94, 26, 130, 137, 139, 140, 150, 151
 - демократія в Японії 146
 - примирення з Китаєм 146, 149, 151
 - Японія і занепад США 66
 - Японія і повоєнна параноя у США 21
 - Японія та Друга світова війна 20
 - Японія та розширення Заходу 146
 - Японія як геополітична сила 25

Збігнєв Бжезінський
Стратегічне бачення:
Америка і криза глобальної влади

Переклад з англійської
Ганни Лелів

Керівник проекту
Михайло М. Комарницький

Редактор
Мирослава Прихода

Художньо-технічний редактор
Анна Ладик

Верстка
Андрія Василіва

Коректор
Катерина Стецюк

Видавництво “Літопис”
вул. Костюшка, 2
79000 м. Львів
тел./факс (032) 2721571
litopys@ukr.net
www.litopys.lviv.ua
<http://facebook.com/litopys>

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ДК №426 від 19.04.2001

Здано на складання 01.08.12
Підп. до друку 31.08.12
Формат 70x100 ¹/₁₆
Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний
Офсетний друк

Сучасний світ переживає кризу влади, яку спричинили різке зміщення центру тяжіння із Заходу на Схід, масове політичне пробудження народів світу і погіршення внутрішнього та зовнішнього становища Америки. Ця криза серйозно загрожує не тільки інтересам Америки, а й окремим державам, спільним діям проти глобальних загроз, як от розповсюдження ядерної зброї та зміна клімату, а також геополітичній стабільності загалом.

У “Стратегічному баченні” Збігнєв Бжезінський стверджує, що Америка може і повинна брати активну участь у подоланні кризи. Але спершу вона мусить розв’язати внутрішні проблеми та дотримуватися стратегії, що відповідає її регіональним інтересам. Сполучені Штати повинні підтримувати тіснішу єдність у Європі, а тоді залучити Туреччину та Росію до більшого та сильнішого Заходу. На новому Сході Америка мусить зрівноважити і примирити провідні держави регіону, уникати прямого військового втручання у конфлікти на азійському материку, підтримувати союз із Японією і зміцнити глобальну співпрацю з Китаєм.

Америка повинна і надалі дбати про стабільність у цей неспокійний період. Але зусилля США будуть даремними, якщо вони не переглянуть виклики, що постали перед ними. Неперевершений фахівець із питань зовнішньої політики Збігнєв Бжезінський пропонує Америці стратегічну програму, яка допоможе їй відновити своє становище на міжнародній арені та гарантувати мир у XXI столітті.

“Найновіша книжка Бжезінського свідчить про його талант пояснювати складні історичні проблеми та впевнено пропонувати шляхи їх розв’язання”.

ДЖИММІ КАРТЕР,

39-ий президент Сполучених Штатів Америки

“Стратегічне бачення” – це чіткий, ясний погляд на становище Америки у сучасному світі. Цю книжку повинен прочитати кожен”.

Сенатор ДЖОН КЕРРІ

“Один із небагатьох блискучих стратегів США змальовує переконливий образ дедалі безладнішого світу та окреслює політику Америки. Лаконічно, влучно і розсудливо”.

ЛЕСЛІ ГЕЛЬ, почесний президент Ради з міжнародних відносин і колишній оглядач газети “Нью-Йорк Таймс”

“Глибокий і провокативний аналіз, що спонукає діяти. Кожен, хто занепокоєний глобальною стабільністю та розвитком, повинен його прочитати”.

ДЖИМ ВУЛФЕНСОН,

колишній президент Світового банку, 1995–2005

“Збігнев Бжезінський володіє глибокою ерудицією та багато років відповідав за нашу дипломатію і національну безпеку. У “Стратегічному баченні” він подає докладну програму успішного планування і дій”.

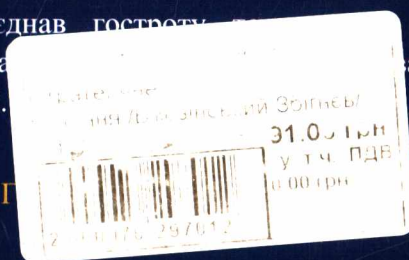
Сенатор РІЧАРД ЛУГАР

“У “Стратегічному баченні” Збігнев Бжезінський – який належить до наймудріших державних діячів США і найдалекоглядніших стратегів – вніс важливу лепту до громадських обговорень ролі Америки у світі. Його найновішу працю мусить прочитати кожен”.

Генерал-лейтенант воєнно-повітряних сил США (у відставці) БРЕНТ СКОВКРОФТ, колишній радник у справах національної безпеки при адміністраціях президентів США Геральда Форда і Джорджа Буша-старшого

“Збігнев Бжезінський поєднав гостроту міркувань і незрівнянний практичний досвід, щоб змалювати переконливий образ майбутнього і розставити чіткі орієнтири”.

професор Т

ДЖОЗЕФ НАЙ-МОЛОДШИЙ,
втор праці “Майбутнє влади”